

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ТРОХИМЕНКО ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА

УДК 336.71:316.32

**ЕВОЛЮЦІЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА УМОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Гражевська Надія Іванівна
доктор економічних наук, професор

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ.....	12
1.1. Еволюція ринку банківських послуг як предмет економічних досліджень.....	12
1.2. Теоретичні засади визначення сутності, структури та функціонального призначення ринку банківських послуг.....	35
1.3. Необхідність та механізм регулювання ринку банківських послуг	54
Висновки до першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА УМОВ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	73
2.1. Основні тенденції еволюції ринку банківських послуг в глобальному середовищі.....	73
2.2. Трансформація конкурентних відносин на ринку банківських послуг за умов фінансової глобалізації.....	93
2.3. Модифікація механізмів регулювання сучасного ринку банківських послуг.....	106
Висновки до другого розділу.....	128
Розділ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	131
3.1. Сучасний стан і тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні.....	131
3.2. Особливості конкуренції на ринку банківських послуг в Україні.....	154
3.3. Пріоритетні напрями та механізми підвищення ефективності функціонування національного ринку банківських послуг	174
Висновки до третього розділу.....	187
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	226

ВСТУП

Актуальність теми. Характерною домінантою сучасного етапу суспільних трансформацій є інтенсифікація глобалізаційних процесів, що охопили економіку всіх країн світу, загостривши існуючі та породивши нові суперечності їхнього конкурентного розвитку. Посилення потреби суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах, необхідних для здійснення інновацій, підвищує роль і значення ринку банківських послуг як одного з динамічних сегментів глобальної системи, еволюція якого справляє істотний вплив на національні економіки. Йдеться про те, що виступаючи потужним механізмом стимулювання розширеного відтворення і забезпечення соціально-економічної стабільності, ринок банківських послуг може бути джерелом зростання глобального спекулятивного капіталу та розгортання кризових потрясінь. У цьому контексті наукове осмислення еволюції ринку банківських послуг є надзвичайно актуальним для формування виважених підходів до його регулювання, здатних протидіяти глобалізаційним викликам і загрозам.

Особливого теоретичного та практичного значення проблеми динамічного розвитку ринку банківських послуг набувають на сучасному етапі модернізації економіки України, що прискорено інтегрується в глобальну фінансову систему в умовах посилення її нестійкості. За цих обставин відповідність національної банківської системи сучасним тенденціям еволюції ринку банківських послуг, пов'язаним з трансформацією його структури, продуктового портфеля, появою нових форм обслуговування клієнтів, видозміною методів конкурентної боротьби та регуляторних механізмів, постає важливим завданням економічної науки і господарської практики, вирішення якого сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та зміцненню економічної безпеки національної економіки.

Необхідність проведення системного дослідження еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації та важливість обґрунтування на цій

основі науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його функціонування в Україні обумовили актуальність дисертаційної роботи та її структуру.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідженню сутності, основних тенденцій та наслідків фінансової глобалізації присвячені праці відомих західних дослідників М. Кастельса, П. Кругмана, Т. Левітта, Х. Мінскі, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, Дж. Тобіна, Дж. Томпсона та інших.

Проблеми еволюції національних і міжнародних фінансових ринків у глобальному середовищі перебувають у центрі уваги вітчизняних та російських вчених: В. Базилевича, О. Білоруса, В. Бодрова, В. Геєця, Н. Гражевської, Л. Євстігнєвої, Р. Євстігнєва, П. Єщенка, А. Ігнатюк, К. Кочмоли, З. Луцишин, С. Любимцевої, І. Лютого, В. Мандибури, Ю. Пахомова, І. Радіонової, В. Сіденка, А. Філіпенка, А. Чухна, В. Шевченка та інших.

У сучасній зарубіжній літературі питання теорії і практики функціонування ринку банківських послуг знайшли відображення у роботах Е. Балларіна, Г. Брайана, Х. Грубела, Ф. Дерека, Х. Деріга, Д. Джентле, О. Доннала, О. Лаврушина, Ю. Коробова, Ф. Мишкіна, П. Роуза, Дж. Сінкі, Н. Стоянової, Е. Уткіна та інших.

Окремі аспекти глобалізації ринку банківських послуг, удосконалення його державного регулювання та реалізації конкурентних відносин ґрунтовно висвітлені у працях українських дослідників: О. Барановського, З. Васильченко, М. Диби, О. Дзюблюка, В. Корнєєва, М. Макаренка, В. Міщенко, С. Науменкової, В. Смагіна, Т. Смовженко, Ю. Уманціва, Н. Циганової, С. Циганова, О. Чуб, І. Школьник та інших.

Водночас динамічність трансформаційних процесів, складність і непередбачуваність глобалізаційних змін породжують потребу в подальшому аналізі процесів формування й розвитку ринку банківських послуг в Україні з урахуванням новітніх реалій еволюції світової економіки. Наукова та практична значимість вказаних проблем обумовили вибір теми дисертаційної роботи,

основні завдання та послідовність наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі економічної теорії економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка як частина науково-дослідних робіт за комплексними держбюджетними темами: «Розвиток внутрішнього ринку України в умовах глобалізації: закономірності та протиріччя» № 06 БФ 040-01 (реєстраційний номер 0106U006542) та «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризику» № 11 БФ 040-01 (реєстраційний номер 0111U006456). Особистий внесок автора полягає у дослідженні сутності, структури, функціонального призначення ринку банківських послуг у сучасній економіці, розкритті особливостей його еволюції за умов глобалізації та розробці теоретичних засад державного регулювання банківської діяльності в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення теоретичних засад дослідження еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації, виявлення й узагальнення новітніх тенденцій його розвитку в сучасному світогосподарському середовищі та обґрунтування на цій основі науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні.

Для досягнення зазначеної мети були сформульовані й вирішені такі завдання:

- дослідити наукові підходи до аналізу еволюції ринку банківських послуг;
- розкрити теоретичні засади визначення сутності, структури та функціонального призначення сучасного ринку банківських послуг;
- висвітлити необхідність та економічний зміст механізму регулювання ринку банківських послуг;
- охарактеризувати основні тенденції розвитку ринку банківських послуг у сучасному глобальному середовищі;

- проаналізувати трансформацію конкурентних відносин на сучасному етапі еволюції ринку банківських послуг;

- розглянути основні напрями модифікації механізмів регулювання ринку банківських послуг в умовах поширення фінансової нестабільності;

- здійснити аналіз кон'юнктури та виявити тенденції розвитку сучасного ринку банківських послуг в Україні;

- з'ясувати особливості конкуренції на ринку банківських послуг в Україні, зумовлені глобалізаційними чинниками;

- визначити пріоритетні напрями та розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні.

Об'єктом дослідження є система економічних відносин між персоніфікованими та інституційними суб'єктами господарювання з приводу надання і споживання банківських послуг.

Предметом дослідження є ринок банківських послуг, новітні тенденції його еволюції та регулювання за умов глобалізації.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертації є комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема, системний підхід, еволюційний та історико-логічний методи – у процесі виокремлення теоретичних підходів до аналізу еволюції ринку банківських послуг, визначення його сутності, структури, функціонального призначення та механізмів регулювання (п. 1.1, 1.2, 1.3); діалектичний, компаративний та описовий методи – для розкриття суперечливих тенденцій розвитку ринку банківських послуг у глобальному середовищі, висвітлення трансформації конкурентних відносин і механізмів регулювання досліджуваного ринку за сучасних умов (п. 2.1, 2.2, 2.3); методи аналізу та синтезу, середніх величин, рядів динаміки, індексний, балансовий, графічний і табличний методи, а також методи економіко-математичного моделювання – для дослідження особливостей еволюції національного ринку банківських послуг (п. 3.1, 3.2, 3.3).

Інформаційною базою дослідження є вітчизняні та зарубіжні законодавчі

й нормативно-правові акти з питань банківської діяльності, аналітичні та статистичні матеріали міжнародних організацій, Національного банку України, Державної служби статистики України, Антимонопольного комітету України, Асоціації українських банків; матеріали всеукраїнських і міжнародних конференцій, результати наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених з проблем фінансової глобалізації і функціонування сучасного ринку банківських послуг; монографії, збірники, періодичні видання, наукові дослідження та публікації, розміщені в мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні теоретичних засад дослідження еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації й розробці на цій основі науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його функціонування в Україні. Найбільш вагомими теоретичними і практичними результатами, що характеризують наукову новизну дисертаційної роботи та особистий внесок автора, є такі:

вперше:

- запропоновано теоретичні підходи до дослідження еволюції ринку банківських послуг, а саме: 1) функціональний; 2) структурно-поведінковий; 3) інституційний, що дало можливість проаналізувати сучасний ринок банківських послуг як важливу складову глобального фінансового ринку, специфічний галузевий ринок, який поєднує персоніфікованих та інституційних суб'єктів господарювання у процесі надання і споживання банківських послуг;

- встановлено взаємозв'язок між рівнем конкуренції на ринку банківських послуг в Україні та стабільністю вітчизняної банківської системи й доведено, що підвищення рівня конкуренції на цьому ринку приводить водночас до повнішого задоволення потреб економічних суб'єктів у банківському обслуговуванні та послаблення стабільності вітчизняної банківської системи (за допомогою моделі Панзара-Росса як неструктурного підходу до оцінки конкуренції на ринку банківських послуг і методики Z-статистики Роя на основі побудови щоквартального індикатора

стабільності). Це дало можливість визначити основні напрями вдосконалення державного регулювання ринку банківських послуг в Україні;

удосконалено:

- трактування сутності суперечливих тенденцій розвитку ринку банківських послуг за умов глобалізації: 1) підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг у результаті інтеграції національних банківських систем, з одного боку, та посилення його вразливості до зовнішніх потрясінь і поширення кризових явищ у світовій економіці – з іншого; 2) здешевлення банківських послуг, підвищення якості обслуговування економічних суб'єктів шляхом універсалізації й диверсифікації банківської діяльності та водночас зростання глобального спекулятивного капіталу, поглиблення відриву фінансового сектору від потреб реальної економіки; 3) динамічний розвиток ринку банківських послуг на основі впровадження єдиних стандартів глобального регулювання, з одного боку, та посилення нестійкості національних банківських систем внаслідок відсутності дієвих механізмів імплементації зазначених стандартів – з іншого;

- групування інструментів цінової і нецінової конкуренції на ринку банківських послуг в Україні для основних банківських продуктів – кредитних, депозитних, розрахунково-касових і карткових, що дало змогу виявити специфіку цінової та нецінової конкуренції на досліджуваному ринку, а саме: посилення нерівноправності й асиметричності відносин між банками та споживачами банківських послуг;

набули подальший розвиток:

- теоретичні засади вдосконалення механізмів регулювання ринку банківських послуг за умов посилення глобальної фінансової нестабільності в частині перегляду функцій існуючих і формування нових наднаціональних інститутів; зміни структури американської та європейської систем банківського нагляду, в т.ч. прийняття рішення щодо створення Європейського банківського союзу; переходу до інтегрованих систем регулювання фінансового сектору; посилення ролі центральних банків у

зазначених процесах; модернізації й уніфікації систем страхування вкладів і механізмів контролю за діяльністю проблемних банківських установ;

- пріоритетні напрями підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні, а саме: подальше вдосконалення банківського законодавства, забезпечення достатнього рівня капіталізації вітчизняних банків, формування умов для розширеного фінансування реального сектору економіки, упередження здійснення банками сумнівних операцій, удосконалення існуючих і запровадження нових послуг на основі інноваційних технологій, забезпечення інформаційної прозорості банківських установ, що сприятиме поліпшенню якості обслуговування клієнтів та зростанню рівня довіри населення до національної банківської системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені й запропоновані в дисертаційній роботі наукові підходи, висновки і практичні рекомендації поглиблюють розуміння сутності та механізмів еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації і можуть бути використані при розробці державних програм розвитку та регулювання ринку банківських послуг в Україні.

Науково-практичні висновки та пропозиції щодо еволюції сучасного ринку банківських послуг, удосконалення інституційно-організаційних механізмів його функціонування за умов посилення нестійкості глобальної фінансової системи, стратегічних пріоритетів державного регулювання інтеграційних процесів у цій царині були застосовані Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики в процесі розробки Проекту Закону про внесення змін до Законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про банки і банківську діяльність» (щодо визначення деяких термінів і понять) (довідка № 04-39/681 від 01.08.2011 р.).

Теоретико-методологічні та практичні положення дисертації стосовно пріоритетних напрямів ефективного функціонування національної банківської системи та реалізації сучасних інноваційних продуктів на ринку банківських

послуг України були враховані Філією «Відділенням ПАТ Промінвестбанк в м. Кіровоград» у процесі розробки Плану розвитку на 2012 рік (довідка № 149 від 01.12.2011 р.).

Результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі при викладанні курсу «Економічна теорія» для студентів економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 013/391 від 21.05.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеною самостійною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до трактування сутності, функціонального призначення та новітніх тенденцій еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації, запропоновано науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування цього ринку в Україні. Наукові результати, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та висновки, що є результатом власних досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались та обговорювались на 13 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Сьомій міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (25–26 лютого 2010 р., м. Тернопіль); III Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Формування стратегії розвитку економіки України як передумова стійкого соціально-економічного зростання (з урахуванням закордонного досвіду)» (16–17 березня 2010 р., м. Чернівці); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна: Економіка» (22–26 березня 2010 р., м. Київ); XII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Соціальні, фінансові та економічні основи ефективної політики держави в умовах глобалізації світової економіки» (30 березня

2010 р., м. Донецьк); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні аспекти процесів глобалізації та інтеграції» (20–23 жовтня 2010 р., м. Прага); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Грудневі читання «Міжнародні фінансові та страхові ринки в нових економічних умовах» (16 грудня 2010 р., м. Київ); IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2011: Економіка» Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку (21–25 березня 2011 р., м. Київ); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (25 березня 2011 р., м. Київ.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вдосконалення механізму розвитку економіки України в умовах ринкових відносин» (11–16 квітня 2011 р., м. Ужгород); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика» (26–27 травня 2011 р., м. Суми); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд» (31 грудня 2011 р., м. Новосибірськ); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (23 березня 2012 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (15–16 листопада 2012 р., м. Київ).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 22 наукові праці загальним обсягом 8,9 д.а., з них 10 статей – у наукових фахових виданнях (особисто автору належать 5,5 д.а.), 3 статті – у наукових іноземних виданнях (1,7 д.а.) та 9 публікацій за матеріалами конференцій (1,7 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 270 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 195 сторінках, що містить 21 аналітичну таблицю, 21 рисунок та формули. Робота має 15 додатків. Список використаних джерел налічує 273 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

1.1. Еволюція ринку банківських послуг як предмет економічних досліджень

Аналіз сучасного ринку банківських послуг обумовлює необхідність обґрунтування теоретичних засад його функціонування, зокрема, поглибленого вивчення сутності, структури, призначення в ринковій системі господарювання та основних закономірностей його еволюції з урахуванням новітніх тенденцій розвитку світової економіки.

У загальному розумінні еволюцію (від лат. *evolutio* – розгортання) трактують як поступовий об'єктивний процес конкретно-історичних перетворень системи чи структури. У цьому (класичному, вузькому) розумінні еволюція розглядається як поступовий, тривалий, безперервний, кумулятивний процес (кожне нове явище являє собою не механічне додавання до старого, а генетичне його продовження), що протиставляється революції (від лат. *revolution* – переворот, зміна), яку визначають як стрибкоподібні докорінні зміни [180].

Таким чином, еволюція і революція постають як дві взаємопов'язані форми будь-якого процесу розвитку. За умов еволюційних перетворень економічних систем чи явищ більшість інерційних характеристик зберігається, змінюється лише їх співвідношення та міра. Водночас за революційних трансформацій руйнуються попередні і складаються нові інерційні характеристики стану та напряму руху системи, відбуваються глибокі, якісні зміни в стані системи, які переривають еволюційний період і переводять її на якісно інший ступінь розвитку. Іншими словами, революція –

це переривання поступовості, стрибок у розвитку суспільства від одного якісного стану в інший, який підготовлений попереднім еволюційним процесом, об'єктивними та суб'єктивними передумовами [1, с.26–28].

На думку сучасних дослідників, характер еволюційних перетворень може бути як довготривалим і поступовим, так і стрибкоподібним та швидкоплинним. Тобто в широкому значенні еволюція як процес розвитку природи і суспільства не протиставляється, а включає революційні зміни [180].

Таким чином, за сучасного трактування еволюція поєднує: 1) цілісну послідовність низки поступових перетворень, що закономірно впливають одна з одної і в сукупності протягом тривалого часу ведуть до набуття об'єктом еволюції стійких, необоротних, нових для нього ознак; та 2) трансформацію як процес оновлення системи в процесі її стрибкоподібних якісних (революційних) змін [40, с.162–164].

Важливо взяти до уваги, що реалізація еволюційного підходу в економічних дослідженнях передбачає врахування таких закономірностей соціогенетики:

- спадковості – розуміння того, що система існує доти, доки зберігається її спадкове ядро – генотип. Виходячи з того, що сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що в ході еволюційного розвитку спадковість є демонстрацією генетичного зв'язку між явищами та процесами соціальної діяльності, «виникають незворотні стани, які не повністю заперечують попередні, а частково вбирають у себе їх якості, збагачують їх, ускладнюючи тим самим весь процес в цілому» [1, с.18–19];

- мінливості, пов'язаної з оновленням, перетворенням, зміною в часі економічних систем. Йдеться про те, що в процесі переходу до чергової фази життєвого циклу або реакції на виклики зовнішнього середовища частина елементів економічної системи видозмінюється або замінюється на нові, забезпечуючи збагачення старого чи виникнення нового генотипу. При цьому для переважної більшості дослідників джерелом мінливості є суперечності

між внутрішніми стійкими ознаками системи (спадковістю) і зовнішнім середовищем;

- відбіру, заснованого на конкуренції між елементами системи, внаслідок чого відбувається витіснення старих новими, складнішими та ефективнішими [1, с.11–19, 82; 40, с.186].

Врахування зазначених аспектів дозволяє визначити *еволюцію ринку банківських послуг* як об'єктивно-історичний процес, що передбачає послідовність поступових кількісних і стрибкоподібних якісних трансформацій, заснованих на механізмах спадковості, мінливості та добору, в результаті яких досліджуваний ринок набуває стійких, необоротних та нових для нього ознак.

Для повнішого розкриття процесів динаміки досліджуваного ринку вважаємо за доцільне звернути увагу на ретроспективний аналіз поглядів представників різних напрямів економічної думки щодо розуміння його природи.

Огляд вітчизняної та зарубіжної наукової літератури свідчить про відсутність єдиного загальноновизначеного, усталеного підходу до визначення сутності ринку банківських послуг. Незважаючи на те, що перші історичні згадки про банківські послуги належать ще до часів Стародавнього Вавилону (VII–VI ст. до н.е.), де банківські доми приймали вклади під проценти, здійснювали платежі за дорученням клієнтів, видавали позики під заставу цінностей або під письмові зобов'язання, на паях брали участь у торговельних операціях своїх клієнтів, надавали посередницькі й довірчі послуги тощо [231, с.52–53], важливі аспекти формування й розвитку зазначеного ринку як цілісної системи тривалий час не висвітлювалися в науковій літературі.

Зокрема, у XV–XVIII ст. меркантилісти дотримувалися різних позицій і аргументів, характеризуючи діяльність банківських установ. Так, Т. Мен (1571–1641) звертав увагу на їх роль у сприянні збільшенню обсягів торгових операцій та відповідно – зростанні національного багатства; Дж. Ло (1671–1729) відмічав здатність банків забезпечити нові горизонти

модернізації виробництва і зростання обсягів торгівлі завдяки емісії грошей і боргових зобов'язань, сприяти покращенню сальдо торговельного балансу країни і зростанню національного добробуту. Водночас, на думку, Ж.-Б. Кольбера (1619–1683), реміснича праця, заняття землеробством і торговельні угоди є суспільно корисними видами діяльності на відміну від банківського посередництва, що вилучає ресурси з цих напрямів [68, с.144–154]. На думку вченого, потреби суб'єктів господарювання в кредитах завжди може задовольнити державний бюджет, який наповнюватиметься завдяки надходженням від оподаткування продуктивної сільськогосподарської і торговельної діяльності. Виходячи з припущення, що діяльність банків лише шкодить державі, Ж.-Б. Кольбер запропонував створити спеціальні Палати правосуддя, що будуть займатися провадженням судових справ проти фінансистів, які наживаються за рахунок високих відсотків за позиками, експлуатуючи при цьому громадян продуктивних професій [90, с.45–46].

Підвищення уваги до ринку банківських послуг як об'єкта наукових досліджень було пов'язано з розвитком капіталістичної ринкової економіки, в якій набуло широкомасштабного поширення посередництво в платежах і кредиті з метою підтримки і розвитку промислового виробництва, що призвело до зростання ролі банків як спеціалізованих інститутів з організації кредитних відносин.

При цьому представники класичної політичної економії розглядали діяльність банків як один з найважливіших чинників активізації торгівлі та виробництва. Зокрема, В. Петті (1623–1687) заклав основи поняття депозитного мультиплікатора в банківській сфері і обґрунтував визначальну роль банків у фінансовому забезпеченні угод на ринках товарів [68, с.109]. Вчений зазначав, що банки за рахунок проведення безготівкових операцій, залучення коштів на депозити і кредитування практично в два рази збільшують кількість грошей на ринку. На його думку, лише банківська система могла вирішити актуальну для того часу проблему дефіциту ліквідних коштів для здійснення операцій на товарному ринку. Він

пропонував продати частину англійських земель іноземцям і одержані кошти тримати на депозитних рахунках у банках, що будуть використовувати їх для кредитних операцій. У результаті, на думку В. Петті, Англія отримає ряд конкурентних переваг на міжнародному ринку за рахунок збільшення власного фінансового і трудового потенціалу [90, с.47].

Водночас фундатор економічної науки А. Сміт (1723–1790), аналізуючи діяльність банківських установ, підкреслював їх визначну роль у суспільно-економічному відтворенні та обґрунтував необхідність здійснення саме депозитних операцій. Вчений вбачав в них безпосереднє джерело економічного розвитку, що відбувається «...шляхом інвестиційної трансформації в реальний капітал, який насичує вільні кошти дією» [170, с.273]. При цьому дослідник першим звернув увагу на важливість захисту прав власників фінансових активів, аргументуючи, що відсутність законів, які забезпечують дотримання угод і зобов'язань, призводить до банкрутства позичальників.

Подальший розвиток економічних досліджень сприяв доповненню існуючих на той час положень обґрунтуванням важливості механізмів перетворення тимчасово вільних засобів в інвестиції, що забезпечувалося діяльністю банківських установ як фінансових посередників.

Так, видатний представник неокласичної економічної теорії А. Маршал (1842–1924) приділив значну увагу з'ясуванню ролі банків в економіці країни. Учений відводив їх діяльності важливе значення, виходячи з того, що банки забезпечують підприємців кредитними ресурсами, які є рушійною силою підвищення ефективності виробництва і багатства нації. На його думку, система кредиту підвищує ефективність виробництва в країні, а відповідно – і національне багатство, оскільки фінансові інститути надають індивідуальним власникам капіталу нові можливості щодо його прибуткового і гарантованого розміщення у фінансові активи, що стимулює збільшення заощаджень і прискорює їх трансформацію в інвестиції [100]. Згідно наукових напрацювань дослідника розвиток кредитних інститутів показує, що, навіть

коли мова йде про безпосереднє нагромадження багатства, ресурси країни не втрачаються остаточно, а витрачаються на виплату заробітної плати.

Засновник теорії добробуту А. Пігу (1877–1959) теоретично обґрунтував роль банків як фінансових посередників у розвитку національної економіки. Вчений дослідив механізм розподілу інвестиційних ризиків між інвесторами і фінансовими посередниками шляхом використання «системи гарантій», що складається з фінансових ринків, інструментів проведення фінансово-кредитних операцій, фінансових посередників і т.д. Він підкреслював, що внаслідок відсутності в індивідуальних власників повної й достовірної інформації щодо норми прибутку на грошовий капітал та напрямів його найбільш прибуткового інвестування з найменшими ризиками досить складно спрогнозувати результативність його розміщення. Це призводить до зниження ефективності перерозподілу фінансових ресурсів у межах всієї економіки та зменшення обсягу реальних інвестицій. Так, дослідник зазначає: «...представники широкої громадськості, що в кінцевому рахунку забезпечують засоби для створення підприємств професійними фінансистами, ще менше, ніж пересічні бізнесмени, здатні передбачити розвиток подій...» [131, с.180.]. Для протидії таким наслідкам, А. Пігу рекомендував зменшити невизначеність на фінансовому ринку за рахунок перекладання ризиків на фінансових посередників, за що вони отримуватимуть прибуток [131, с.223].

Важливий етап у дослідженнях діяльності банків як фінансових посередників пов'язаний із працями видатного англійського економіста, засновника макроекономіки Дж. М. Кейнса (1883–1946). Дослідник підкреслював важливість існування банків як інститутів, що у процесі своєї діяльності забезпечують взаємодію та узгодження інтересів власників заощаджень і потенційних споживачів капіталу. Це призводить не лише до появи надійних і прибуткових альтернатив для інвестування, а й сприяє формуванню на макроекономічному рівні дієвого механізму ефективного переливу капіталу та зниження інвестиційних ризиків у національній

економіці [137, с.40–41]. Вчений, обґрунтувавши феномен масової ринкової психології, визначив залежність інвестицій і сукупного доходу від діяльності банків, чим підтвердив їх значення для економіки. Він доводив, що саме банки як професійні учасники ринку «...руйнуючи темні хмари того (нашого) часу..., що закривають майбутнє...», здійснюють трансформацію заощаджень в інвестиції та дозволяють вирішити проблему взаємоузгодження діяльності індивідуальних власників капіталу й безпосередніх інвесторів [72, с.147]. При цьому основними наслідками надання банківського кредиту за Дж. М. Кейнсом є збільшення обсягу виробництва, зростання цінності граничного продукту та підвищення заробітної плати у грошовому виразі [90, с.60].

Вагому роль в економічній динаміці відводив банкам Й. Шумпетер (1883–1950), ґрунтовно досліджуючи питання підвищення рівня ефективності використання грошових ресурсів шляхом їх переливання з традиційних галузей на користь нових (концепція інноваційного фінансування). При цьому вчений акцентував увагу на тому, що банки не просто перерозподіляють наявні в економіці капітали, а виступають рушійною силою економічного розвитку. Значущість банків полягає в їх здатності за рахунок інфляційного кредиту (здатного до необмеженого розширення) створювати новий капітал, а отже, сприяти економічному зростанню і підтримувати сприятливу ринкову кон'юнктуру. Зокрема, Й. Шумпетер пов'язував існування банків з природою ринкових економік: «банкір є не стільки – і не в першу чергу – посередником у торгівлі товаром «купівельна спроможність», скільки виробником цього товару ... Тим самим він сам перетворився на капіталіста. ... Фактично, він – феномен розвитку, втім, лише там, де соціально-економічним розвитком не управляє командна сила. Банкір робить можливим здійснення нових комбінацій і, виступаючи від імені народного господарства, видає повноваження на їх здійснення. Він – ефор ринкового господарства» [228, с.168–169].

Вчений доводив, що діяльність банку активно впливає на економічний розвиток, в тому числі і на його інноваційну складову. Адже грошові кошти, потрапляючи в банківську сферу у вигляді фінансвих ресурсів, диференційованих за економічним змістом, структурою, вартістю в процесі функціонування банку проходять повний життєвий цикл, трансформуючись і змінюючи напрямок руху, отримуючи іншу форму при виході з банку. При цьому кредитна емісія, на думку Й. Шумпетера, робить можливим здійснення інновацій. «Більшість із них періодично припливали на хвилі розширення банківського кредитування і займали своє місце в новій структурі виробництва. Щоб стимулювати купівельну спроможність, силу підприємця-новатора, потрібен кредит ...» [228, с.251].

Варто зазначити, що дослідження ролі та функцій банків в ринковій економіці українськими дослідниками беруть свій початок з кінця XVIII ст. і представлені науковими працями М. О. Балудянського (1769–1847), М. І. Тугана-Барановського (1865–1919), І. В. Вернадського (1863–1945), М. Х. Бунге (1823–1895) та інших відомих дослідників.

Зокрема, М. О. Балудянський відзначав важливу роль заощаджень в економічному відтворенні. На його переконання останні є продуктивними, якщо вони слугують джерелом для інвестицій у сферу реального виробництва. При цьому фінансово-кредитні установи, отримуючи прибуток як винагороду за надані послуги, надають капіталу мобільності та дієвості. Так, у праці «Про національне багатство» автор зазначав: «заощадження і кредитні інститути є корисними для національної економіки через свою здатність формувати інвестиційні ресурси для реального сектору економіки». Однак, доводив учений, заощадження не повинні набувати значних розмірів, а «ощадливість – не перетворюватися у скупість; ...примноження народного багатства залежить від того, щоб завжди більшу частину надлишку перетворювати в капітал» [204, с.79–96].

М. І. Туган-Барановський, відомий своїми дослідженнями циклічного розвитку економіки, звертав увагу на те, що існування тимчасово вільних

коштів і адекватного механізму їх розподілу між галузями є базою для розвитку виробничої сфери. На думку вченого, функціонування банків сприяє насиченню реального сектору необхідними фінансовими ресурсами і, навіть, створенню нових ринків [204, с.225]. Водночас вчений акцентував увагу на необхідності державного регулювання кредитних відносин, аргументовано довівши, що державна грошово-кредитна політика не лише має право на існування, а й стає необхідною в сучасному господарстві. Учений наголошував на важливості центрального банку держави, тобто такого центрального закладу, що має у своєму розпорядженні величезні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а загальнодержавними інтересами, здійснюючи грошово-кредитну політику [202, с.40].

І. В. Вернадський у праці «Про обмін і торгівлю» звертав увагу на вагому роль банків у розвитку фінансовому ринку. На його думку, підвищення ефективності функціонування економіки відповідно до потреб суспільного виробництва призводить до удосконалення механізму фінансового посередництва в країні. При цьому вчений переконливо доводив, що банківські установи займають центральне місце у функціонуванні ринкового обміну. Намагаючись максимально задовольнити потреби споживачів, вони суттєво прискорюють обмін товарів, послуг та капіталу, що впливає на економічне багатство країни [27, с.407; 204, с.111–121].

Істотний внесок у дослідження сутності та ролі банків у суспільному відтворенні належить видатному українському вченому М.Х. Бунге, який обґрунтовував необхідність розвитку інститутів фінансового ринку і модернізації фінансової моделі тогочасної Росії. Аналіз засвідчує певну схожість поглядів М. Х. Бунге і М. І. Тугана-Барановського стосовно того, що кредитні операції сприяють раціональному міжгалузевому розподілу ресурсів. Заслугою М. Х. Бунге є обґрунтованість необхідності державної підтримки діяльності банківських установ, зважаючи на вагому роль їх депозитно-кредитних операцій в контексті ефективного переливу капіталу в економіці [20, с.366].

Так, М. Х. Бунге зазначав: «Кредит розвинений, поширений, добре влаштований служить найбільшим спонуканням до заощадження, до накопичення капіталу і утворення приватної власності. Кредитні установи, що приймають вклади і платять вкладникам певний відсоток, полегшують і для багатого, і для бідного плідне споживання здійснених заощаджень, знищують час їх бездіяльності, і служать ринком, на якому відбувається пропозиція накопичених капіталів, які можуть бути віддані для кредиту. Обіцяючи відсоток, кредитні установи викликають непродуктивні, збережені капітали з рук власників. Дають їм корисне призначення і збільшують їх приростом відсотків» [20, с.375].

Учений доводив, що за відсутності кредиту підприємництвом можуть займатися лише ті особи, які володіють капіталами і завдяки їм мають можливість поєднати всі виробничі фактори для досягнення економічних цілей [20, с.362–362]. Разом з тим за відсутності кредиту не всі капітали є працюючими, а отже, дуже часто недієвими та непродуктивними. Це, у свою чергу, тягне за собою недієвість праці, зменшення доходів приватних осіб, а відтак, і споживчого попиту. Як наслідок сповільнюється зростання добробуту та формування приватної власності у прошарку небагатих суспільних верств. «Залучення бездіяльних капіталів до виробництва ми можемо розглядати з повним правом як множення капіталів. Марно кажуть, що кредит тільки переміщує капітали з рук в руки, що він не створює нічого нового, що він розпоряджається лише існуючим. Переміщуючи мертвий капітал в руки виробника, кредит створює з нього дійсно щось нове, а саме – силу господарську. Він розпоряджається існуючим: але він надає йому інше призначення, що збільшує плоди промислової діяльності в майбутньому. Мертві бездіяльні капітали мають для народного господарства таке ж значення, як і корисні копалини в землі» [20, с.363].

Разом з тим пік інтересу до проблем наукового осмислення ринку банківських послуг як до сфери економіки, що може продукувати специфічний товар, здатний задовольнити людські потреби і приносити дохід,

на Заході припадає на кінець 60-х років ХХ ст. Це пов'язано з такими тенденціями розвитку світової економіки, як лібералізація фінансових ринків, модифікація ринку банківських послуг під впливом інтернаціоналізації і транснаціоналізації, фінансової консолідації та розвитку інноваційних фінансових послуг (поява потужних транснаціональних банків (ТНБ), утворення фінансових конгломератів та стратегічних альянсів банків і небанківських фінансово-кредитних установ) внаслідок фінансової глобалізації та формування єдиного європейського ринку фінансових послуг [25, с.403; 86, с.10–11].

Зокрема, у наукових працях цього періоду вперше досліджується вплив глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток банківського бізнесу [238; 246; 247; 250], акцентується увага на розвитку міжнародної банківської конкуренції [241; 252] та розглядаються зміни структури фінансового ринку й, зокрема, ринку банківських послуг, внаслідок консолідації банківського капіталу та впровадження інноваційних технологій [46; 160; 168].

Аналіз наукових досліджень, започаткованих у цей період, засвідчує відсутність єдиних загальновизначених підходів до трактування ринку банківських послуг. Водночас необхідність глибокого аналізу розвитку зазначеного ринку за сучасних умов глобалізації світової економіки обумовлює виокремлення таких підходів до розуміння його еволюції (рис. 1.1.).

I. Функціонального, за якого еволюція ринку банківських послуг розглядається в контексті розвитку ринку фінансових послуг та фінансового ринку в цілому з урахуванням зміни його ролі і функціонального призначення в сучасній ринковій економіці.

Такий підхід передбачає розмежування понять «фінансовий ринок», «ринок фінансових послуг» та «ринок банківських послуг». Аналіз літератури з досліджуваної проблематики свідчить про неоднозначне їх трактування в економічній літературі. Залежно від контексту, зазначені дефініції можуть

вживатись як синоніми, набувати специфічних змістовних відтінків або ж навпаки, інтегруватися в єдиному понятті.

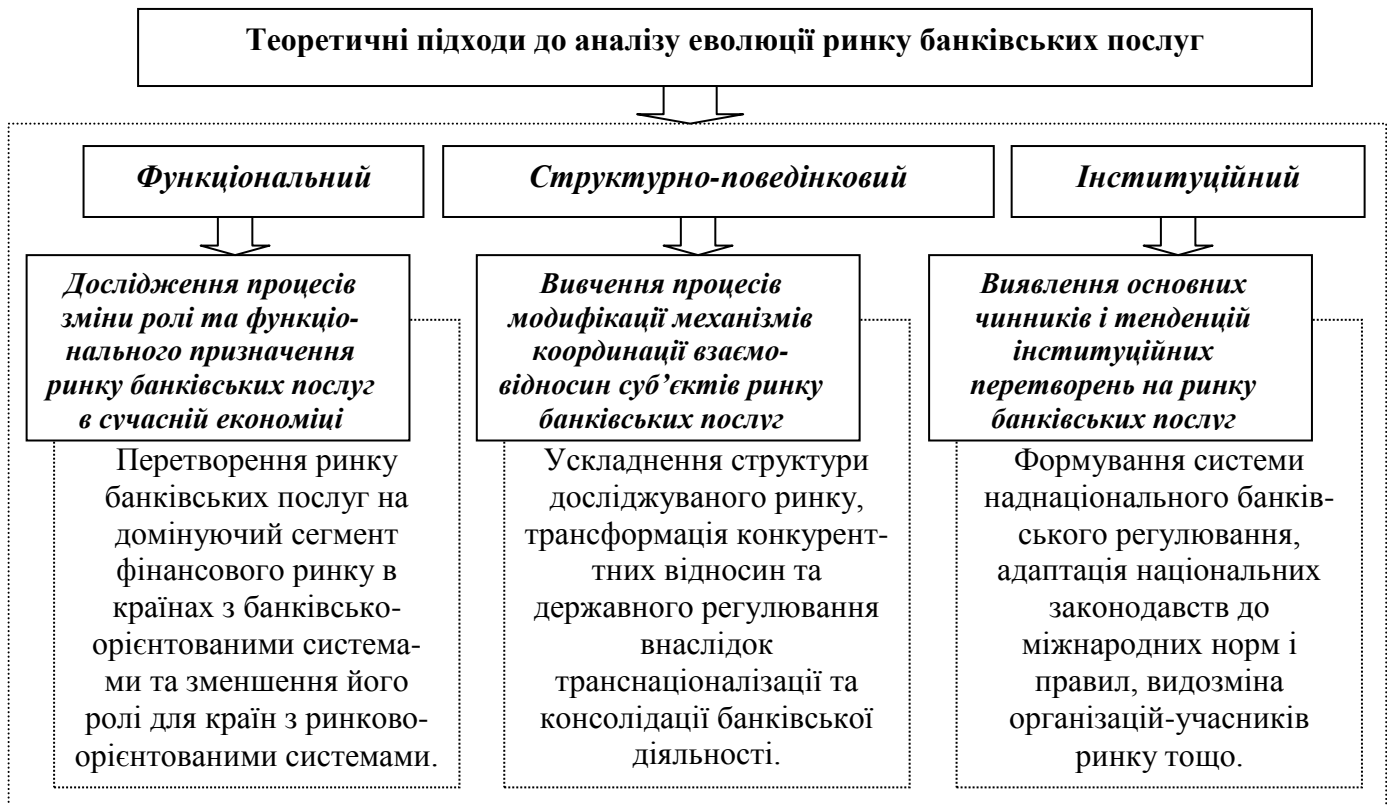

Рис. 1.1. Теоретичні підходи до дослідження еволюції ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

Зокрема, тривалий час в економічній літературі вживалося лише визначення «фінансового ринку», що передбачало тлумачення його як сукупності усіх ринків фінансової системи, за допомогою яких економічні суб'єкти можуть фінансувати свою діяльність [169, с.20]. Водночас ускладнення форм і способів розміщення фінансових ресурсів призвело до подальшої еволюції зазначеного ринку, розвитку його об'єктів і суб'єктів, їх диференціації та появи нових спеціальних видів професійної діяльності, спрямованих на обслуговування власників капіталу, що знайшло відображення у понятті «фінансова послуга».

Аналіз засвідчує, що сучасні дослідники трактують фінансову послугу як соціально-економічну категорію, що відображає відносини трансформації

коштів у грошовий капітал юридичних і фізичних осіб на банківському, страховому й інвестиційному ринках, а також інші послуги фінансового характеру [16, с.89].

Сучасними науковцями *фінансовий ринок* у найбільш повному розумінні трактується як складна сукупність економічних відносин, системно інтегрованих в структуру національної економіки та спрямованих на забезпечення функціонування сфери обігу фінансових активів та їх перерозподіл між економічними суб'єктами [169, с.25].

При цьому за організаційно-інституційною структурою фінансовий ринок є сукупністю фінансових установ (банків, небанківських фінансово-кредитних інституцій, страхових компаній, інвестиційних фондів тощо) та інших економічних суб'єктів (валютних й фондових бірж, депозитаріїв й реєстраторів, розрахунково-клірингових та інформаційно-консультаційних центрів тощо), які виконують посередницькі й допоміжні функції в перерозподілі фінансових ресурсів і капіталу між кредиторами й позичальниками, продавцями й покупцями фінансових активів та інструментів [231, с.56]. Об'єктом купівлі-продажу та специфічною формою товару (економічного блага), що характеризується здатністю задовольняти людські потреби та обмінюватися в певних пропорціях на інші товари, на цьому ринку є різноманітні фінансові інструменти й фінансові послуги [15, с.185] (рис.1.2.).

Таким чином, основне призначення фінансового ринку полягає в забезпеченні вільного руху (перерозподілу) фінансових ресурсів (грошових коштів та різноманітних фінансових інструментів) між його суб'єктами. При цьому ринок фінансових послуг відображає конкретні форми організації цього руху. Йдеться про те, що у повсякденній господарській практиці важливий не суто фінансовий ринок, а конкретні форми прояву фінансових відносин через надання фінансових послуг за допомогою фінансових інструментів. Іншими словами фінансові установи як професійні учасники фінансового ринку, надають певний спектр послуг та формують організаційно-економічний

механізм ринку фінансових послуг. Відтак сфери надання фінансових послуг професійними учасниками фінансового ринку утворюють ринок фінансових послуг [231, с.56–57].

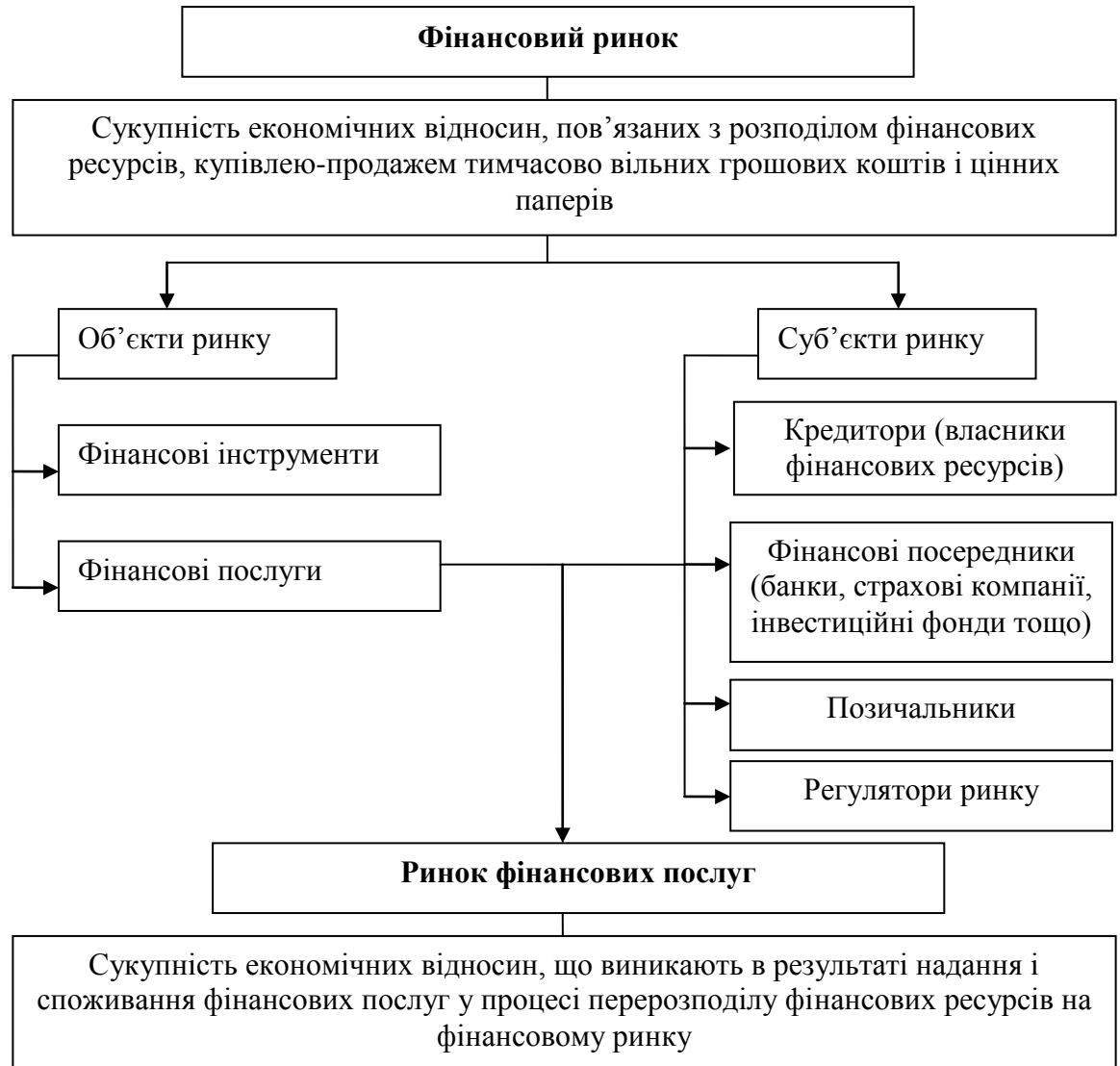

Рис. 1.2. Система взаємозв'язку фінансового ринку та ринку фінансових послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

Сутність зазначеного ринку полягає в тому, що він віддзеркалює конкретні форми організації руху фінансових ресурсів за допомогою фінансово-кредитного механізму між суб'єктами господарювання [16, с.93–94]. Саме в цьому виявляється особлива система взаємозв'язків фінансового ринку та ринку фінансових послуг, що нерідко призводить до їх ототожнення.

Таким чином, ринок фінансових послуг є складовою фінансового ринку та водночас як специфічна сфера економічних відносин, оперує специфічним товаром – фінансовою послугою.

Відповідно до організаційної форми фінансових посередників ринок фінансових послуг структурується за такими основними категоріями: банківські послуги, страхові послуги, послуги з випуску всіх видів цінних паперів, послуги з управління майном активами та пошук і передача фінансової інформації [81, с.16–17].

У цьому контексті ринок банківських послуг є закономірним результатом еволюції фінансового ринку. На думку сучасних дослідників, визначення ринку банківських послуг через його функціональне призначення, дозволяє трактувати його як механізм, що акумулює і перерозподіляє вільні грошові кошти суспільства між різними секторами і галузями, що дає змогу забезпечити практичний перерозподіл вартості для нормального перебігу індивідуальних відтворювальних процесів та створити належні можливості для регулювання грошово-кредитних відносин в економіці для підтримання оптимальних умов неперервності суспільного відтворення з метою досягнення критерію найвищої ефективності [156, с.208].

У контексті проблеми, що досліджується, слід взяти до уваги суттєву перебудову сфери фінансових послуг, пов'язану з особливостями розвитку країн з англо-американськими або ринково-орієнтованими та євроконтинентальними або банківсько-орієнтованими фінансовими системами [81, с.40–46; 105, с.289–312; 227, с.154–155].

Так, в країнах з ринково-орієнтованими фінансовими системами (високорозвинені держави з сучасною та високотехнологічною галузевою структурою) відбувається активізація небанківських фінансово-кредитних установ та переорієнтація ринку на домінування небанківських форм посередництва [105, с.314]. Зокрема, якщо у США наприкінці ХІХ ст. на банки припадало 90% всіх фінансових активів, в 50-ті рр. ХХ ст. – 60%, то в останні десятиріччя – лише 20% [81, с.41–42].

Натомість в країнах з банківсько-орієнтованими фінансовими системами (переважно традиційні економіки) недостатній ступінь розвиненості фондового ринку перетворює ринок банківських послуг на пріоритетний сегмент фінансового ринку, а банківський кредит на найпоширеніший, а інколи єдиний прийнятний інструмент фінансування економічних потреб суб'єктів господарювання. Особливого загострення зазначені процеси набувають внаслідок посилення конвергенції банківської та фінансової діяльності й трансформації банків в універсальні фінансові установи, що надають широкий спектр фінансових послуг.

Таким чином, у процесі еволюційного розвитку спостерігається зміна ролі та функціонального призначення ринку банківських послуг в частині перетворення його на домінуючий сегмент фінансового ринку в країнах з банківсько-орієнтованими фінансовими системами та послаблення його значення в процесах перерозподілу капіталів і забезпечення безперервності економічного відтворення для країн з ринково-орієнтованими фінансовими системами.

II. Структурно-поведінковий підхід до дослідження еволюції ринку банківських послуг передбачає його аналіз через призму теорії галузевих ринків та полягає у вивченні процесів зміни механізмів координації взаємовідносин між його суб'єктами, що за сучасних умов відбувається внаслідок транснаціоналізації банківської діяльності, посилення консолідації банківського капіталу та концентрації значної частки фінансових ресурсів у обмеженої кількості глобальних гравців. Все перелічене призводить до ускладнення структури досліджуваного ринку, модифікації конкурентних відносин та державного регулювання.

Зокрема, прихильники парадигми «Структура – Поведінка – Результат» [63; 183] виходять з того, що банківські установи займаються однаковим видом діяльності (мають схожі технології, технологічну базу, однорідний професійний склад кадрів), а банківські послуги є агрегованим за галузевою ознакою товаром на досліджуваному ринку.

У загальному розумінні зазначений підхід передбачає побудову специфічних моделей ринку банківських послуг, що є структурованим вираженням закономірностей поведінки його суб'єктів, що формуються під дією конкуренції, ринкової влади та державного регулювання. Формалізація зазначених моделей уможлиблює характеристику систем взаємовідносин покупців та продавців банківських послуг у процесі їх купівлі-продажу – формування попиту, пропозиції, встановлення ціни.

Аналіз зазначених проблем здійснюється за трьома основними напрямками: 1) дослідження банку як суб'єкта галузевого ринку; 2) дослідження відносин конкуренції на зазначеному ринку; та 3) дослідження державного регулювання ринку банківських послуг з метою забезпечення ефективної конкурентної та антимонопольної політики [64, с.24–27].

При цьому в межах *теорії банківської фірми*, яка розглядає банк як головного суб'єкта досліджуваного ринку, виділяють кілька концепцій трактування його сутності та ролі в економіці, зокрема:

- *Банк як фінансовий посередник*. На думку прибічників такого підходу (Дж. Дейлі, Дж. Бенстона, К. Сміта, Т. Кембела, В. Кракова та ін.), банк є регульованою фірмою, що надає фінансові послуги та опосередковує інтереси кредиторів і позичальників. Особливе місце, яке вона займає в економіці, пов'язано із здатністю мобілізувати відмінні за обсягами та строками користування кошти населення, підприємств, організацій, підприємців та інших суб'єктів господарювання і спрямовувати їх на покриття фінансового дефіциту в різних секторах економіки на умовах гарантованого повернення в обумовлені строки і платності за користування ними. При цьому інтереси кредиторів банку полягають в обміні поточного споживання на майбутнє, що дозволяє їм отримати додатковий дохід зараз й покрити фінансові витрати в майбутньому, коли особистих доходів буде замало. Водночас інтереси позичальників є протилежними і полягають в обміні майбутнього споживання на споживання теперішнє. Покриваючи нестачу теперішньої потреби в

грошових коштах, вони зобов'язуються повернути кредит з процентами за рахунок майбутніх доходів. У результаті банк поєднує інтереси кредиторів і позичальників у просторі та часі, приймаючи на себе ризики неповернення грошей тощо.

- *Банк як виробник фінансових продуктів і послуг.* Прихильники цієї концепції (Дж. Вуд, Т. Гаврілескі, Р. Швайтцер, Ф. Едвардс) розглядають банк як підприємство, що купує, виготовляє та продає на ринку специфічні товари – фінансові послуги, які є прозорими за формою і абстрактними за змістом. В основі життєдіяльності такого підприємства лежить створення якісного портфеля дохідних активів, що відповідають інтересам покупців, продавців та засновників. Відповідно до цієї концепції банківські продукти та послуги розподіляються на такі групи:

- трансакційні (обслуговування господарського обороту за допомогою операційних рахунків);
- портфельні (кредити та депозити);
- операції з цінними паперами (державними та корпоративними);
- документарні операції та гарантування;
- трастові (послуги з довірчого управління).

За проведену підприємницьку діяльність банк отримує зиск у вигляді чистого прибутку. Поведінка банку на ринку фінансових послуг описується загальними законами теорії фірми. Оскільки в умовах банківської конкуренції виживають фірми з меншими витратами, клієнти банку отримують все більше вигід у міру зниження цін на банківські продукти. При цьому банки вдосконалюють свої технології та оптимізують портфель послуг, що надаються ними.

- *Банк як мультиплікатор зростання* (автори – Д. Ходгман, С. Кінг). Ця концепція базується на ефекті депозитної експансії – розширенні і зростанні обсягів депозитів під впливом виданих кредитів, відомим також як ефект мультиплікатора, при якому інвестиції обумовлюють зростання виробництва по ланцюгу технологічних зв'язків.

- *Банк як фірма, що забезпечує раціонування між споживанням та заощадженням.* Представники цієї концепції (І. Фішер, Ю. Фама, М. Міллер, Р. Брейлі, С. Майєрс) розглядають банк як економічного агента, що надає нефінансову послугу урівноваження поточного та майбутнього споживання своїх клієнтів.

- *Банк як «інформаційний процесор».* Згідно цього підходу, авторами якого є Д. Даймонд, К. Джеймс Та М. Берлін, банк при забезпеченні функцій безпеки і опосередкуванні фінансових угод збирає, зберігає, модернізує, контролює та аналізує інформацію про своїх клієнтів, чим створює собі репутацію інформаційного процесора, тобто установи, де обробляється інформація. Якість інформації, що проявляється через її необхідність, достовірність, своєчасність і точність, є критичним фактором, що визначає якість формування та обслуговування продуктивних активів банку. Водночас, якщо інформаційні потоки помилкові або недостатні, виникає ризик прийняття неправильних рішень з кредитування, інвестування, депозитної діяльності тощо [9, с.6–9; 45, с.91–93; 90, с.76–82].

Таким чином, викладені вище концепції теорії банківської фірми вказують на широке коло функцій банківських установ на ринку банківських послуг, що водночас є свідченням складності та різноманітності конкурентних відносин, які виникають між ними на зазначеному ринку. При цьому залежно від суб'єктів конкурентних відносин існують два різних підходи до трактування банківської конкуренції, а саме: суперництво лише між банківськими установами та суперництво між банківськими і небанківськими фінансовими установами (Додаток А, табл. А.1).

Враховуючи стійку тенденцію до універсалізації банків та зростання ролі універсальних фінансових інститутів вважаємо недоцільним обмежувати банківську конкуренцію лише суперництвом між банками. Слід погодитись з В. В. Коваленком, у тому, що визначення банківської конкуренції, яке обмежується суто банківською діяльністю, є недостатньо аргументованим, оскільки банківські установи конкурують не тільки між собою, а й з іншими

фінансовими і нефінансовими інституціями (кредитні спілки, інвестиційні фонди, недержавні пенсійні фонди, валютні брокери, страхові компанії, лізингові й факторингові компанії, торговельні організації, фондові біржі тощо) [77, с.88].

У цьому контексті під *банківською конкуренцією* сучасні вчені розуміють економічний процес взаємодії, взаємозв'язку та суперництва між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами з метою забезпечення кращих можливостей задоволення різноманітних потреб клієнтів у банківських послугах та отримання найбільшого прибутку за цих обставин.

Таким чином, банківська конкуренція є важливим атрибутом ринку, що з одного боку, стимулює банківські установи підвищувати ефективність своєї діяльності, розширювати спектр банківських послуг, підвищувати рівень капіталізації банків, здійснювати інвестиційно-інноваційну діяльність з метою отримання максимального прибутку, а з іншого – покликаний сприяти найкнайкращому задоволенню потреб споживачів у якісному банківському обслуговуванні.

За цих обставин забезпечення ефективної конкуренції постає важливою функцією *державного регулювання ринку банківських послуг*, що в сучасній науковій літературі трактується як функція державного управління, покликана сприяти забезпеченню стійкості роботи і зміцненню фінансового стану банківських установ; стимулюванню діяльності банку в галузі кредитування та виконання пріоритетних завдань розвитку економіки й підвищення добробуту суспільства; створенню системи гарантій захисту інтересів вкладників, передусім приватних осіб тощо [56, с.11].

Детальніше викладення теоретичних засад конкурентних відносин та державного регулювання досліджуваного ринку наведено в пунктах 1.3 та 2.2 дисертаційної роботи.

III. Інституційний підхід до дослідження еволюції ринку банківських полягає у виявленні основних чинників і тенденцій інституційної зміни на досліджуваному ринку.

Згідно праць лауреата Нобелівської премії Д. Норта ключовим для інституційних перетворень є безперервна взаємодія інституцій (норм і правил гри) та організацій (учасників гри) в економічному середовищі. При цьому вчений обґрунтовує розмежування інституцій на формальні та неформальні [124, с.12]. Так, під формальними інституціями розуміються офіційні, правові обмеження, які є результатом надання правових рамок інституційним нормам суспільства, тобто є їх юридичним закріпленням та відповідним організаційним втіленням. Водночас неформальні інституції, за Нортом, – це існуючі неофіційні, неправові обмеження, тобто певні традиції, усталені звичаї, неписані кодекси поведінки, господарська етика, культурна спадщина та ментальні стереотипи [32, с.145–146].

Разом з тим сучасні вчені зазначають, що еволюція ринку банківських послуг як сфера інституційних перетворень відображає модернізацію сформованих економічних відносин і технологій банківської діяльності, і на цій основі – підвищення ефективності його функціонування та якості надання послуг споживачам [89, с.276].

Як відомо, в теорії інституційних змін розрізняють два основних шляхи інституційного розвитку – еволюційний та революційний. При цьому еволюція інституцій – це природний спосіб реалізації інституційних перетворень, що здійснюються шляхом еволюційно-генетичного розвитку, в процесі якого неформальні інституції набувають законодавчо-правового оформлення, тобто формального статусу. За цих обставин відбувається їх легалізація чи легітимізація шляхом юридичного, правового закріплення. Тому новостворені формальні інституції, в цілому не змінюючи траєкторію розвитку, наслідують та відтворюють тенденції, що до того склалися у вигляді неформальних рамок – традицій, звичаїв [32, с.170; 40, с.125–128].

Революційний шлях інституційного розвитку передбачає так зване інституційне реформування, тобто запозичення (трансплантацію), привнесення інституцій, що обумовлено неможливістю на деяких етапах економічного розвитку самостійно створити інституції та організації,

необхідні для подальшого просування в напрямку сформованих економічною системою цілей [120, с.11.]. За цих обставин відбувається радикальна зміна чи заміщення одних інституцій іншими.

При цьому в якості основних стратегій запозичення інституцій виділяють їх імпорт, модифікацію трансплантата, імплантацію, «виращування» інституцій (одночасна трансплантація декількох варіантів інститутції та їх співіснування (конкуренція) з аналогічними інституціями реципієнта), проектування (свідома цілеспрямована діяльність, орієнтована на створення інституцій) тощо [28, с.16; 40, с.125–128].

Зокрема, під імпортом ринкових інституцій розуміється відтворення в економіці інституційних зразків, які переважають і добре себе зарекомендували в інших країнах, переважно з розвиненою ринковою економікою. В той же час вчені наголошують, що цей варіант інституційних перетворень є значно складнішим еволюційного. Так, він не наслідує, а принципово змінює існуючу траєкторію розвитку та носить неоднозначний, часто суперечливий характер, оскільки полягає у складній взаємодії старих неформальних інституцій, що несуть ознаки минулого господарського досвіду, з новоствореними формальними інституційними рамками [34, с.169–170; 120, с.11]. За цих обставин результативність свідомого копіювання нових інституцій визначається ступенем їх конгруентності, тобто наявністю спільних тенденцій розвитку пануючих у суспільстві неформальних та імпортованих формальних правил і норм поведінки.

Однак відмова від поступовості та виваженості у здійсненні реформ ринку банківських послуг, надмірний радикалізм в дискредитації інститутцій попередніх періодів, одночасність перетворень різних аспектів банківської діяльності, як це відбувалось у країнах з трансформаційною економікою на початку 90-х рр. XX ст., може привести до розвитку інституційного конфлікту, що проявляється у невідповідності «нової інституційної матриці» потребам модернізації існуючої структури норм і правил економічної діяльності. Наслідками зазначених процесів може стати виникнення

інституційних пасток: неплатежів, зростанні частки проблемних та безнадійних кредитів, корупції працівників банківських установ, легалізації незаконних доходів, що в сукупності призводить до зменшення прозорості ринку та неефективності інституційної забезпеченості національної економіки банківськими послугами [28, с.37;146].

Аналіз світового досвіду розвитку ринку банківських послуг свідчить, що його інституційна структура знаходиться в постійній динаміці. При цьому головними факторами, що сприяють інституційним перетворенням досліджуваного ринку за сучасних умов є лібералізація та інтернаціоналізація світових фінансових ринків, циклічність розвитку фінансового сектора економіки, а також розвиток споживчого попиту на нові види банківських послуг.

Варто зазначити, що особливістю сучасних інституційних трансформацій ринків банківських послуг більшості країн є імплантація не лише формальних інституцій (законів та нормативів), а й імпорт як установ для їх виконання, так і самих акторів (зазвичай, іноземних банків) [28, с.45]. За цих обставин основними інституційними змінами є модифікація організацій-учасників ринку, започаткування нових форм партнерства між банками та небанківськими фінансовими посередниками, формування системи наднаціонального банківського регулювання та адаптація національних законодавств до міжнародних норм і правил.

Таким чином, вивчення еволюції ринку банківських послуг полягає у дослідженні зазначеного ринку в трьох аспектах: 1) зміни його ролі та значення у сучасній економіці; 2) трансформації конкурентних відносин та видозміні взаємозв'язків між суб'єктами ринку; та 3) модифікації інституційно-організаційних механізмів його функціонування, що детально розглядатиметься у наступних розділах дисертаційної роботи.

1.2. Теоретичні засади визначення сутності, структури та функціонального призначення сучасного ринку банківських послуг

Вивчення наукових праць з досліджуваної проблематики (Додаток Б, табл. Б.1) свідчить, що сучасні економісти характеризують ринок банківських послуг як складну багатоаспектну категорію, яку визначають як:

1) важливу складову фінансового ринку, що відіграє визначальну роль у створенні та розподілі внутрішнього валового продукту і національного доходу, регулюванні грошового обігу, кредитуванні, фінансуванні та інших економічних і соціальних досягненнях будь-якої країни;

2) специфічну систему відносин, що забезпечують реалізацію попиту на банківські послуги з боку клієнтів банків, пропозицію цих послуг банківськими установами та встановлення ціни на них;

3) сукупність банків, небанківських фінансово-кредитних установ, організацій-регуляторів ринку, господарюючих суб'єктів та індивідів, що взаємодіють між собою у процесі створення, купівлі-продажу і споживання банківських послуг в певному інституційному середовищі [19, с.6; 89, с.273; 156, с.207–209; 153, с.4; 162, с.31].

Систематизація теоретичних підходів до аналізу еволюції зазначеного ринку, здійснена у пункті 1.1., дає підстави розглядати *ринок банківських послуг* як важливу складову глобального фінансового ринку, специфічний галузевий ринок, що поєднує персоніфікованих та інституційних суб'єктів господарювання у процесі надання та споживання банківських послуг.

При цьому дослідження новітніх тенденцій динаміки ринку банківських послуг та обґрунтування пріоритетних напрямів його розвитку на майбутнє вимагає детального вивчення його структури, інфраструктури та функціонального призначення у сучасній економіці.

Як показав аналіз наукової економічної літератури, характеризуючи ринок банківських послуг, сучасні вчені структурують його за різними

ознаками (Додаток Б, рис. Б.1.), зокрема: 1) з *погляду продуктової структури* досліджуваний ринок є сукупністю пропонованих для продажу послуг та поділяється на окремі сегменти, які відповідають певним групам банківських продуктів, а саме: ринок кредитних послуг, ринок депозитних послуг, ринок розрахунково-касових послуг, ринок інвестиційних послуг тощо; 2) *за типами споживачів* виокремлюють ринок суб'єктів господарювання (корпоративний ринок), ринок приваних осіб (домогосподарств) або роздрібний ринок та ринок міжбанківських послуг; 3) *за ступенем рівня інтернаціоналізації ринкових відносин* виділяють регіональні, національні, міжнародні та глобальний ринки банківських послуг; 4) *за перспективами розвитку* класифікують такі основні ринки банківських послуг: безперспективний, операції на якому необхідно припинити; основний ринок, на якому реалізується переважний обсяг банківських продуктів; додатковий ринок (на якому може бути реалізований незначний обсяг продукту); зростаючий ринок, що характеризується достатньо високими темпами нарощування збуту банківських послуг; потенційний ринок, який має перспективи росту, але потребує для цього певних ресурсів і зусиль; непостійний ринок, який характеризується значними перепадами в обсягах збуту тощо; 5) *за рівнем конкуренції* ринки банківських послуг можуть бути конкурентними; монополістичними (частка одного суб'єкта перевищує 35% сукупних банківських активів); олігополістичними (ринки, на яких діє незначна кількість великих банківських установ) та ринками монополістичної конкуренції (ринки з великою кількістю дрібних та середніх банків) [95, с.60–64; 89, с.275; 182, с.29–30].

Для ґрунтового розгляду структури досліджуваного ринку необхідним є детальніша характеристика його учасників, що взаємодіють між собою у процесі його функціонування. Так, теорія і практика банківської діяльності свідчить, що у ході еволюції ринку банківських послуг між його суб'єктами склалася складна система взаємозв'язків з приводу купівлі-продажу (надання та споживання) специфічного товару – банківської послуги, як

продемонстровано на рис. 1.3. Зокрема, головними учасниками зазначеного ринку є такі:

- 1) регулятор ринку – центральний банк або інститут, на який покладено функції регулювання ринку з боку держави;
- 2) банки як постачальники банківських послуг, що формують пропозицію на послуги, з одного боку, та з іншого – виступають їх споживачами на міжбанківському ринку;
- 3) небанківські фінансово-кредитні установи, яким належить особливе місце у системі взаємовідносин досліджуваного ринку, оскільки, виступаючи покупцями на ринку, вони одночасно пропонують послуги, що все частіше стають заміниками банківських і, таким чином, сприяють загостренню конкуренції з банківськими установами;
- 4) нефінансові корпорації та домогосподарства – споживачі банківських послуг.

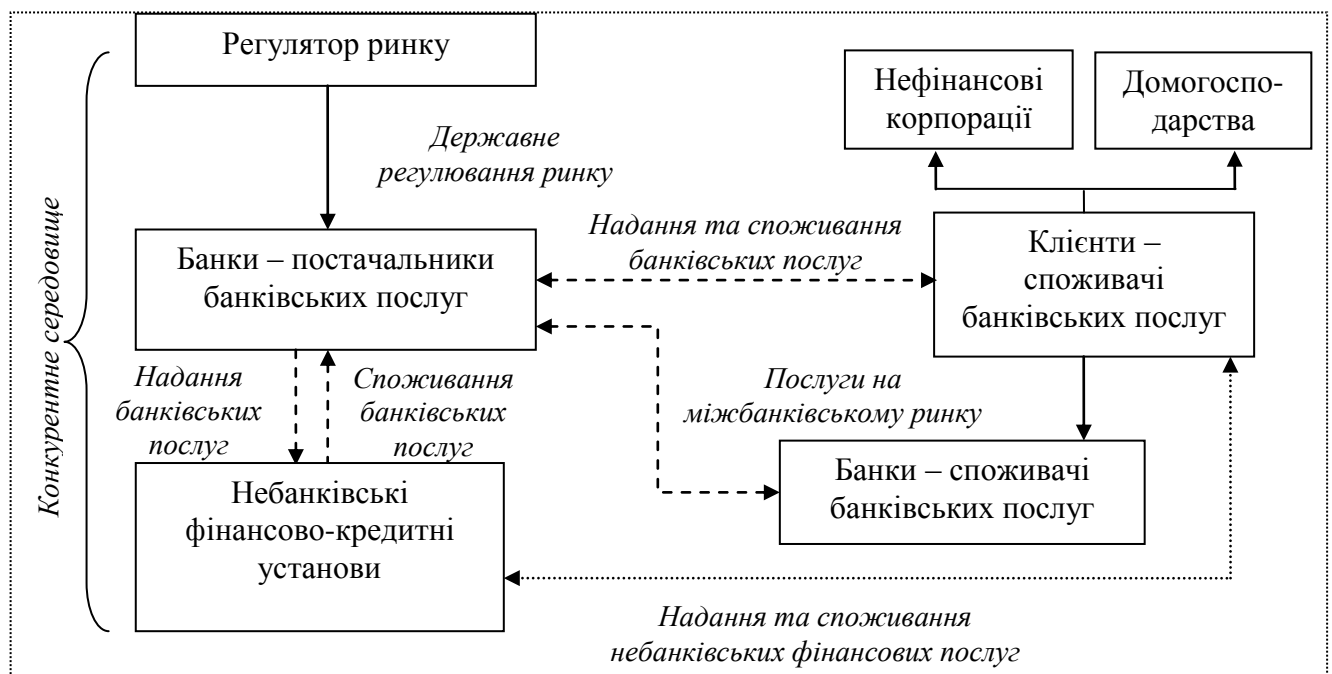

Рис. 1.3. Система взаємозв'язків між головними суб'єктами ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

Загально визнано, що ринкові відносини пов'язані з купівлею-продажем певного товару (продукту), призначеного для задоволення індивідуальних або суспільних потреб. Однак дотепер в науковій думці немає точного визначення предмета діяльності банківської установи та об'єкта купівлі-продажу на ринку банківських послуг. Попри значні напрацювання у цій царині, залишається поширеним неоднозначне тлумачення понять «банківський продукт», «банківська послуга», «банківська операція» і немає їх чіткого розмежування. Аналіз засвідчує, що в сучасній науковій літературі існують різні підходи до трактування цих понять (рис. 1.4.).

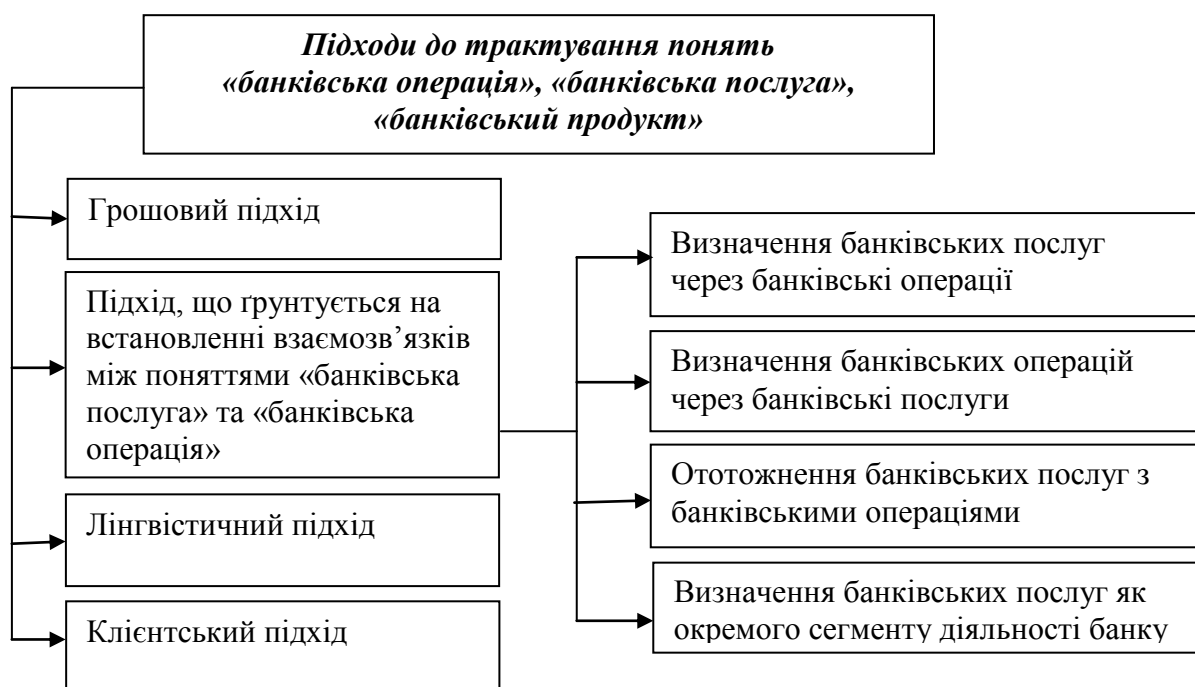

Рис. 1.4. Систематизація визначення понять «банківська операція», «банківська послуга», «банківський продукт»

Джерело: Складено автором самостійно.

Зокрема, прибічники так званого «грошового» підходу називають банківським продуктом грошові кошти та пов'язують банківські послуги із забезпеченням переміщення грошей з рахунку на рахунок й утворенням грошових фондів. В межах цього підходу зазначається, що банк варто розглядати як специфічне підприємство, яке виготовляє продукт, що суттєво відрізняється від сфери матеріального виробництва. Водночас представники

цього напряму досліджень зазначають, що банківським продуктом варто називати:

- товар особливого роду у вигляді грошових коштів, платіжних засобів;
- грошові засоби та цінні папери, що продаються або передаються банками на певний термін;
- різного роду послуги, що мають переважно грошовий характер;
- емісію грошей, включаючи і їх електронну форму;
- конкретний банківський документ (чи свідоцтво), який виробляється банком для обслуговування клієнтів і проведення операцій, наприклад, чек, вексель, сертифікат і т.д. [36, с.14].

За такого трактування поняття «банківський продукт» автоматично стає більш значущим і масштабним порівняно з поняттям «банківська послуга», але разом з тим немає чіткого розмежування між поняттями «банківська послуга» та «банківська операція». Водночас «грошовий підхід» значно звужує сферу діяльності банківських установ, адже такі послуги, як зберігання матеріальних цінностей, інформаційне обслуговування клієнтів тощо не включаються в дану концепцію.

Один з досить поширених поглядів, представлених у дослідженнях з даної проблематики, полягає у визначенні банківських послуг через банківські операції або навпаки. Наприклад, російські економісти зазвичай весь спектр банківських послуг відносять до банківських операцій. Зокрема, О. Лаврушин розглядає банківські операції як прояв банківських функцій на практиці, а банківські послуги як одну або кілька операцій банку, що задовольняють певні потреби клієнта і проведення банківських операцій за дорученням клієнта на користь останнього за визначену плату [12, с.11].

Разом з тим вітчизняні науковці пропонують об'єднувати банківські операції у відповідні групи за функціональними ознаками, а саме: кредитні, засновницькі, розрахунково-касові; операційні, депозитні, міжбанківські, емісійні, комісійні, посередницькі. При цьому визначення поняття «банківська операція» надається через поняття «банківська послуга». Відтак

«розрахунково-касові операції включають надання таких послуг, як зберігання коштів клієнтів на відповідних рахунках, отримання платежів на користь клієнтів...», «комісійні операції – це різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, кастодіяльні, трастові послуги, в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісії», «посередницькі операції – це послуги банків з розміщення цінних паперів емітентів на первинному фондовому ринку...» [26, с.48–49].

Західні вчені, у свою чергу, розглядають банківські операції як різновид банківських послуг. Зокрема, П. Роуз вважає, що банк – це фірма, яка надає фінансові послуги, що здійснюються професійними кредитними установами. При цьому головною властивістю банківської послуги, на думку американського економіста, є її зручність і зв'язок з переміщенням різної фінансової інформації, тоді як банківські операції тим чи іншим чином ототожнюються з різними формами переміщення грошових коштів [160, с.14].

Відомий український дослідник О. Дзюблук вказує також на існування підходу, згідно з яким терміни «банківська послуга» та «банківська операція» використовуються як синоніми. На думку дослідника, «усі комерційні банки незалежно від форми власності, величини капіталу та спеціалізації виконують операції із залучення тимчасово вільних грошових коштів у депозити (депозитні операції); операції, пов'язані із розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтури (розрахункові та касові операції); операції з кредитного обслуговування клієнтів (кредитні операції)» [47, с.24–25].

У сучасній науковій літературі існує також думка, згідно якої до складу банківських послуг відносять окремий, порівняно вузький сегмент діяльності комерційного банку. Йдеться про те, що послугою вважається діяльність банківської установи, яка безпосередньо не пов'язана з активними і пасивними операціями [42, с.556]. При цьому головною ознакою послуг (як різновиду посередницьких операцій) є отримання банком доходу у вигляді комісійних за обслуговування. За такого підходу банківські послуги трактують як «додаткову сферу» діяльності банку: консультування в галузі

бухгалтерського обліку і фінансового контролю, аналіз кредитоспроможності, посередництво в операціях з цінними паперами; трастові операції тощо [19, с.6]. Однак, при використанні цього підходу не враховується існування істотних відмінностей між поняттями «банківська послуга» і «банківська операція», та виникають суперечності стосовно класифікації банківських послуг на традиційні, до яких належать депозитні, кредитні та розрахунково-касові послуги – тобто ті їх види, які витікають з самої специфіки банку, та нетрадиційні (консультаційні, посередницькі послуги, надання гарантій та поручительств тощо), зокрема, пов'язані з розвитком та використанням новітніх інформаційних технологій.

У працях сучасних науковців зустрічається також «лінгвістичний» або «маркетинговий» підхід, в межах якого виділяють два напрями. Згідно першого з них виділяють лише два поняття, що характеризують предмет діяльності банку – «банківську операцію» та «банківську послугу». При цьому банківська операція розглядається як певна дія чи елемент банківської послуги. Поняття ж «банківський продукт» ігнорується. Його появу пояснюють не зовсім коректним перекладом англomовного терміну «banking product». Згідно другого напрямку, зазначені поняття є тотожними і їх застосування зумовлюється лише лінгвістичними перевагами окремих націй [33]. Зокрема, Л. Романенко визначає банківський продукт як однорідні послуги, надані клієнтам на ринку банківських послуг і об'єднані за певними ознаками [158, с.82].

Разом з тим заслуговує на увагу так званий «клієнтський» підхід, в основі якого покладено потреби клієнтів – споживачів банківських послуг. У цьому контексті банківська послуга трактується як діяльність банку, спрямована на задоволення потреби клієнтів у прирості та отриманні додаткових ресурсів, проведенні розрахунків, зберіганні й інформаційному забезпеченні. З іншого боку банківська послуга виступає результатом виконання банківських операцій, які визначаються як впорядкована сукупність дій співробітників банку. Водночас банківський продукт є

конкретним способом, яким банк надає свої послуги, конкретним втілення останніх, наділеним певними значеннями ринкових параметрів: ціни, якості, додаткового сервісу, термінів тощо» [129, с.30].

Тобто з одного боку, банківський продукт є формою виразу банківської послуги та способом надання послуг клієнтові банку, регламентом взаємодії службовців банку з клієнтом за умови надання послуги, тобто комплексом взаємозв'язаних організаційних, інформаційних, фінансових і юридичних заходів, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнта; а з іншого – складається з упорядкованої сукупності банківських операцій. При цьому банківська операція постає як система узгоджених за цілями, місцем і часом дій, спрямованих на вирішення конкретного завдання з обслуговування клієнта. Водночас банківська послуга трактується як форма задоволення потреб клієнта банку (рис. 1.5.) [215, с.527].

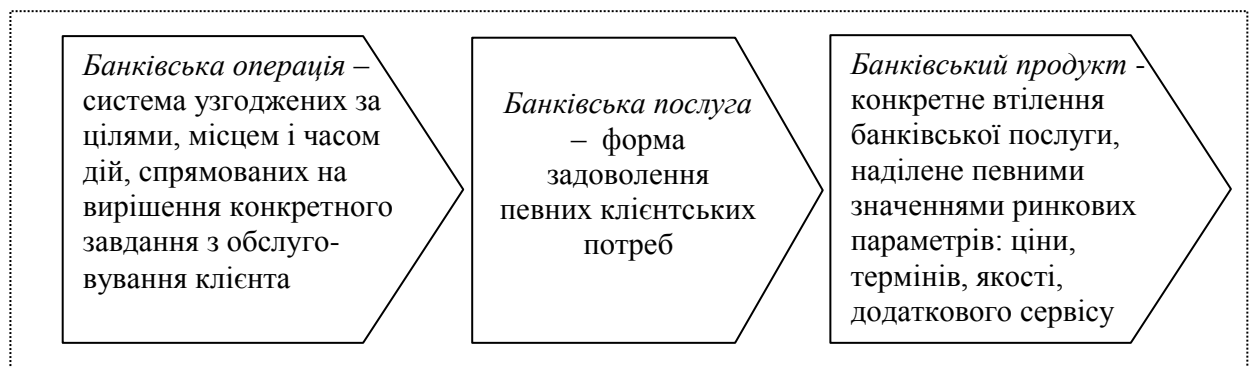

Рис. 1.5. Взаємозв'язок понять «банківська операція», «банківська послуга», «банківський продукт» з точки зору клієнтського підходу

Джерело: Складено автором за даними [215, с. 527].

За цих обставин до складових банківського продукту відносять: 1) базову послугу чи сукупність послуг; 2) ціну, якість, терміни та інші важливі умови надання банківських послуг; 3) додаткові блага та послуги, не пов'язані безпосередньо з базовою потребою клієнта, що задовольняється, та направлені на підвищення її привабливості, й такі, що відрізняють її від

ринкових аналогів (марочна назва, якість обслуговування, фірмова назва, післяпродажове обслуговування, додатковий сервіс тощо) [182].

Сучасні економісти розрізняють також простий та складний банківські продукти: простий продукт реалізується одним функціональним підрозділом банку шляхом надання однієї послуги клієнту, а складним є продукт, у реалізації якого можуть бути задіяні кілька підрозділів банку протягом тривалого часу шляхом надання комплексної послуги клієнтові [215, с.527].

Таким чином, можна зробити висновок, що банківський продукт і банківська послуга перебувають у діалектичному взаємозв'язку як форма і зміст. Якщо банківська послуга – це діяльність з приводу задоволення потреб клієнтів з банківського обслуговування, то банківський продукт – це результат (матеріалізація) діяльності, який, в свою чергу, складається з упорядкованої сукупності банківських операцій.

Важливо відзначити, що законодавство України не містить чітко визначеного поняття «банківська послуга», незважаючи на те, що у текстах нормативних актів воно вживається. Разом з тим згідно законодавчої бази України банківський продукт визначається як стандартизовані процедури, що забезпечують виконання банками операцій, згрупованих за відповідними типами і ознаками [140].

Заслуговує на увагу позиція дослідників, які вважають, що банківську операцію слід розглядати як технологічний процес, спрямований на використання наявних потужностей відповідних банківських підрозділів [47, с.26–27]. При цьому пасивні операції полягають в залученні тимчасово вільних коштів для формування ресурсів, активні операції передбачають розміщення сформованих банківських ресурсів з метою отримання прибутку, а комісійно-посередницькі – є операціями, які проводяться за дорученням та на користь клієнта за певну плату. Саме в результаті виконання комплексу цих операцій комерційні банки задовольняють потреби клієнтів у банківських послугах.

Однією з головних відмінностей між банківською послугою і банківською операцією є те, що для останньої достатнім є наявність однієї виконавчої сторони, здатної виконувати певні дії. Йдеться про те, що послуги виражають відносини між їх виробником та покупцем, а операції – відносини всередині банківської установи як виробника, що виникають між конкретними виконавцями.

Водночас банківська операція є конкретною, і не ділиться на частини, в той час як банківська послуга має ознаки товару і тому відображається в тарифах. Відповідно операція має вартість, а послуга – споживчу вартість. В свою чергу банківський продукт може бути формою виразу кількох послуг (наприклад, користувачі пластикових карт споживають не тільки основні у цьому випадку розрахункові послуги, а й інші – депозитні, кредитні). Звідси споживча вартість банківського продукту може бути вищою за споживчу вартість окремої банківської послуги [81, с.33]. При цьому ефективність банківської операції полягає в отриманні економічної вигоди через зменшення витрат часу на її проведення; а ефективність банківської послуги залежить від отримання банком комісійної та/або процентної винагороди у формі грошей після задоволення потреби клієнта.

Таким чином, узагальнення існуючих у сучасній науковій літературі підходів до трактування предмета діяльності банківської установи та об'єкта купівлі-продажу на ринку банківських послуг дає підстави визначити сутність наступних категорій:

- *банківською операцією* є сукупність регламентованих процедур у процесі надання банківської послуги, що є частиною технологічного процесу банківської установи;

- *банківська послуга* – це регламентована сукупність фактичних та юридичних дій, що здійснюються банком на замовлення клієнта на основі платності, спрямованих на задоволення потреб останнього;

- *банківський продукт* – кінцевий результат діяльності банку, що є зовнішнім виразом банківської послуги, адаптованої для реалізації клієнту у

формі товару, та характеризується певними якісними, кількісними та ціновими параметрами.

Важливо зауважити, що сучасні науковці всі банківські продукти поділяють на три види, кожному з яких відповідає певна сукупність банківських послуг, що здійснюються за допомогою відповідного набору банківських операцій:

1) платіжно-розрахункові банківські продукти – головною функцією яких посередництво при платежах і розрахунках, реалізація яких відбувається за допомогою розрахунково-касових та посередницьких операцій;

2) ощадно-капіталотворчі банківські продукти – банківські послуги з мобілізації грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реальний позиковий капітал (депозитні, міжбанківські, емісійні, комісійні операції);

3) кредитно-інвестиційні банківські продукти включають в себе банківські послуги щодо створення кредитних засобів та надаються за допомогою таких операцій, як кредитні, інвестиційні, засновницькі операції тощо [113, с.22–25].

У свою чергу, аналіз наукової літератури свідчить про існування різноманітних класифікацій банківських послуг. Так, сучасні вчені-економісти виокремлюють різні критерії їх групування в залежності від особливостей створення та надання клієнтам, що детально розглянуто у Додатку В., табл. В.1.

Практика розвитку ринку банківських послуг підтверджує, що для ефективного його функціонування необхідна налагоджена дієздатна система взаємопов'язаних спеціалізованих організацій, призначенням яких є обслуговування процесу купівлі-продажу банківських послуг. Іншими словами, необхідна розвинена інфраструктура ринку, здатна забезпечувати можливість реалізації економічних інтересів, сприяти координації дій усіх суб'єктів ринку та його інтеграції у світовий економічний простір.

У загальному розумінні під інфраструктурою сучасні дослідники розуміють весь комплекс елементів і видів діяльності, які створюють

організаційно-економічні умови для функціонування ринкового механізму. Йдеться про те, що ринкова інфраструктура є сукупністю елементів, які забезпечують безперебійне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів певної відносно самостійної системи й оптимізують їх взаємодію [60, с.201]. У цьому контексті інфраструктуру ринку банківських послуг можна визначити як комплекс організаційно-правових форм щодо обслуговування взаємодії попиту і пропозиції, купівлі-продажу банківських послуг за допомогою відповідних інституцій та організацій.

На основі аналізу праць сучасних дослідників вважаємо за доцільне виокремити такі функціональні складові інфраструктури ринку банківських послуг:

1) забезпечення операційної діяльності банківських установ, що є найвагомим елементом інфраструктури ринку банківських послуг та складається з чотирьох блоків: кадрової, технічної, інформаційної та посередницької інфраструктури. При цьому її головним призначенням є створення необхідних умов для безперебійної діяльності ринку;

2) просування банківських послуг, що об'єднує сукупність організацій, метою діяльності яких є широке інформування споживачів банківських послуг про особливості банківського обслуговування та створення сприятливого іміджу банків в очах клієнтів;

3) забезпечення безпеки банківської діяльності – створення умов для надійного функціонування банківських установ, гарантування матеріального відшкодування банку у разі будь-яких протиправних дій його співробітників або сторонніх осіб, які завдали йому збитків;

4) науково-методичний супровід, який сприяє підвищенню якості банківських послуг та ефективності функціонування ринку;

5) регулювання, призначене для здійснення дієвого контролю та нагляду за діяльністю банківських установ на ринку і складається з правової (закони, підзаконні акти, методики, інструкції тощо) та контролюючої інфраструктури

(ліцензування, нагляд, діяльність саморегулюючих організацій тощо)
(табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Складові елементи інфраструктури ринку банківських послуг

Функціональна складова інфраструктури	Елементи інфраструктури
I. Забезпечення операційної діяльності банківських установ	
в т.ч. кадрова інфраструктура	- система професійної освіти; - система перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників банківських установ
технічна інфраструктура	- установи, що забезпечують банки необхідною технікою, обладнанням, програмним забезпеченням, засобами зв'язку
інформаційна інфраструктура	Об'єктивна інфраструктура - бази даних; - аналітичні огляди; Суб'єктивна інфраструктура - кредитні бюро; - аналітичні агентства; - рейтингові агентства та системи; - консалтингові компанії;
посередницька інфраструктура	- депозитарії; - компанії з управління активами; - фінансові консультанти; - андеррайтингові агентства; - системи міжбанківських платежів;
II. Просування банківських послуг	- засоби масової інформації; - пошта; - організатори банківських виставок; - рекламні та маркетингові агенції;
III. Забезпечення безпеки банківської діяльності	- охоронні агенції; - служби інкасації; - служби захисту інформації; - страхові компанії;
IV. Науково-методичний супровід банківської діяльності	- вищі навчальні заклади; - науково-дослідні інститути; - центри кон'юнктурних досліджень;
V. Забезпечення банківського регулювання	
в т.ч. правова інфраструктура	- законодавчі та нормативні акти; - системи захисту прав вкладників; - інструкції та методики;
контролююча інфраструктура	- ліцензування учасників ринку; - нагляд за банківською діяльністю - діяльність саморегулювальних організацій

Джерело: Складено автором за даними: [60, с.201–202; 115, с.9–10;227, с.166–168].

Взаємодія виділених складових інфраструктури ринку банківських послуг забезпечує цілісність досліджуваного ринку та можливість виконувати покладені на нього функції. При цьому призначення зазначеного ринку у сучасній економіці напряду впливає з функцій банків як головних його учасників, які, на думку вчених-економістів, є системоутворюючими і утворюють єдиний інституційний механізм здійснення прямих зв'язків у всій системі економічних відносин [153, с.183].

Зокрема, до них належать: посередництво в кредитних відносинах між суб'єктами господарювання; посередництво в платежах; трансформація заощаджень у фінансові продукти (мобілізація грошових доходів і вкладів та перетворення їх у капітал); «подовження» грошей, виробництво довготермінових фінансових продуктів для фінансування реального сектора економіки; створення кредитних засобів обігу; забезпечення неінфляційної монетизації економіки; перерозподіл грошових потоків шляхом спекулятивних операцій, а також шляхом виробництва та споживання фінансових продуктів безпосередньо фінансовими інститутами; створення нової економічної вартості [37, с.33; 155, с.20; 81, с.53].

Виконання банками перелічених функцій виявляється у наданні ними відповідних банківських послуг своїм клієнтам – як кредиторам-інвесторам (постачальникам фінансових ресурсів), так і їх споживачам-реципієнтам, що здійснюється на ринку банківських послуг [81, с.27]. При цьому йдеться про перехід фінансових ресурсів зі стану статичності (знерухомлення, очікування) у стан динаміки (руху) за рахунок використання фінансових інструментів ринку банківських послуг. Ресурси, що перебувають в русі (переміщення фінансових ресурсів від його постачальників до реципієнтів, що супроводжується та опосередковується банківськими послугами) набувають ознак капіталу – самозростаючої вартості [81, с.27].

Йдеться про те, що фінансові ресурси, вивільнені на окремих стадіях відтворювального процесу, з допомогою ринку банківських послуг як складової фінансового ринку спрямовуються в інші сектори фінансової

системи, що, як зазначає В. Базилевич, прискорює обіг капіталу, сприяє прогресивному коригуванню всієї структури виробництва, створює можливості для запровадження новітніх технологій [5, с.8]. При цьому банки, виконуючи роль виробників і споживачів різних банківських продуктів, «відтягують» надлишки грошових коштів зі споживчого ринку на користь довгострокових інвестицій у реальний сектор економіки та сприяють обміну товарів і послуг, виступаючи генератором розширеного економічного відтворення [45, с.90].

Таким чином, ринок банківських послуг виконує важливу роль у розвитку економіки як на мікро-, так і на макрорівні. Зокрема, функція консолідації індивідуальних інвесторів, які найчастіше є непрофесійними учасниками ринку, у єдиний пул і наступне диверсифіковане вкладення накопиченого капіталу в різні проекти з перспективною капіталізацією має неабияке мікроекономічне значення, оскільки надає можливість розрізненим індивідуальним інвесторам взяти участь у масштабних проектах та мінімізувати ризики, пов'язані з наявністю асиметричної інформації на ринку [16, с.94; 81, с.19].

Водночас поряд із задоволення економічних потреб індивідуальних клієнтів (постачальників та споживачів фінансових ресурсів), окрім власних комерційних вигід, внаслідок міжгалузевого і міжрегіонального перерозподілу капіталу вирішуються і загальні макроекономічні проблеми. Зокрема, перерозподіляючи капітал між ключовими секторами економіки, ринок банківських послуг забезпечує обслуговування процесу створення національного продукту та сприяє реалізації політики економічного зростання в країні.

Важливо також взяти до уваги, що функції ринку банківських послуг на сучасному етапі розвитку світової економіки вже вийшли далеко за межі традиційних акумуляції та перерозподілу фінансових ресурсів. Нині його головне завдання полягає в стимулюванні переливів фінансових потоків у найбільш ефективні та перспективні галузі економіки відповідно до потреб і

домінант соціально-економічного розвитку з метою забезпечення розширеного відтворення економіки та підвищення добробуту громадян, що призводить до зростання значущості соціальної функції ринку банківських послуг.

Так, на сучасному етапі еволюції світогосподарських зв'язків соціально відповідальний банківський сектор є поширеним явищем. Зокрема, в США кожен восьмий долар інвестується на певні соціальні чи етичні програми (за даними Соціального інвестиційного форуму). В більшості країн світу приватні домогосподарства мають можливість вкласти грошові кошти не лише на умовах отримання фінансової винагороди, а й на основі нематеріальної вартості заощаджень та інвестицій. Так, у багатьох європейських країнах спеціалізовані банки пропонують накопичувальні рахунки для населення, обіцяючи при цьому, що накопичені кошти будуть використані для фінансування певних проектів екологічного спрямування чи для підприємств, котрим важко отримати доступ до фінансових ресурсів. Банківські установи все частіше займаються фінансуванням господарської діяльності, що спрямована на забезпечення сталого розвитку, пропонуючи кредити для осіб з низьким рівнем достатку тощо [262, с.170].

Таким чином, функціональне призначення ринку банківських послуг полягає у такому:

- об'єднанні в єдину систему окремих економічно самостійних постачальників та споживачів фінансових ресурсів;
- ефективній абсорбції грошових потоків та їх трансформації в інвестиційні й позичкові інструменти фінансування реальної економіки;
- регулюванні асиметрії інформації та зменшенні операційних ризиків учасників ринку;
- гармонізації відносин між постачальниками і споживачами капіталу за рахунок масштабів діяльності та портфельного управління активами, ліквідації дисбалансу між пропозицією і попитом на вільні кошти та забезпеченні ефективного розподілу і перерозподілу ресурсів;

- прямому та опосередкованому сприянні задоволенню різноманітних споживчих і виробничих потреб (рис 1.6.).

Рис. 1.6. Функціональне призначення сучасного ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

Зокрема, об'єднання в єдину систему окремих економічно самостійних постачальників та споживачів фінансових ресурсів (банківських послуг), в переважній більшості випадків розосереджених в часі і територіально, відбувається через здійснення депозитних, позичкових та розрахункових операцій, виконання яких забезпечує встановлення зв'язків з усіма економічними суб'єктами та надає можливість впливати на переважну частину економічних процесів.

Водночас створення ефективної економічної моделі ринкового типу передбачає залучення значних інвестиційних ресурсів, які у загальнонаціональному масштабі формуються з внутрішніх заощаджень населення та підприємницьких структур і зовнішніх запозичень. При цьому ринок банківських послуг як складова фінансового ринку відіграє у цьому процесі визначальну роль, практично набуваючи рис потужного джерела інвестиційних ресурсів, забезпечуючи ефективне акумулювання коштів та економічно доцільне задоволення інвестиційного попиту економічних агентів на ресурси як коротко-, та і довгострокового характеру [5, с.5]. Іншими

словами однією з найважливіших функцій досліджуваного ринку є *ефективна абсорбація грошових потоків та трансформація фінансових ресурсів в інвестиційні та позичкові інструменти фінансування реальної економіки* [45, с.94], що в макроекономічному аспекті сприяє приросту суспільного капіталу.

Разом з цим важливого практичного значення для діяльності господарюючих суб'єктів набуває *регулювання банками асиметрії інформації та зменшення операційних ризиків своїх клієнтів*. Як відомо, асиметричність інформації (вперше проаналізована Дж. Акерлофом у 1970 р.) суттєво впливає на поведінку ринкових контрагентів, фіксацію їх інвестиційних уподобань і відповідно спрямування фінансових потоків. Оскільки асиметрична інформація містить загрозу зникнення ринку (до того ж ще й нерозвинутого), то упорядкування фінансовими посередниками інформації і забезпечення її релевантності дає змогу підтримувати належний стан ринку відповідно до потреб його учасників [81, с.23]. Йдеться про те, що грошові кошти можуть переміщатися від кредиторів до позичальників і без посередництва банків, однак при цьому різко зростають ризики втрати коштів, що віддаються в позичку, і підвищуються загальні витрати по їх переміщенню, оскільки кредитори і позичальники не інформовані про платоспроможність один одного, а розмір і терміни пропозиції коштів не збігається з розмірами і термінами потреби в них. Комерційні банки залучають кошти, які можуть бути віддані в позичку, відповідно до потреб позичальників і на основі широкої диверсифікованості своїх активів знижують сукупні ризики власників грошей, розміщених у банку.

З вищесказаного випливає ще одна важлива функція ринку банківських послуг – *гармонізація відносини між постачальниками і споживачами капіталу, ліквідація дисбалансу між пропозицією і попитом на вільні кошти*, що в кінцевому рахунку сприяє ефективному розподілу і перерозподілу ресурсів. Іншими словами, досліджуваний ринок забезпечує впорядковану взаємодію економічних агентів із приводу купівлі і продажу фінансових активів та в такий спосіб сприяє встановленню цін на фінансові ресурси, котрі

зрівноважують попит і пропозицію на них як у часі, так і у просторі. Відповідно, зміна ринкової ціни на фінансові активи визначає пропорції й напрями розподілу фінансових ресурсів у межах економічної системи [5, с.8].

При цьому банківські установи, діючи в інтересах усіх учасників соціально-економічних відносин, в кінцевому рахунку *прямо чи опосередковано впливають на задоволення різноманітних споживчих і виробничих потреб*. А політика участі у вирішенні соціальних завдань відбувається за двома стратегіями – безпосереднього впливу і через сприяння змінам у задоволенні потреб і забезпеченні розвитку. Стратегія безпосереднього впливу спрямована на забезпечення таких умов, за яких представники більшості суспільних груп мали б можливість самостійно вирішувати проблеми власного добробуту. Опосередковане сприяння банками соціальним зрушенням можливе через надання кредитів підприємствам, які спеціалізуються на виробництві товарів широкого вжитку, та іншим економічних суб'єктам з метою збереження робочих місць і підтримання рівня дохідності працівників [211, с.7–8]. Варто зазначити, що роль ринку банківських послуг у вирішенні соціально значущих питань нерозривно пов'язана з розвитком банківських послуг на ринках споживчого та іпотечного кредитування, адже саме споживчий кредит стимулює розширення ринку збуту товарів та сприяє підвищенню рівня життя населення.

Таким чином, розвиток ринку банківських послуг як складної системи економічних відносин, що виникають між персоніфікованими та інституційними суб'єктами в процесі надання та споживання банківських послуг, на сучасному етапі є рушійною силою соціально-економічного зростання. При цьому реалізація функціонального призначення досліджуваного ринку передбачає акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів, їх ефективний перерозподіл, регулювання асиметричної інформації, вирішення соціальних завдань та сприяння тим самим безперебійності процесу розширеного відтворення і кругообігу капіталів в економіці.

1.3. Необхідність та механізм регулювання ринку банківських послуг

Необхідною умовою існування будь-якого ринку, в тому числі і ринку банківських послуг, є наявність дієвого механізму його регулювання, здатного протидіяти зовнішнім загрозам і забезпечувати стабільність його розвитку.

При цьому сучасні вчені наголошують на трактуванні механізму регулювання ринку фінансових, а отже, і банківських послуг, як узгодженої двоєдиної сукупності механізмів (систем взаємопов'язаних методів, форм та інструментів) державного регулювання і саморегулювання, здатної забезпечити збалансоване, стійке та ефективне функціонування ринку і захист прав та інтересів його суб'єктів [18, с.6].

Практика сучасного світогосподарського розвитку засвідчує, що нині регулювання ринку банківських послуг у різних країнах світу формується на основі двох підходів:

1) регулювання, що здійснюється переважно державними органами (регламентоване регулювання, за якого управлінський орган встановлює для учасників ринку спеціальні правила та контролює їх виконання), і лише невелика частина повноважень з нагляду, контролю, встановлення правил проведення операцій передається об'єднанням професійних учасників ринку – саморегулювним організаціям;

2) передача максимально можливого обсягу повноважень саморегулювним організаціям та виконання державою основних контрольних функцій й можливості у будь-який момент втрутитися у процес саморегулювання [169, с.173–174].

При цьому у переважній більшості країн ступінь централізації та жорсткості державного регулювання ринку коливаються між цими двома крайніми підходами, а співвідношення обсягів повноважень державних та саморегулювних органів залежить від таких факторів, як:

- модель фінансового ринку країни (банківсько-орієнтована чи ринково-орієтована);
- рівень розвитку фінансового сектору;
- ступінь централізації управління (створення органів регулювання на рівні регіонів або суб'єктів федерації);
- фаза економічного циклу (послаблення державного регулювання в період економічного зростання та посилення в період спаду) [234, с.403].

Як відомо погляди на методи державного регулювання економіки змінювалися відповідно до змін засад самої ринкової економіки. Так, наприкінці 30-х років ХХ ст. ідея про регулювання, засноване на ролі держави як «нічного сторожа» (за А. Смітом), змінилася висновком, про ефективне регулювання, за якого держава стає активним діючим інститутом макроекономічної влади, що ґрунтується на теорії Дж. М. Кейнса. Основоположні ідеї макроекономічної теорії були покладені в основу системи постійної й активної участі держави в регулюванні ринкового господарства розвинених країн світу [169, с.176].

Розроблені Дж. М. Кейнсом та його послідовниками заходи у сфері державного регулювання економіки ефективно використовувалися до 70-х рр. ХХ ст., аж поки стратегія бюджетних дефіцитів не призвела до галопуючої інфляції, а спроби стабілізувати економіку національними заходами були зведені нанівець через нестабільність світового господарства. Причинами цьому стали стрімке поширення глобалізаційних процесів та істотні зміни в економічній системі, що стало послаблювати дієвість заходів централізованого впливу, загострюючи потребу в інших механізмах регулювання. В економічній науці це знайшло відображення в переорієнтації з ідей активного державного втручання в економіку на концепцію обмеженого (пасивного) державного регулювання, яке ґрунтувалося на основному постулаті неокласиків, що ринкова економіка здатна до автоматичного саморегулювання.

У сучасних умовах найпоширенішою є модель змішаної економіки, де ринкові регулятори поєднуються із регулюючою функцією держави. За цих обставин система державного регулювання не витісняє ринок, а розвивається разом з ним, видозмінюючи тим самим механізм суспільної координації економічних інтересів. У сучасних розвинених економіках держава постає не просто як компенсатор недосконалостей ринку, а як важливий суспільний інститут, що виражає і забезпечує реалізацію загальнонаціональних інтересів, не обмежуючись при цьому тільки сферою економіки [132, с.95].

Слід взяти до уваги, що необхідність державного регулювання ринку банківських послуг зумовлена важливістю його ролі та функціонального призначення для забезпечення стабільності національної економіки. Зокрема, основними причинами зазначених процесів, на думку сучасних науковців, є:

- ймовірність виникнення банківських криз, закладених у самій природі банку; оперування банком капіталом, сформованим на основі внесків його засновників і учасників, а також коштами, що знаходяться на руках клієнтів;

- здатність банківського сектора продукувати «хвильовий ефект» на всю економіку;

- роль, яку банки відіграють у господарському житті суспільства (впливаючи на обсяг і структуру грошової маси, загальну економічну кон'юнктуру тощо);

- особливий довірчий характер відносин між комерційними банками та їх клієнтами;

- ймовірність швидкої трансформації проблем ліквідності комерційних банків, що потрапили в скрутне становище та мають проблеми з платоспроможністю, оскільки прискорена реалізація довгострокових активів (нерідко за демпінговими цінами) тягне за собою серйозні втрати капіталу й може викликати погіршення фінансового стану аж до банкрутства та супроводжуватись значно більшими витратами для суспільства, ніж своєчасне надання необхідної та адекватної допомоги проблемному банку;

- наявність великої кількості серйозних і різнопланових ризиків банківської діяльності, потенційно здатних у найкоротші строки вивести ринок зі стану рівноваги;

- можливість лише на загальнодержавному рівні забезпечення системи гарантій надійності депозитів і здійснення ряду інших заходів з підтримання стабільності на грошово-кредитних ринках [155, с.269–270; 6, с.50; 218, с.35–37].

Аналіз свідчить, що в сучасній економічній літературі немає чіткого розмежування понять «державне регулювання банківської діяльності» та «банківський нагляд». Так, нерідко зазначені дефініції вживаються як синоніми, або ж спостерігається зміщення акцентів на користь того чи іншого поняття. Більшість вітчизняних науковців схиляються до думки, що «банківське регулювання» та «банківський нагляд» є двома різними видами діяльності державних органів банківського регулювання та нагляду, спрямованими на забезпечення стабільності та надійності функціонування банків, які є взаємопов'язаними та взаємозалежними і доповнюють один одного з метою формування цілісної логічної системи державного нагляду та регулювання банківської системи і ринку банківських послуг [226, с.85; 169, с.174].

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» банківський нагляд являє собою систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [141].

Цей же закон визначає банківське регулювання як «одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що

регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства» [141].

Багато науковців, серед яких О. Любунь [94], В. Міщенко [6], О. Орлюк [125], О. Сайкевич [163], схиляються до думки, що банківське регулювання включає в себе формування нормативно-законодавчої бази, контроль за її дотриманням, моніторинг та застосування інструментів впливу на банківську систему. При цьому сутність банківського нагляду проявляється в своєчасному реагуванні на порушення або дестабілізацію діяльності банківських установ. Таким чином, поняття регулювання та нагляду за діяльністю банків є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими.

Згідно з наведеним трактуванням, нагляд є системою контролю за банківською діяльністю, а, отже, включає в себе моніторинг банківської системи та впровадження інструментів впливу на діяльність окремих банків та всієї банківської системи. Разом з тим, як відзначається російським економістом С. Єрмаковим, метою банківського нагляду має бути не реалізація каральних заходів, а вчасне виявлення проблем, факторів, які можуть спровокувати виникнення кризової ситуації в майбутньому [59, с.20].

Розкриваючи економічний зміст державного регулювання ринку банківських послуг, варто звернути увагу на відсутність єдності і в наукових поглядах на мету та завдання його регулювання та нагляду. При цьому аналіз літератури з досліджуваної проблематики дозволяє виокремити найбільш загальний підхід до розуміння призначення банківського регулювання та нагляду за діяльністю банків на ринку.

Так, на думку вітчизняних теоретиків та практиків А. Яценюка, В. Коваленка, В. Міщенка та О. Коренева, мета і завдання банківського регулювання і нагляду повинні визначатися як єдине ціле й виражатись у:

- 1) захисті прав інтересів вкладників, які розміщують свої кошти в банківських установах, від шахрайства та неефективного управління банками їх керівництвом;

2) створенні конкурентного середовища в банківському бізнесі;

3) забезпеченні прозорості політики банківського сектору в цілому та кожного банку зокрема на основі удосконалення системи обліку і звітності в банках і наближенні їх до вимог, що випливають з досвіду міжнародної банківської практики;

4) підтримці необхідного рівня стандартизації й професіоналізму в банківському секторі [6, с.50].

Водночас інші українські вчені (А. Мороз, М. Пуховкіна, М. Савлук, М. Суржинський), підтримуючи вищезазначене, доповнюють мету й завдання банківського регулювання та нагляду ще однією складовою, а саме: забезпечення стабільності та надійності банківської системи з метою сприяння економічному зростанню [219; 179].

При цьому, виходячи з завдань банківського регулювання та нагляду, сучасні дослідники виділяють низку найважливіших функцій державного регулювання банківництва:

- організаційну, спрямовану на досягнення економічної стабільності шляхом створення певних правил, якими банківські інститути будуть керуватися, реалізуючи свою політику;

- захисну, яка виводиться з організаційної і означає, що правила, які встановлюються у банківській діяльності, повинні забезпечувати захист вкладників;

- стабілізаційну, пов'язану з використанням різноманітних запобіжних заходів щодо усунення дестабілізуючих елементів у діяльності банківських установ;

- координаційну – функцію, що забезпечує узгодження дій у просторі і часі між відповідними структурними підрозділами регулюючих органів, що здійснюють регулювання діяльності банків, банківською системою в цілому та зовнішнім середовищем для найбільш швидшого та ефективного досягнення стабільності банківської системи;

- аналітичну, що передбачає збір інформації, аналіз та оцінку результатів діяльності банківських установ і макроекономічних показників країни, які мають безпосередній вплив на розвиток банківського сектору, що дає можливість вчасно реагувати на дестабілізуючі фактори розвитку банківської системи та вживати відповідних запобіжних заходів;

- методологічну, яка полягає у розробці системи понять, методів, принципів, норм, методик, способів і засобів організації діяльності, необхідних при здійсненні банківського регулювання;

- інформаційну, що передбачає отримання та надання офіційних відомостей про стан банківської системи для потреб внутрішнього та зовнішнього користування тощо [56, с.13; 155, с.261].

Реалізація зазначених функцій вимагає наявності ефективного механізму державного регулювання ринку банківських послуг.

У загальному розумінні механізм державного регулювання трактується вченими-економістами як цілісна діалектична сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених і цілеспрямованих принципів, функцій, методів, форм та інструментів державного регулювання ринку, спрямована на узгодження інтересів економічних суб'єктів економіки [50, с.82–83].

У цьому контексті механізм регулювання ринку банківських послуг можна визначити як сукупність взаємопов'язаних форм, методів та інструментів, що застосовуються суб'єктами регулювання зазначеного ринку у межах їх функцій та відповідно до принципів регулювання з метою забезпечення збалансованого та ефективного його функціонування.

Основними формами державного регулювання ринку банківських послуг, які виокремлюють за сукупністю використовуваних методів, є *пряме* та *непряме* регулювання банківської діяльності. Сутність прямого регулювання полягає в безпосередньому втручанні держави в діяльність суб'єктів господарювання та використовується для управління об'єктів загальнонаціонального значення. При цьому за ступенем охоплення виділяють *комплексне*, за якого об'єктом втручання держави є усі види діяльності

банківських установ, та *вибіркове* державне регулювання, у випадку якого держава впливає на окремі аспекти банківської діяльності на постійній або тимчасовій основі.

В свою чергу непряме регулювання регламентує поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, створюючи певне середовище, яке змушує банківські установи діяти у певному напрямку. Варто зазначити, що у межах непрямого регулювання виділяють такі його підвиди: *системне* (полягає у створенні комплексу макроекономічних передумов для функціонування банків та їхніх клієнтів – відповідна монетарна політика), *обмежувальне* (передбачає встановлення обов'язкових нормативів для всіх банків, індивідуальних нормативів для окремих банків (груп банків), додаткові умови для виходу на певні сегменти ринку (ліцензійні вимоги) з метою обмеження ризиків в банківській діяльності); та *контрактне* (угоди між державними органами та банківськими установами надають банкам додаткові можливості доступу до ресурсів центрального банку через механізм рефінансування, переобліку цінних паперів тощо) (рис. 1.7.).

Разом з тим згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» залежно від характеру впливу виділяють такі основні форми регулювання банківської діяльності – адміністративне та індикативне. В основу *адміністративного регулювання* покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру:

- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- нагляд за діяльністю банків;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Як зазначає В. Міщенко, банківський нагляд здійснюється у формі вступного, попереднього та поточного контролю:

1) вступний контроль зводиться до чіткого визначення вимог для отримання банками ліцензії на проведення банківських операцій, порядку та термінів дії цієї процедури;

2) попередній (пруденційний) контроль передбачає виконання економічних нормативів, встановлення вимог до ведення справ банками з мінімальним ризиком, застосування санкцій, згідно з чинним законодавством;

3) поточний контроль здійснюється з метою визначення ризиків, притаманних банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства та нормативноправових актів НБУ [6, с.74–87].

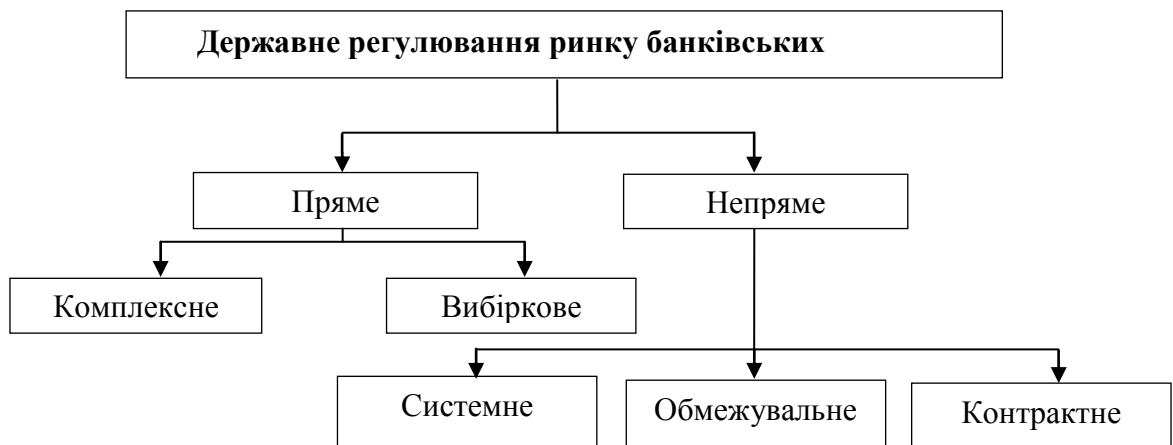

Рис. 1.7. Форми державного регулювання ринку банківських послуг
Джерело: Складено автором за даними [6, с.74–87].

Натомість О. Хаб'юк пропонує іншу класифікацію банківського нагляду, що передбачає його реалізацію на всіх етапах функціонування банківських установ – від моменту створення до ліквідації банку у випадку настання банкрутства:

- *вступний нагляд* передбачає визначення відповідності новоствореного банку встановленим мінімальним вимогам;

- *пруденційний нагляд* передбачає визначення відповідності існуючих банків нормативам та вимогам з метою уникнення банкрутств (охоплює як безвиїзний, так і виїзний види нагляду);

- *ліквідаційний нагляд* має місце, коли фінансовий стан банку не відповідає мінімальному рівню вимог. При цьому вирішується, чи є раціональним подальше існування банку. У випадку позитивного рішення банк оздоровлюється або реорганізовується. Якщо процес санації призводить до відновлення платоспроможності банку, останній знову підлягає пруденційному нагляду. В іншому випадку, а також у разі негативного рішення щодо проведення процесу оздоровлення банку, може бути ініційована процедура банкрутства [218, с.29].

Згідно зазначеної класифікації пруденційний нагляд може здійснюватися у формі безвиїзного та виїзного нагляду. Так, *безвиїзний* (документарний, попередній, дистанційний) нагляд застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження НБУ щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. Безвиїзний нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку [155, с.220–221].

При цьому безвиїзний і виїзний нагляд є взаємодоповнюючими формами банківського нагляду й не можуть існувати окремо один від одного.

Водночас, на відміну від адміністративного, *індикативне регулювання* передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової системи, що дають можливість центральному банку за допомогою інструментів грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки, а саме:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- визначення процентної політики;
- рефінансування банків;
- кореспондентські відносини;
- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- імпорт та експорт капіталу.

Аналіз досліджуваної літератури свідчить, що в основу ефективного державного регулювання ринку банківських послуг, на думку сучасних науковців, має бути покладено сукупність загальних та спеціальних принципів. При цьому серед загальних принципів виокремлюють такі:

- достатності (державна повинна здійснювати регулювання банківської діяльності лише в межах своїх компетенцій, визначених законом);
- адекватності (відповідність методів державного регулювання реальному стану банківської системи);
- еластичності (гнучкість методів регулювання, їх зміна залежно від ситуації, вимог сучасності);
- послідовності (суворе дотримання обраної економічної політики протягом певного відрізка часу);

- відкритості (поінформованість юридичних та фізичних осіб щодо намірів державних органів влади не тільки в банківській сфері, а й в економіці в цілому);

- справедливості (рівність всіх банківських установ перед державними інституціями та організаціями, що регулюють діяльність банків).

Крім того, дослідники виділяють низку спеціальних (економіко-правових) принципів, притаманних системі ефективного державного регулювання ринку банківських послуг, до яких відносять:

- забезпечення свободи економічної діяльності;
- неухильного виконання економічних нормативів, установлених регулятивними органами країни відповідно до чинного законодавства;
- поєднання публічних і приватних засад у фінансово-кредитній сфері;
- задоволення потреб клієнтів та максимізації отримання прибутку банківськими установами;
- добровільності взаємовідносин і взаємної зацікавленості банківських та інших фінансово-кредитних установ та їхніх клієнтів;
- підтримки конкуренції та заборони економічної діяльності, спрямованої на монополізацію й недобросовісну конкуренцію тощо (табл. 1.2) [56, с.13].

Варто зазначити, що посилення взаємозалежності національних фінансових ринків, ускладнення економічних відносин між постачальниками і споживачами банківських послуг, необхідність захисту їх інтересів, разом з розбудовою дієвої системи державного регулювання, зумовлює потребу подальшого розвитку та вдосконалення саморегулювних механізмів досліджуваного ринку як ефективних заходів забезпечення його стабільного функціонування.

У сучасній економічній науковій літературі термін «саморегулювання» трактується як самообмеження господарюючих суб'єктів без будь-якого зовнішнього примусу до цього. Іншими словами, під саморегулюванням

розуміють регулювання визначених ринків і сфер бізнесу самими економічними суб'єктами без втручання держави [234, с.403].

Таблиця 1.2

Економіко-правові принципи регулювання банківської діяльності

Принцип	Особливості прояву
Принцип свободи економічної діяльності	Суб'єкти ринку банківських послуг мають право без обмеження приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству країни. Обмеження у діяльності на ринку банківських послуг передбачається законодавством країни
Принцип неухильного виконання економічних нормативів, установлених регулятивними органами країни відповідно до чинного законодавства	Принцип зобов'язує суб'єктів банківських відносин додержуватися правил поведінки, приписуваних нормами банківського права
Принцип поєднання публічних і приватних засад у фінансово-кредитній сфері	З одного боку, держава займається організацією, регулюванням і управлінням банківською системою в інтересах всього суспільства, а з іншого, виявляються приватні інтереси кредитних установ, клієнтів, тобто діє паритет інтересів усіх суб'єктів банківського права
Принцип задоволення потреб клієнтів та максимізації отримання прибутку банківськими установами	Зростання прибутку банків можливе завдяки зростанню попиту клієнтів на такі послуги. Банк з метою максимізації прибутку повинен забезпечити задоволення потреб своїх клієнтів
Принцип добровільності взаємовідносин і взаємної зацікавленості банківських та інших фінансово-кредитних установ та їхніх клієнтів	Суб'єкти банківських відносин (при кредитуванні, організації розрахунків) будують відносини на підставі рівності сторін, їх диспозитивності та ініціативності у формуванні й виконанні прав і обов'язків. У цих відносинах виявляються взаємна воля і свідомість учасників
Принцип підтримки конкуренції та заборони економічної діяльності, спрямованої на монополізацію й недобросовісну конкуренцію	Банкам забороняється укладати угоди з метою обмеження конкуренції на ринку банківських послуг, монополізації умов надання кредитів, інших послуг, встановлення відсоткових ставок та інших винагород.

Джерело: [56, с.14].

При цьому серед основних форм саморегулювання ринку банківських послуг поряд з дотриманням традицій і звичаїв ділових стосунків, виокремлюють прийняття односторонніх добровільних актів суб'єктами господарювання (встановлення внутрішніх нормативів, кодексів корпоративного управління і т.д.) та створення саморегулювних організацій – добровільних об'єднань, метою діяльності яких є забезпечення ефективної

діяльності професійних учасників ринку, які є їх членами, розробка й затвердження правил, стандартів професійної поведінки та здійснення відповідного виду професійної діяльності [18, с.7].

У загальному розумінні під саморегулювальною організацією на ринку фінансових послуг розуміють неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків, якому делегуються відповідними державними органами – регуляторами ринків повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринку та/або сертифікації фахівців ринків фінансових послуг [179].

Варто звернути увагу на види саморегулювання, що зустрічаються світовій практиці, зокрема, до них належить: 1) делеговане саморегулювання, що передбачає передачу державою окремих функцій з регулювання ринку саморегулювальним організаціям та встановлення для них правил діяльності; 2) добровільне саморегулювання, яке припускає встановлення та підтримку норм учасниками саморегулювальних організацій без будь-якого схвалення або спеціального захисту з боку держави; при цьому моніторинг за дотриманням добровільно прийнятих норм та за застосуванням штрафних санкцій у разі їх недотримання здійснюється відповідним саморегулювальним органом; 3) змішане саморегулювання, що поєднує елементи двох вищезазначених видів та є характерним для країн, в яких держава чітко позначила в законодавчому порядку, що дотримання норм саморегулювання еквівалентне дотриманню законів [149, с.395–396].

Сучасні вчені наголошують, що саморегулювання ринку банківських послуг забезпечує формування ефективного конкурентного середовища, сприяє прозорості та відкритості діяльності суб'єктів ринку, а перевагами саморегулювальних організацій є підвищення відповідальності учасників ринку, дієвіший контроль за якістю пропонованих послуг, гнучкість та адаптивність норм і правил професійної діяльності внаслідок своєчасного реагування на зміну зовнішнього середовища, зменшення державних видатків на забезпечення контролю за учасниками досліджуваного ринку. У цьому

контексті вважаємо за доцільне виділити такі завдання саморегульованих організацій, що мають сприяти підвищенню ступеня організованості досліджуваного ринку, мінімізації негативних проявів зовнішнього середовища та максимізації економічних ефектів для його суб'єктів:

- прийняття нормативних актів, які регулюють порядок здійснення професійної діяльності та проведення операцій на ринку, участь у законотворчій діяльності через здійснення професійної експертизи законопроектів та проектів нормативних актів, що стосуються розвитку ринку банківських послуг;

- організація нагляду за дотриманням учасниками ринку банківських послуг внутрішніх вимог саморегульованих організацій і національного законодавства;

- захист професійних інтересів членів саморегульованих організацій у спорах з органами влади і споживачами банківських послуг;

- нормування і контроль професійної діяльності членів саморегульованих організацій у межах своєї компетенції;

- гарантія відповідальності членів саморегульованих організацій у розмірі не менше мінімально встановленого;

- забезпечення достатнього рівня довіри населення до банківських установ [18, с.7; 108, с.46].

При цьому реалізація завдань саморегулювання на ринку здійснюється через комплекс заходів, що передбачають:

- розробку і затвердження правил та стандартів провадження професійної діяльності;

- розробку, прийняття та контроль за дотриманням кодексів професійної етики, встановлених вимог до професійної кваліфікації працівників членів саморегульованих організацій;

- організацію професійної підготовки та підвищення кваліфікації членів саморегульованих організацій;

- ініціювання вдосконалення банківського законодавства;

- представлення інтересів членів саморегулівних організацій в органах державної влади, судах, інших організаціях та захист їх інтересів;
- адміністрування механізмів врегулювання спорів між членами саморегулівних організацій та їх клієнтами – покупцями банківських послуг;
- реалізація освітніх програм для населення щодо підвищення їх фінансової грамотності тощо [18, с.7; 108, с.46; 149, с.398–399].

Таким чином, метою регулювання ринку банківських послуг на сучасному етапі його еволюції є забезпечення збалансованого, стійкого й ефективного функціонування ринку, захисту прав та інтересів його суб'єктів – постачальників і споживачів банківських послуг, підвищення фінансової грамотності та довіри населення до банківських установ, що можливо за наявності дієвого механізму регулювання досліджуваного ринку, який ґрунтується на поєднанні державного регулювання та заходів саморегулювання (рис. 1.8.).

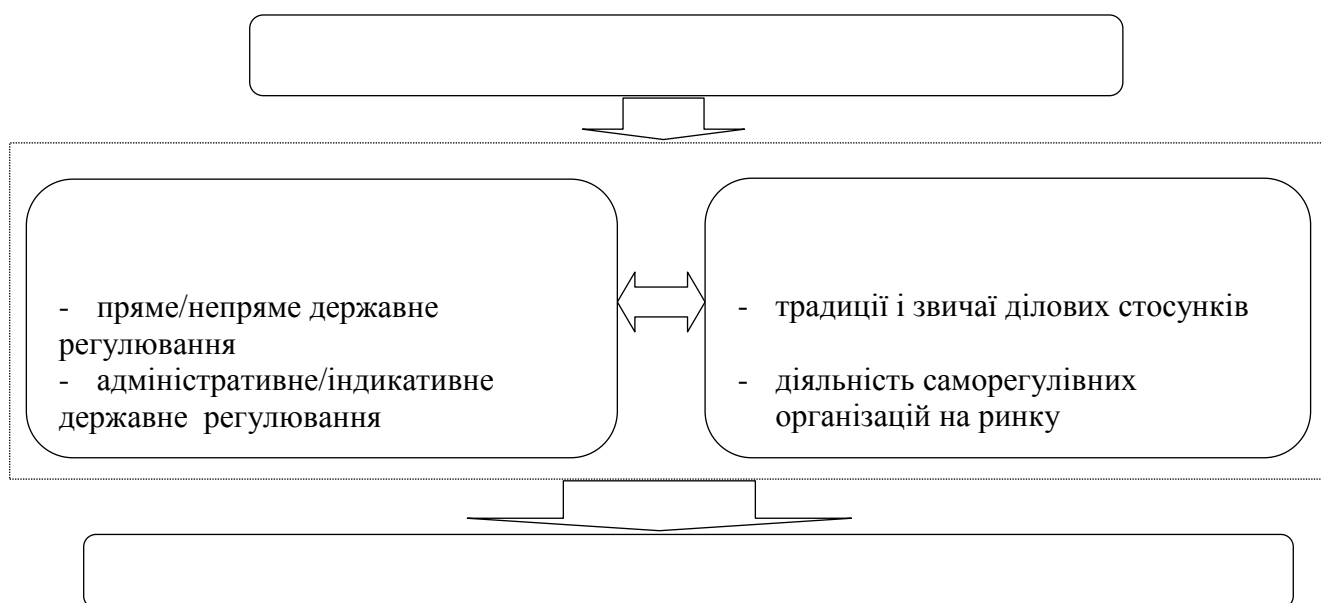

Рис. 1.8. Механізм регулювання ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

При цьому розвиток саморегулювання та посилення взаємодії державних органів і саморегулівних організацій на досліджуваному ринку є необхідною умовою підвищення якості його регулювання.

Висновки до першого розділу

У даному розділі досліджено теоретичні підходи до аналізу еволюції ринку банківських послуг, розкрито сутність, структуру, функціональне призначення, необхідність та економічний змісту механізму регулювання зазначеного ринку. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні основні висновки:

1. На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників дисертантом запропоновано три теоретичні підходи до розуміння еволюції ринку банківських послуг як об'єктивно-історичного процесу, що передбачає послідовність поступових кількісних і стрибкоподібних якісних трансформацій, в результаті яких ринок набуває стійких, незворотних та нових для нього ознак. Узагальнення зазначених підходів дозволило виокремити такі основні напрями економічних досліджень: 1) функціональний, що передбачає дослідження процесів модифікації його ролі та функціонального призначення в сучасній економіці; 2) структурно-поведінковий, пов'язаний із вивченням зміни механізмів координації взаємовідносин суб'єктів досліджуваного ринку; 3) інституційний, заснований на виявленні основних чинників і тенденцій інституційних трансформацій на ринку банківських послуг.

2. Виокремлення зазначених підходів дозволило розглянути досліджуваний ринок як важливу складову глобального фінансового ринку, специфічний галузевий ринок, що поєднує персоніфікованих та інституційних суб'єктів господарювання у процесі надання та споживання банківських послуг.

3. Дисертантом охарактеризовано структуру сучасного ринку банківських послуг на основі висвітлення системи взаємозв'язків між

головними його суб'єктами (регуляторами, банками як продавцями послуг на ринку та їх покупцями – домогосподарствами, нефінансовими корпораціями, спеціалізованими небанківськими фінансово-кредитними установами та банками на міжбанківському ринку). Доведено, що функціонування сучасного ринку банківських послуг неможливе без дієвої інфраструктури, до головних елементів якої віднесено: систему інституцій та організацій, що забезпечують операційну діяльність банківських установ (об'єднує кадрову, технічну, інформаційну та посередницьку інфраструктуру), просування банківських послуг, безпеку банківського бізнесу, науково-методичну діяльність та регулювання (складається з правової та контролюючої інфраструктури), що в сукупності підвищують ефективність функціонування досліджуваного ринку.

4. Розкрито функціональне призначення ринку банківських послуг у сучасній економіці, а саме: об'єднання в єдину систему окремих економічно самостійних постачальників та споживачів фінансових ресурсів; ефективна абсорбація грошових потоків та їх трансформація в інвестиційні й позичкові інструменти фінансування реальної економіки; регулювання асиметрії інформації та зменшення операційних ризиків учасників ринку; гармонізація відносин між постачальниками і споживачами капіталу за рахунок масштабів діяльності та портфельного управління активами, ліквідація дисбалансу між пропозицією і попитом на вільні кошти та забезпечення ефективного розподілу і перерозподілу ресурсів; пряме та опосередковане сприяння задоволенню різноманітних споживчих і виробничих потреб.

5. Економічний зміст механізму регулювання ринку банківських послуг як сукупності форм, методів та інструментів державного регулювання, а також заходів ринкового саморегулювання полягає у сприянні стабільному функціонуванню ринку та забезпеченні захисту інтересів постачальників і споживачів банківських послуг. У роботі аргументовано зростання ролі саморегулювальних організацій на сучасному ринку банківських послуг у частині

розробки та запровадження єдиних правил і стандартів професійної діяльності його суб'єктів, участі в законотворчій діяльності шляхом здійснення професійної експертизи законопроектів і проектів нормативних актів, організації нагляду за дотриманням учасниками ринку банківських послуг національного законодавства і внутрішніх вимог саморегулювних організацій та розробки санкцій, методів впливу й дисциплінарних заходів у разі їх порушення.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [185; 195; 198; 199; 270; 271].

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА УМОВ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Основні тенденції розвитку ринку банківських послуг в глобалізаційному середовищі

Поширення глобалізаційних процесів у світі, що супроводжується посиленням інтернаціоналізації та транснаціоналізації економіки, інтенсифікацією міжнародних торговельних та інвестиційних потоків, пришвидшенням руху товарів, послуг, факторів виробництва, інформації, технологій, загострює потребу економічних суб'єктів у якісному банківському обслуговуванні. При цьому глобалізація світового господарства призводить до динамічних структурних та якісних змін ринку банківських послуг, трансформації його структури, інфраструктури, продуктового портфелю, появи новітніх форм обслуговування клієнтів, методів конкурентної боротьби та видозміни регуляторних механізмів.

Проблеми глобалізації та її вплив на еволюцію національних і міжнародних ринків ґрунтовно висвітлені у працях вітчизняних та закордонних економістів [17; 23; 35; 40; 57; 61; 62; 70; 85; 88; 93; 111; 147; 175]. При цьому, термін «глобалізація» вперше з'явився в економічній термінології у 1983 р. у статті американського економіста Т. Левіта, який визначив глобалізацію як об'єднання ринків окремих товарів, що виробляються транснаціональними корпораціями [256]. Нині переважна більшість фахівців трактують глобалізацію як об'єктивний процес, змістом якого є зростання взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік, політичних та соціальних систем, культур, поглиблення взаємодії людини та довкілля [222].

На думку сучасних вчених, під глобалізацією слід розуміти процес зростання інтеграції національних економік у єдиний загальносвітовий ринок товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Значення національних кордонів за таких обставин різко зменшується, а колишні зовнішні фактори економічного розвитку починають впливати не лише на транснаціональний бізнес, а й на національні господарства [156, с.8].

Заслуговує на увагу трактування глобалізації, обґрунтоване українським дослідником В. Сіденком, який вбачає в цьому явищі комплексний процес, що охоплює три основні складові: 1) зменшення перешкод на шляху взаємодії країн; 2) тенденцію гомогенізації економічного, політичного та культурного просторів; 3) утворення структур глобального управління [167, с.44].

Іншими словами глобалізація є закономірним наслідком взаємовпливу та взаємопереплетення множинності локальних трансформацій різнорівневих соціально-економічних систем, планетарна самоорганізація яких породжує нову якість світогосподарського розвитку. Ця нова якість пов'язана з переходом від взаємодії національних економік та політичних систем між собою на світовому полі до взаємодії глобальних гравців на полях національних держав тією мірою, якою глобальні геоекономічні та геополітичні процеси є домінуючими стосовно національних [40, с.132].

У контексті проблеми, що досліджується, важливо зауважити, що в процесі економічної глобалізації найбільш динамічного розвитку набуває фінансова складова зазначених процесів, який отримав назву фінансової глобалізації. При цьому в науковій літературі фінансова глобалізація розглядається як посилення взаємозалежності та взаємовпливу країн у сфері фінансових відносин, вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків [92, с.3–4].

Водночас сучасні вчені, досліджуючи процеси фінансової глобалізації, до основних її чинників відносять:

- інтеграцію банківських систем різних країн, що передбачає поступову ліквідацію бар'єрів для входження в національні банківські системи іноземних банківських установ, лібералізацію руху капіталу, тісну взаємодію національних банківських систем як на рівні окремих комерційних банків, так і на рівні органів банківського регулювання та нагляду;

- інтернаціоналізацію фінансових відносин, що полягає в об'єднанні фінансових ринків різних країн і формуванні глобального фінансового середовища зі спільними для всіх учасників умовами функціонування;

- розвиток та поширення науково-технічних досягнень, що дозволяє здійснювати міжнародні фінансові угоди у режимі реального часу і значно скоротити витрати на транспорт і комунікації;

- конвергенцію фінансової діяльності, що проявляється у появі універсальних фінансових холдингів, які охоплюють своєю діяльністю всі сегменти фінансового ринку, і призводить до поступового усунення чітких меж між окремими секторами фінансового ринку тощо [208, с.356; 92; 214; 138, с.6–7; 225, с.58–59].

За цих обставин банківська діяльність набуває рис масштабного, глобального характеру, та виникає новий етап еволюції ринку банківських послуг, до характерних ознак якого варто віднести:

1) формування глобальної банківської інфраструктури, що передбачає уніфікацію правил гри на міжнародному ринку банківських послуг та зміцнення ролі міжнародних організацій;

2) інтенсифікацію процесів транснаціоналізації банківської діяльності та розширенням присутності іноземних банків у національних банківських системах;

3) посилення процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу шляхом реорганізації та реструктуризації, приєднання, злиття та поглинання, створення банківських об'єднань, що призводить до зменшення

кількості самостійних банків та посилення позиції великих банків на ринку послуг всіх без виключення країн разом з активним збільшення мережі їх філій;

4) універсалізацію банківської діяльності, що полягає в організаційно-фінансовому зближенні різних видів банківських і фінансових установ, на основі яких виникають потужні універсальні фінансово-кредитні комплекси, що надають банківські, інвестиційні, страхові послуги тощо;

5) зміни в банківському бізнесі, які проявляються, головним чином в модифікації стратегії банків, розширенні спектру банківських послуг, інтенсивному використанні сучасних технологій тощо, що призводить до скорочення частки ринку традиційних банківських послуг на користь збільшення нових, які відповідають більш прогресивним запитам клієнтів;

6) вразливість ринку до зовнішніх потрясінь та швидкість поширення кризових тенденцій тощо.

При цьому поряд з вагомими позитивними наслідками глобалізації ринку банківських послуг, як то утвердження високих стандартів діяльності, якості пропонованих продуктів, збільшенні масштабів прямих іноземних інвестицій, необхідних для розвитку національних економік; підвищення ступеня диверсифікації, збільшення можливостей для ефективнішого розміщення капіталу, професійного управління ризиками, оптимізації системи менеджменту тощо, новітні тенденції його еволюції є досить суперечливими (особливо в країнах зі зростаючою економікою). Зазначені тенденції можна згрупувати таким чином (рис. 2.1.):

1. *Посилення взаємозалежностей національних банківських систем*, що з одного боку сприяє якісному розвитку національних ринків банківських послуг та економічному зростанню внаслідок залучення іноземного банківського капіталу й закордонного досвіду ведення банківського бізнесу, а, з іншого, призводить до підвищення залежності внутрішнього ринку від зовнішніх потрясінь, несподіваних коливань ліквідності банків, спекулятивних змін попиту і пропозиції на грошово-кредитному ринку,

поширення кризових явищ тощо.

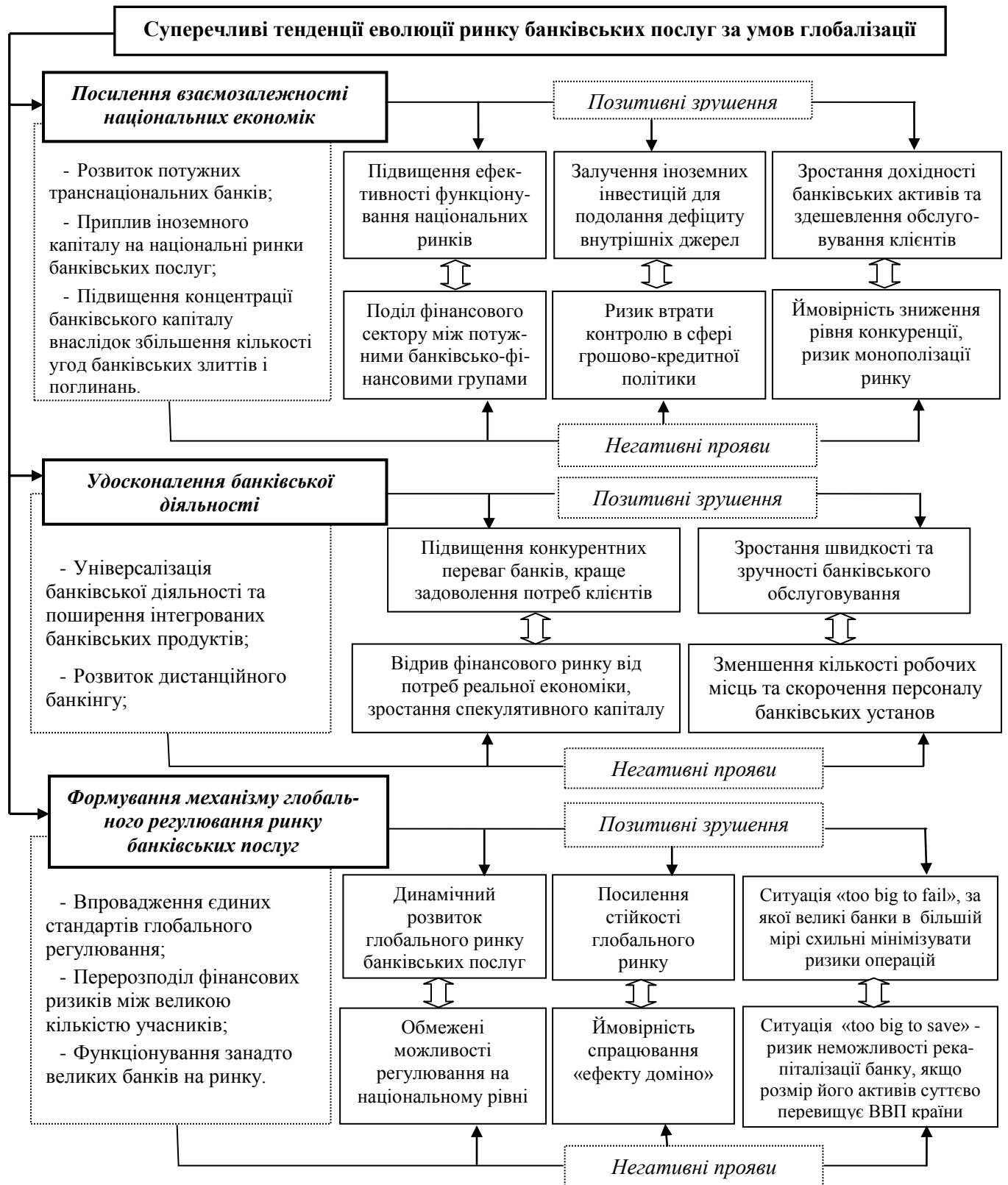

Рис. 2.1. Суперечливі тенденції еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації

Джерело: Складено автором самостійно.

При цьому внаслідок зростання ролі потужних ТНБ виникають *протиріччя між підвищенням ефективності національних ринків банківських послуг і руйнівною спекулятивною діяльністю світової фінансової еліти та фінансового поділу між світовими потужними банківсько-фінансовими групами.*

Так, основними гравцями на національних і міжнародних ринках банківських послуг на сучасному етапі їх еволюції є транснаціональні банки, що здебільшого сформовані на базі потужних кредитно-фінансових установ промислово-розвинутих країн (характеристика основних етапів транснаціоналізації банківського бізнесу та дані про найпотужніші ТНБ, що нині займають провідні позиції на глобальному ринку банківських послуг, наведено в Додатку Д, табл. Д.1 та Д.2).

Аналізуючи географічний розподіл найбільших банків світу, варто зазначити, що у 2000 р. в списку найпотужніших світових фінансових інститутів домінували банки США і Великобританії. Зокрема, серед 20 найбільших банків 7 були зареєстровані у США (Citigroup, Bank of America, Morgan Stanley Dean Witter, Wells Fargo, Fannie Mae, Chase Manhattan, Goldman Sachs), 4 – у Великобританії (HSBC, Lloyds TSB, Barclays, National Westminster Bank) та 3 в Японії (Bank of Tokyo-Mitsubishi, Sumitomo Bank, Nomura Securities). Натомість у 2012 р. до 20 найбільших банків світу увійшли лише 4 банки зі Сполучених Штатів (Wells Fargo, JPMorgan Chase, Citigroup, Bank of America), 1 британський банк (HSBC Holdings) та 1 японський банк (Mitsubishi UFJ Financial). Разом з тим у 2012 р. до 20-ки лідерів увійшов російський Сбербанк з рівнем капіталізації у 59,36 млрд. дол. США (18-те місце).

При цьому найбільшим за рівнем капіталізації у світі з 2008 р. є Industrial & Commercial Bank of China (Китай), ринкова капіталізація якого станом на 01 січня 2012 р. становила 240,95 млрд. дол. США. Разом з тим Китай нині має три з чотирьох найбільших банків у світі, а ще у 2005 р. не

було жодного китайського банку, який би входив до світових топ-50. Нині їх налічується чотири з десяти.

Таким чином, чітко прослідковується тенденція щодо зміни головних гравців на глобальному ринку банківських послуг на користь країн Азії та БРІК. Про зниження позицій західних банків з 778 у 1990 р. до 588 у 2010 р. (за прогнозами The Banker до 475 у 2030 р.) свідчать дані таблиці 2.1. При цьому кількість провідних банків Азії зросла зі 104 до 221 банківських установ у 2010 р. (за прогнозами The Banker до 320 у 2030 р.). Водночас країни БРІК закріплюють свої позиції на світовому ринку банківських послуг – з 33 банків у 1990 р. до 146 установ у 2010 р. (за прогнозами The Banker до 2030 р. кількість провідних банків країн БРІК збільшиться до 215 одиниць). Зокрема, кількість банків Росії, що входять до ТОП 1000 найбільших банків світу зросла з 4 у 2000 р. до 33 одиниць у 2009 р. В той же час у Китаї у 2010 р. функціонувало 84 з 1000 найбільших банків світу, в порівнянні з 8 одиницями у 1990 р. (за прогнозами The Banker у 2030 р. їх кількість збільшиться до 110 одиниць) [267].

При цьому за рівнем присутності іноземного капіталу на національних ринках банківських послуг окремих країн світу можна виділити три групи країн:

1) країни, в яких частка іноземного капіталу в банківському секторі не перевищує 15% (Швейцарія, Швеція, Великобританія, Німеччина, Франція, Канада, Японія, Китай);

2) країни, де рівень присутності іноземних банків коливається від 15 до 80% (майже всі європейські країни);

3) країни, в яких іноземні банки повністю контролюють місцевий ринок банківських послуг (Естонія, Люксембург, Нова Зеландія, Йорданія, Бахрейн, Ботсвана тощо) [242, с.30–32] (Додаток Е, табл. Е.1).

Аналіз наукової літератури засвідчує, що у наукових дослідженнях західних вчених присутність транснаціональних банків у країнах з ринками, які розвиваються, як правило, асоціюється з макроекономічною стабільністю

та стійким економічним зростанням. Так, присутність іноземних банків на ринках, що формуються, де мало надійних посередників, зміцнює фінансову інфраструктуру, поліпшує інвестиційний клімат і тому служить фактором, що залучає прямі іноземні інвестиції в інші галузі економіки [239; 240; 244; 253].

Таблиця 2.1

Кількість банків, що входять до ТОП 1000 найбільших банків світу за ринковою капіталізацією у розрізі регіонів (станом на 1 січня, 1990–2030 рр.)

Регіон/Країна	Роки					
	1990	2000	2009	2010	2020 ¹	2030 ¹
Захід	778	703	621	588	500	475
Європа	444	388	365	319	285	270
США	222	199	159	169	140	135
Японія	112	116	97	100	75	70
Близький Схід	58	77	88	90	90	95
Латинська Америка	40	50	49	44	40	45
Азія	104	150	193	221	300	320
Інші країни світу	20	20	49	57	70	65
БРІК	33	43	130	146	200	215
у т.ч. Бразилія	18	18	13	10	20	20
Росія	-	4	33	21	30	30
Індія	7	12	32	31	40	45
Китай	8	9	52	84	100	110

Джерело: Складено автором за даними [267].

Примітка:

¹ – прогнознi значення

Водночас вітчизняні дослідники наголошують на тому, що позитивні наслідки експансії іноземного капіталу переважають над негативними тільки за умови незначної присутності іноземних банків і недопущення захоплення ними переважної частки ринку банківських послуг, а національний капітал здатний витримати конкуренцію з транснаціональним лише тоді, коли він сам структурується в потужні фінансово-промислові об'єднання, спроможні здійснювати зовнішньоекономічну діяльність [229, с.131; 177].

Погоджуючись із зазначеним твердженнями, що залучення іноземного банківського капіталу є необхідною умовою ефективного функціонування

ринку, особливо для трансформаційних економік, які характеризуються дефіцитом внутрішніх джерел національних банківських систем, слід наголосити, що за умов недосконалого державного регулювання (особливо в країнах зі зростаючою економікою) посилення іноземної банківської експансії може призвести до втрати контролю в сфері грошово-кредитної політики.

Так, попри значні переваги приходу іноземних банків на національні ринки, як то зростання внутрішніх заощаджень в результаті зміни структури фінансової системи, формування дієвого конкурентного середовища; розширення можливостей для доступу на міжнародні фінансові ринки, зниження вартості залученого капіталу та підвищення ефективності його використання; трансферт технологій та навиків управління; удосконалення інструментів банківського регулювання та нагляду, наслідками надмірної лібералізації ринків банківських послуг може стати розгортання кризових явищ та погіршення стабільності національних економік. Зокрема, до них належать витіснення резидентів з національних ринків банківських послуг, посилення орієнтації місцевих банківських установ на інтереси міжнародного капіталу, зниження ефективності монетарної політики, підвищення дестабілізуючого впливу зовнішніх факторів тощо (Додаток Е, табл. Е.2).

Варто також звернути увагу на *суперечливі наслідки посилення концентрації банківського капіталу внаслідок інтенсифікації процесів консолідації та капіталізації (нагромадження ресурсів) у банківській сфері* шляхом реорганізації та реструктуризації, приєднання, злиття, поглинання і створення банківських об'єднань (див. рис. 2.1.).

Сучасні дослідники вказують на існування тісного взаємозв'язку між концентрацією банківського капіталу та рівнем економічного розвитку країни. Цей зв'язок є взаємозалежним, тобто розвиток економіки стимулює розвиток банківської системи, а розвиток банків забезпечує розвиток економіки. І чим вищим є рівень розвитку економіки, тим вищим повинен бути рівень концентрації банківського капіталу, щоб забезпечити потреби суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах [208, с.2].

При цьому основними формами консолідації банківського капіталу в ринковій економіці є об'єднання – злиття та поглинання, пік яких у банківській сфері припадає на кінець 90-х рр. ХХ ст., а світовим лідером у цих процесах були США. Зокрема, на частку внутрішніх операцій між різними фінансовими інститутами (банками, брокерськими, страховими і іншими компаніями) припадало 74,4% загального обсягу операцій у цьому секторі. Аналогічні тенденції, хоча і в меншому обсязі, були властиві і європейським країнам. Тут за аналогічний період «хвилі злиттів» 1985–1999 рр. відбувалося зростання внутрішніх злиттів і поглинань між фінансовими компаніями різних країн Європейського Союзу, а наприкінці цього періоду – зростання подібних операцій між європейськими фінансовими інститутами і компаніями неєвропейських країн. При цьому слід звернути увагу на той факт, що злиття і поглинання неминуче призводять до скорочення кількості банківсько-фінансових структур. Так, у США за період з 1990 по 2007 рр. кількість банків скоротилася на 41% (з 14,4 тис. до 8,5 тис.).

Водночас світова фінансова криза 2007–2009 рр., перш за все, обмеженість ресурсної бази, зростання частки проблемних кредитів сприяє розвитку інтеграційних тенденцій, консолідації активів і укрупнення банків. За цих обставин основною посткризовою тенденцією у світовому банківському секторі стало зростання кількості угод злиттів і поглинань, пік яких приходиться на 2009 р. При цьому найвища вартість угод світових банківських злиттів і поглинань була зафіксована у 2006 р. та зменшувалася в наступні роки (рис. 2.2.).

До того ж спостерігається концентрація величезних фінансових ресурсів у обмеженої кількості глобальних гравців (транснаціональних банків), здатних вести активні операції на різних ринках боргового капіталу. Так, згідно щорічного рейтингу Forbes Global 2000 серед 20 найбільших компаній світу у 2012 р. 8 – банківські установи: ICBC (Китай), HSBC Holdings (Великобританія), Wells Fargo (США), China Construction Bank (Китай),

Citigroup (США), Agricultural Bank of China (Китай), BNP Paribas (Франція)
(Додаток К, табл. К.1).

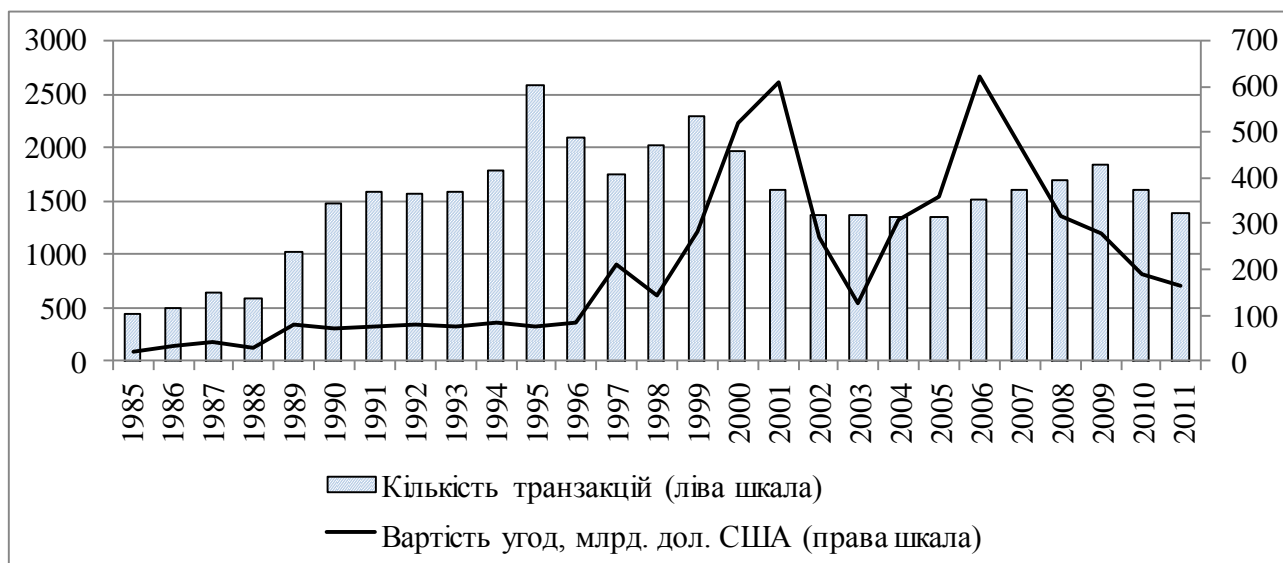

Рис. 2.2. Кількість та вартість анонсованих угод злиттів і поглинань у світовому банківському секторі за період 1985–2011 рр.

Джерело: [236].

Таким чином, зазначені процеси консолідації та концентрації банківського капіталу, з одного боку, сприяють підвищенню довіри клієнтів до банків, зростанню диверсифікованості банківських активів, збільшенню дохідності та здешевлення обслуговування клієнтів внаслідок зниження операційних витрат за рахунок ефекту масштабу, але, з іншого боку, приводять до виникнення ризику надмірної концентрації ринку, результатами чого можуть стати зниження рівня конкуренції та, як наслідок, погіршення якості обслуговування; витіснення дрібних і середніх банківських установ, що, у свою чергу, може створити певні труднощі для малих і середніх підприємств й приватних осіб щодо отримання кредитів та інших банківських послуг; монополізація ринку та, як результат, заниження процентних ставок за залученими депозитами й завищення за виданими кредитами тощо.

Удосконаленням банківської діяльності, що можна деталізувати за допомогою аналізу суперечливих ефектів від універсалізації банківської

діяльності, поширення інтегрованих фінансових продуктів, застосування інноваційних технологій та використання дистанційного банківництва (див. рис. 2.1.).

Зокрема, тенденція до розмивання меж між різними видами фінансового посередництва та розвитку інтегрованої банківської діяльності, яка поєднує традиційну банківську справу, інвестиційні операції та страхування, сприяючи докорінним змінам організаційної структури ринку фінансових послуг та утворення великомасштабних диверсифікованих фінансових об'єднань (фінансових супермаркетів, фінансових конгломератів) [81, с.149; 166; 222, с.46–47], забезпечує повніше задоволення потреб клієнтів у прогресивних банківських продуктах.

При цьому у загальному вигляді фінансовий конгломерат визначається як «фінансова група, що надає послуги та реалізує продукти на різних сегментах фінансового ринку». Діагностикою приналежності фінансових груп до фінансових конгломератів в Європейському Союзі займається Тимчасовий робочий комітет з фінансових конгломератів (IWCFC). При цьому критерії ідентифікації фінансового конгломерату визначені у Директиві 2002/87/ЄС, прийнятою Європейським Парламентом та Радою у грудні 2002 року, згідно якої фінансові конгломерати мають відповідати чотирьом вимогам: 1) група очолюється інститутом, який підпадає під правила фінансового регулювання; 2) частка кожного члена групи в джерелах фінансування (balance-sheet ratio) має бути не менше 10%; 3) хоча б один з членів групи є банківською установою; 4) хоча б один з членів групи є страховим інститутом [49].

У цьому контексті варто звернути увагу на поступове щорічне зменшення фінансових конгломератів у світі, яких нині нараховується близько 60 одиниць з 23 країн (табл. 2.2). Зокрема, у Великобританії кількість фінансових конгломератів зменшилась з 14 у 2005 р. до 2 у 2010 р., а у США – відповідно з 6 у 2007 р. до 2 у 2010 р.

Таблиця 2.2

Кількість фінансових конгломератів у світі

Країна	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Австралія	0	0	1	1	1	0
Австрія	0	3	4	3	3	3
Болгарія	0	0	0	0	1	1
Бельгія	0	0	3	2	2	2
Велика Британія	14	14	7	6	6	2
Греція	0	0	0	0	1	1
Данія	2	2	2	2	2	2
Ірландія	2	2	2	2	2	2
Іспанія	6	6	3	3	1	1
Італія	7	7	9	7	6	6
Кіпр	1	1	0	0	0	0
Нідерланди	7	7	6	5	5	5
Німеччина	6	6	6	7	6	6
Норвегія	5	5	5	5	5	6
Португалія	0	0	3	3	3	3
Словенія	0	0	1	1	1	1
США	0	0	6	5	5	2
Угорщина	1	1	1	0	0	0
Фінляндія	1	2	1	1	1	2
Франція	0	8	8	8	8	7
Чехія	4	4	1	1	1	1
Швейцарія	0	0	2	2	2	2
Швеція	7	7	6	5	5	6
Разом	63	75	77	69	67	61

Джерело: [87, с.6].

Водночас, у зв'язку з розвитком інтегрованих видів діяльності, сучасні вчені наголошують на ризику збільшення частки фіктивних фінансових операцій на основі об'єднання банківських та інвестиційних їх складових та надмірного збільшення обсягів фіктивного спекулятивного капіталу [62, с.187; 99, с.5]. Як зазначає В. Мандибур, посилаючись на А. Гальчинського, у структурі капіталу, що обертаються на світових фінансових ринках, частка активів, що пов'язана з обслуговуванням реальних потоків товарів становить лише 6–8%. Інші 94–92% розглядаються як спекулятивний капітал, і є всі підстави вважати, що фінансовий сектор в глобальній економіці набув «віртуальних ознак», й дедалі більшою мірою відриваючись від реального виробничого процесу, починає розвиватись на власній відтворювальній основі

[99, с.8]. При цьому інтегрованим наслідком зазначених процесів стало значне підвищення вразливості світової фінансової системи та ймовірності виникнення фінансових криз.

Таким чином, універсалізація банківської діяльності та поширення інтегрованих банківських продуктів, крім повнішого задоволення потреб клієнтів, в сучасних умовах розвитку світової економіки все частіше використовуються для проведення спекулятивних операцій. Це, в свою чергу, призводить до відриву світового фінансового простору від потреб реальної економіки та є фактором поширення нестабільності глобальної фінансової системи.

Наступним типом суперечливих тенденцій еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації, що має неоднозначні наслідки та приводить до виникнення нових можливостей і появи певних ризиків, є *поширення банківських інновацій*.

На думку сучасних дослідників, домінуючим процесом розвитку світової економіки є перехід розвинутих суспільств до ери інформаційної цивілізації, що полягає в постійному оновленні та впровадженні новітніх електронних технологій. Саме постіндустріальна революція та поширення інформаційно-інтелектуальних технологій піднесли індустріалізацію на вищий рівень розвитку, перетворивши її на вищу форму – глобалізацію економіки і суспільства в цілому [223, с.227–228]. Іншими словами розвиток новітніх інформаційних технологій є головною передумовою глобалізації. Як зазначає В. Базилевич, «...сучасна економіка є якісно новою. Це – віртуальна економіка. В ній діють свої закони, закономірності, свої суперечності. Виникає новий інтелектуальний простір» [3, с.9].

При цьому інновації в банківській сфері – це різноманітні (економічні, організаційно-управлінські, інституційні, фінансові, інформаційно-технологічні) нововведення в усіх сферах функціонування досліджуваного ринку, що виявляються в розширенні клієнтської бази, збільшенні частки ринку, скороченні трансакційних витрат проведення банківських операцій,

забезпеченні стійкості функціонування банку в довгостроковій перспективі тощо [210]. Прикладами інновацій у банківській сфері є розробка нових фінансових продуктів, нових послуг або модернізація існуючих; впровадження інноваційних методів продажів, зовнішніх характеристик продукту; розробка інноваційних маркетингових стратегій; технологічні інновації, пов'язані зі зміною технологічного забезпечення внутрішньобанківських процесів, надання послуг клієнтам; структурні інновації – перетворення організаційної структури банку або його окремих структурних підрозділів для збільшення ефективності їх функціонування, зміни в кваліфікації працівників тощо.

Практика розвитку світового ринку банківських послуг підтверджує, що одним з найважливіших напрямів інновацій у банківській сфері є запровадження дистанційного обслуговування, під яким сучасні економісти розуміють загальний термін для технологій надання банківських послуг на підставі розпоряджень клієнта, які передаються віддаленим способом (тобто без візиту клієнта в банк), найчастіше з використанням комп'ютерних мереж [38, с.5] (детальну характеристику видів дистанційного банкінгу наведено в Додатку Л, табл. Л.1).

Головними перевагами розвитку дистанційного банківського обслуговування, на думку сучасних теоретиків та практиків, є: 1) значне скорочення витрат готівкового грошового обігу; 2) підвищення доступності банківських послуг для населення; 3) полегшення доступу бізнесу до глобальної фінансової інфраструктури; 4) створення можливості для впровадження орієнтованих на клієнта рішень; 5) автоматизація електронних розрахунків; 6) скорочення вартості і збільшення ефективності електронних транзакцій; 7) підвищення довіри в цілому до банківської системи тощо.

Все вищеперелічене сприяє щорічному зростанню популярності використання дистанційних банківських послуг. Водночас підвищується їх складність та відбувається розширення асортименту банківських послуг, які надаються за допомогою дистанційних каналів зв'язу (Додаток Л, рис. Л.1.).

Так, якщо у 80–90 рр. ХХ ст. за допомогою телефону можна були отримати головним чином консультаційні банківські послуги, а всі решту – лише безпосередньо у філіях банківських установ, то нині інтернет- та мобільний банкінг набувають рис повноцінного банківського обслуговування, а мережа філій залишається традиційним каналом дистрибуції для складних банківських продуктів, як то оформлення великих позик, іпотека, страхування життя, застави тощо.

При цьому найпоширенішим каналом дистанційного банківського обслуговування у світі є інтернет-банкінг, кількість користувачів яким щороку збільшується. Зокрема, у Європейському Союзі кількість клієнтів, які користуються зазначеними послугами зростає з 16% у 2004 р. до 37% у 2011 р. [Додаток Л, табл. Л.2]. Однак відсоток інтернет-користувачів інтернет-банкінгу варіюється в залежності від регіону (рис. 2.3).

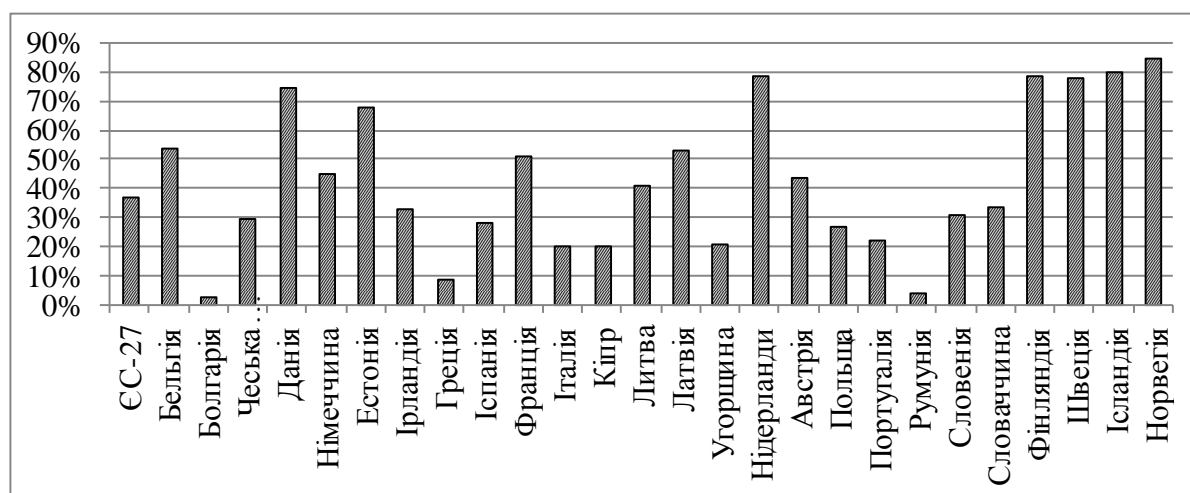

Рис. 2.3. Використання інтернет-банкінгу в країнах Європи у 2012р., на початок року, у %

Джерело: Складено автором за даними [254].

Зокрема, найвищий рівень використання онлайн-банківських послуг спостерігається в скандинавських країнах. Наприклад, у Данії в кінці 2011 р. серед загальної кількості користувачів банківськими послугами 75% використовували для цих цілей інтернет (у 2004 р. – лише 45%), у Фінляндії – 79%, Швеції – 78%, Ісландії – 70%. А найвищий відсоток використання

інтернет-банкінгу, який зріс майже на 50% за період з 2003 до 2011 рр. і становить 85%, спостерігається у Норвегії.

В країнах Центральної Європи використання інтернет-банкінгу спостерігається на рівні 40–60%, на Кіпрі, в Італії, Португалії та Хорватії – близько 20%, а найменше користувачів послугами інтернет-банкінгу зафіксовано в Греції (лише 9%), Румунії та Болгарії (4 та 3% відповідно).

Таким чином, з одного боку, застосування дистанційного банкінгу дозволяє здійснювати банківські операції в режимі реального часу двадцять чотири години на добу, що сприяє зручнішому та значно швидшому банківському обслуговуванню, але водночас автоматизація банківського обслуговування призводить до зменшення банківських офісів (філій та відділень), наслідком чого стає зменшення кількості робочих місць та скорочення банківського персоналу. Зокрема, лише у 2010 р. внаслідок зростання популярності онлайн-банкінгу кількість банків та їх філій в ЄС зменшилась відповідно на 2,2% та 1,9% [248, с.6–7].

2. Формування механізму глобального регулювання взаємовідносин на ринку банківських послуг шляхом впровадження єдиних стандартів, що, з одного боку, породжує нові можливості в протистоянні глобальним кризам, а з іншого – призводить до втрати окремими державами контролю за національним ринком внаслідок відсутності дієвих механізмів імплементації зазначених норм і правил. Водночас поглиблюються протиріччя між посиленням стійкості глобального ринку банківських послуг внаслідок перерозподілу фінансових ризиків між великою кількістю учасників і небезпекою спрацювання «ефекту доміно», що загострюється існуванням занадто великих банків на ринку (див. рис. 2.1.).

При цьому виникають суперечності між потребою в регулюванні глобального ринку банківських послуг внаслідок його динамічного розвитку та обмеженими можливостями (неспроможністю) окремих держав впливати на регулювання ринків банківських послуг на національних рівнях й водночас протиріччя між посиленням стійкості глобального ринку банківських послуг

внаслідок перерозподілу фінансових ризиків між великою кількістю учасників та посиленням ймовірності ланцюгової реакції – спрацювання так званого «ефекту резонансу» чи «ефекту доміно».

Так, глобальна фінансово-економічна криза 2007–2009 рр., розпочавшись в США та поступово поширюючись на інші країни та регіони, призвела до безпрецедентних наслідків, зокрема, акціонерам банків було завдано збитків на суму понад 690 млрд. дол. США, а світове національне багатство зменшилось з 107 трлн. до 50 трлн. дол. США [7, с.7–8].

Разом з тим попри поступове покращення показників економічного розвитку в останні роки (збільшення обсягу кредитування, зростання кількості транскордонних операцій), ситуація на світових фінансових та, зокрема банківських ринках, залишається нестабільною. Так, за оцінками експертів, ймовірність нової хвилі глобальної кризи залишається досить високою, чому сприяють негативні тенденції розвитку окремих країн (США, країни Єврозони), що продовжують збурювати турбулентність на міжнародних фінансових ринках. Хоча станом на початок 2012 р. вірогідність песимістичного сценарію для світової економіки суттєво знизилася, проте нині провідні банки світу й банківські сектори економік розвинутих країн функціонують в умовах уповільнення економічного зростання. Так, вони мають суттєві проблеми щодо нарощування капіталу й запозичення коштів, підтримання необхідного рівня ліквідності, а тому вдаються чи мають намір найближчим часом вдатися до скорочення кількості відділень, працівників та напрямів бізнесу, присутності за кордоном для зниження витрат на персонал та дискреційних витрат. Зокрема, банки Єврозони істотно скоротили кредитування наприкінці 2011 р., що може сигналізувати про наближення нової кредитної кризи. У США у 2011 р. 92 банки припинили свою діяльність (для порівняння у докризовому 2007 р. лише 3), про масштабні звільнення працівників оголосили такі банки як Bank of America, Goldman Sacks, Wells Fargo & Co, Bank of New-York Mellon, Citigroup тощо. Так, лише кількість персоналу останнього зменшилася приблизно на 100 тис. осіб порівняно з

2007 р. Скорочується й зайнятість у банківському секторі британської економіки, у 2011 р. британські фінансові компанії скоротили 58 тис. робочих місць, що становило близько 45% всіх скорочень у банках ЄС. В свою чергу найбільший за активами банк Італії Uni Credit планує скоротити кількість своїх європейських офісів на 50% у найближчі кілька років, що дасть змогу зекономити йому 50 млн. євро, починаючи з 2015 р. До того часу буде звільнено 6 150 співробітників [14, с.19–20].

Водночас розгортання фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. в багатьох країнах висвітлює суперечності функціонування на національних ринках потужних надвеликих банківських установ зі значним розміром капіталу. Наприклад, активи найбільшого банку Швейцарії в кінці 2010 р. становили близько 270% ВВП країни, в Нідерландах перевищували 200% ВВП, в Бельгії, Данії, Швеції наближалися до цієї позначки [7, с.41–43]. При цьому, до поширення глобальних кризових явищ значну підтримку мала теза, згідно з якою великі банки в більшій мірі схильні мінімізувати ризики своїх операцій та є надто великими, щоб збанкрутувати («too big to fail»), оскільки з урахуванням їх значущості їм в будь-якому випадку буде надано державну допомогу регулюючими органами [105, с.316]. Така ситуація спостерігалася в Ірландії, хоча ірландські банки не входили до складу найбільших у світі фінансових посередників, але мали значні капітали в порівнянні з розмірами економіки країни. Варто зазначити, що до кризи Ірландія була країною з відносно низьким розміром зовнішнього та державного боргу по відношенню до ВВП, але внаслідок надання допомоги банківському сектору її зовнішній та державний борг збільшився на кінець 2010 р. до 1093% та 109% відносно ВВП [7]. Отже, за кризових ситуацій виникає ризик неможливості рекапіталізації банківської установи, якщо розмір активів банку суттєво перевищує обсяг ВВП країни, тобто банки можуть стати занадто великими аби бути врятованими («too big to save»).

За цих обставин все більш поширення набуває підхід, згідно якого проблема «too big to fail» частково може вирішуватися шляхом застосування

до найбільших банків жорсткіших пруденційних вимог та введення антимонопольних обмежень щодо формування великих фінансових інститутів.

Таким чином, зростання масштабів та пришвидшення міжнародного руху товарів, послуг, факторів виробництва, інформації, технологій, зростання взаємозв'язку та взаємозалежностей між національними банківськими системами окремих країн, збільшення обсягів транскордонних банківських операцій призводять до виникнення якісно нового етапу еволюції світового ринку банківських послуг та ринків банківських послуг окремих країн. Незважаючи на наявні між країнами відмінності у розвитку фінансової системи, телекомунікацій, якості механізмів регулювання тощо ринкам банківських послуг притаманні спільні ознаки, пов'язані з формуванням глобальної банківської інфраструктури; інтенсифікацією процесів транснаціоналізації банківської діяльності та розширенням присутності іноземних банків у національних банківських системах; посиленням процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу; універсалізацією банківської діяльності; змінами в банківському бізнесі, які проявляються, головним чином в зміні стратегії банків, розширенні спектру банківських послуг, інтенсивному використанні сучасних технологій тощо.

Варто відзначити серйозні економічні ризики та суперечності, пов'язані з негативними проявами зазначених процесів, особливо в умовах загострення нестабільності та поширення кризових явищ на світових фінансових ринках та ринках банківських послуг. За цих обставин вагомою постає роль державних та наднаціональних регулюючих органів з метою адекватного і вчасного реагування на нові проблеми, недопущення зниження фінансової стійкості банківських секторів національних економік і обґрунтованого прогнозування їх подальшого розвитку.

2.2. Трансформація конкурентних відносин на ринку банківських послуг

Теорія і практика банківської діяльності свідчить, що конкуренція на ринку банківських послуг має певні особливості, які відрізняють її від суперництва в інших сферах економіки. Зокрема, варто виділити такі:

- конкуренція на ринку банківських послуг виникла значно пізніше, ніж конкуренція у промисловості, і характеризується високою інтенсивністю;

- об'єктом конкурентної боротьби є не товари, а фінансові ресурси і фінансові послуги;

- конкурентне середовище представлено різноманітними сегментами фінансового ринку, на яких банки функціонують у ролі продавців, покупців або посередників;

- обмеження цінової конкуренції висуває на перший план проблеми управління якістю банківських послуг, послуги реклами;

- конкуренція на ринку банківських послуг виникає в умовах безпрецедентного широкого та жорсткого (порівняно з іншими фінансовими ринками) державного контролю та нагляду;

- у банківській сфері відсутній патентний захист нових банківських продуктів, внаслідок чого будь-яка інновація одного банку за короткий термін може бути використана його конкурентами. Це вимагає постійного вдосконалення банківського бізнесу та призводить до посилення конкуренції на ринку;

- конкуренція в банківській сфері характеризується значною залежністю від психологічних факторів і довіри клієнтів. Так, втрата довіри до окремих кредитних установ досить швидко може поширитися на всю банківську систему та, з огляду на її колосальну роль у забезпеченні сталого економічного розвитку, завдати значних збитків всій економіці країни [7,

с.95–96; 95, с.76–77; 229, с.51–52; 207, с.56–58; 213, с.24–25; 217, с.74–75; 182, с.31–37].

Аналіз літератури з досліджуваної проблематики свідчить, що сучасні економісти характеризують конкуренцію на ринку банківських послуг за різними ознаками. Зокрема, залежно від суб'єктів ринку виділяють конкуренцію продавців та конкуренцію покупців; залежно від методів, що використовуються для отримання конкурентних переваг на ринку, – цінову та нецінову конкуренцію.

Але особливої уваги заслуговує характеристика банківської конкуренції з погляду галузевої приналежності її суб'єктів. Що стосується внутрішньогалузевої банківської конкуренції, то вона має переважно видовий характер. Це пов'язано з диференціацією банківських продуктів, призначених головним чином для задоволення індивідуальних потреб конкретних клієнтів. Разом з тим, у зв'язку з відсутністю повноцінних замінників банківських послуг, міжгалузева банківська конкуренція на ринку здійснюється лише у формі переливу капіталу, що має місце при появі на ринку нових суб'єктів, а також при спробі банків завоювати собі місце в нових для них галузях економіки (рис. 2.4).

Разом з тим у банківській практиці прийнято виділяти три рівні розвитку конкурентних відносин на ринку банківських послуг: 1) конкуренція між комерційними банками; 2) конкуренція банків з небанківськими фінансово-кредитними установами (страховими компаніями, фінансовими брокерами, пенсійними та інвестиційними фондами, компаніями з випуску кредитних карток і т.д.); 3) конкуренція банків з нефінансовими організаціями (поштою, торговими будинками, підприємствами автомобільної промисловості тощо). Крім того, на кожному рівні банківська конкуренція має місце на індивідуальному та груповому підрівнях. Про групову конкуренцію можна говорити при взаємодії банківських об'єднань (холдингів, синдикатів, консорціумів, картелів, фінансово-промислових груп), які утворюються з метою реалізації певних задач [213, с.24–25].

У контексті проблеми, що досліджується, необхідно зазначити, що глобалізаційні процеси, які нині відбуваються в світовій економіці, лібералізація та дерегулювання фінансових ринків, підвищення рівня відкритості національних економік призводять до вагомих змін у розвитку конкурентних відносин в цілому та на ринку банківських послуг зокрема.

Рис. 2.4. Форми та методи конкуренції на ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором за даними [7, с.95–96; 95, с.76–77; 229, с.51–52; 207, с.56–58; 213, с.24–25; 217, с.74–75; 182, с.31–37].

На думку сучасних науковців, ці процеси пов'язані насамперед таким: 1) свідомим формуванням конкурентних переваг держав та суб'єктів, які є провідниками глобалізації (глобальними акторами); 2) активною та агресивною поведінкою глобальних акторів, в основі якої лежать процеси інформатизації та транснаціоналізації; 3) міждержавним суперництвом за домінуючим становищем у світовому економічному просторі за доступ до світового доходу на основі реалізації інноваційної моделі розвитку тощо [40, с.136].

При цьому глобалізація не ліквідує вимог об'єктивного закону ринкової конкуренції, а лише розширює сферу його дії та видозмінює форми прояву. Йдеться про те, що прискорення інноваційного розвитку, посилення суперництва в галузі впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу та швидкої зміни конкурентних переваг призводить до загострення конкуренції на ринку банківських послуг, посилення конкурентної напруженості, виникнення принципово нових технологій та форм конкурентної боротьби.

За цих обставин банківські установи змушені конкурувати одночасно в багатьох сегментах фінансового ринку, не тільки з банківськими, а й з іншими фінансовими інститутами, не лише з резидентами, а й з нерезидентами. Зокрема, спостерігається загострення конкуренції між банками та спеціалізованими фінансово-кредитними інститутами, представленими пенсійними, інвестиційними фондами, провайдерами кредитних карток, страховими, лізинговими, фінансовими компаніями тощо, що пов'язано зі зміцненням позицій останніх на ринку. Крім того, спостерігається швидке вдосконалення банківських продуктів та послуг, каналів їх просування на базі сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, скорочення частки традиційних банківських операцій на користь нових, які відповідають сучасним потребам клієнтів.

У цьому контексті варто виділити основні прояви трансформації конкурентних відносин на ринку банківських послуг на сучасному його етапі:

1. *Виникнення міжрегіональної, міжнародної та глобальної банківської конкуренції*, що пов'язано з посиленням взаємодії та взаємозалежності банківських установ окремих країн світу внаслідок відкриття національними банками представництв, філій, відділень, дочірніх установ на території інших країн, встановлення кореспондентських зв'язків з іноземними банками, збільшення обсягів транскордонних операцій, посилення ролі потужних ТНБ тощо. За цих обставин відбувається *видозміна форм, методів і масштабів конкурентної боротьби*, за якої найперспективнішими стають нецінові методи конкуренції. Так, на думку сучасних дослідників «глобалізація ринкової конкуренції веде до перетворення її в глобальну неоконкуренцію, що має характер тотальних інформаційних війн, які «ведуться країнами-лідерами у формі звичайних воєн» [212, с.154–155]. На ринку банківських послуг це призводить до загострення конкуренції шляхом інтенсивнішого запровадження прогресивних банківських послуг, заснованих на використанні новітніх інформаційних технологій.

2. *Подвійний характер конкурентних відносин*, що проявляється в наявності явної та латентної конкуренції. Явною є конкуренція між національними банківськими установами та глобальними банками, які реально присутні на конкретних сегментах ринку банківських послуг. Латентною називають конкуренцію між національними банківськими установами і глобальними банками, що нині не функціонують на окремих сегментах національного ринку банківських послуг, але пропонують свої послуги на інших національних і міжнародних ринках. Як тільки завдяки зміні умов (політичних, економічних, культурно-психологічних) присутність глобальних банків на національному ринку банківських послуг стає можливою, доцільною та реальною, латентна конкуренція трансформується в очевидну [214]. Таким чином, в епоху глобалізації національний ринок банківських послуг є міжнародним в тій мірі, в якій забезпечує обслуговування нерезидентів чи операції резидентів за кордоном.

3. *Переорієнтація споживчого попиту в частині зміщення акцентів від цінових характеристик продукту до сервісних, як то комфорт, швидкість, якість, надійність обслуговування, що призводять до змін в стратегіях банківських установ, які все частіше прагнуть «скоротити відстань» до клієнта, зробити процес «споживання» пропонованих продуктів максимально необтяжливим і комфортним за рахунок розробки та впровадження нових каналів доступу до банківських послуг, використання світових стандартів, високого ступеню диверсифікації, більш швидких темпів інновацій та підвищення професійного рівня працівників. Все це сприяє розширенню пакета сервісних програм банківських установ, орієнтації на широкий спектр додаткових банківських послуг та обслуговуванню клієнтів з урахуванням індивідуального підходу. При цьому сучасні вчені звертають увагу на трансформацію ринку банківських послуг з ринку виробника (банку) у ринок споживача (клієнта), доказом чого є суттєве зростання споживчих послуг у продуктовому портфелі банківських установ [222, с.291–292; 229, с.58–59]. Зазначений аспект трансформації банківської конкуренції водночас свідчить про зміну характеру банківського обслуговування, що стає більш клієнтоорієнтованим, а головною його ідеєю стає перехід від фокусування зусиль банку на суперництві та випередженні конкурентів до впровадження унікальних продуктів для задоволення майбутніх потреб клієнтів, найчастіше шляхом використання нетрадиційних підходів [259].*

4. *Скорочення кількості суб'єктів ринку, більшість з яких нині постають елементами більш складних інтегрованих корпоративних структур, зокрема, фінансово-промислових груп і міжнародних виробничих ланцюгів [212, с.154]. Зокрема, дані світових рейтингів засвідчують, що нині 25 найбільших банківських установ світу володіють 33,1 % загального капіталу банків [207, с.62]. Все це призводить до зміни характеру конкурентної боротьби, яка перетворюється з конкуренції одинаків на конкуренцію груп.*

При цьому формування таких альянсів зумовлене необхідністю зменшувати індивідуальні витрати й зусилля на проникнення на інші ринки.

Так, наприклад, середня частка на ринку найбільших трьох банків у 2011 р. перевищувала 50% у таких країнах світу, як Швейцарія, Нідерланди, Греція, Данія, Ірландія, Австрія, Канада, Бельгія, Швеція; частка п'яти банків перевищувала 70% у Швейцарії, Нідерландах, Греції, Данії, Ірландії, Канаді, Бельгії, Швеції, а в Нідерландах, Греції, Канаді та Швеції десять найбільших банків володіють понад 90% сукупних банківських активів (рис. 2.5.).

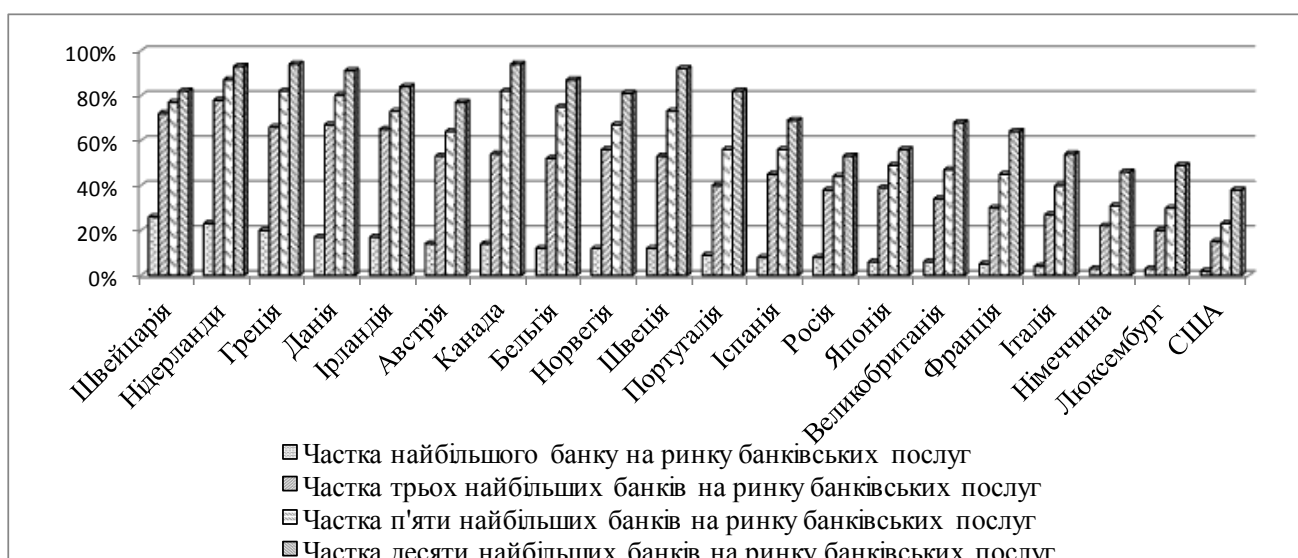

Рис. 2.5. Середній рівень концентрації банківського капіталу в окремих країнах світу у 2011 р., на початок року

Джерело: Складено автором за даними [249].

Разом з тим, порівнюючи дані щодо концентрації банківського сектору Європейського Союзу, США та Японії (табл. 2.3), варто зазначити, що найменш концентрованим є банківський сектор ЄС. Так, на частку активів найбільших 6 банків США та Японії припадає близько половини сукупних банківських активів (відповідно 49,6% та 52,4%), в той час, як коефіцієнт концентрації для ЄС становить лише 24,3%. Водночас слід звернути увагу на низьку частку банків у загальній кількості депозитно-кредитних організацій – 29%, тоді як в Європі та США вона становить 84% та 85%. При цьому банківські установи Японії володіють 54% сукупних активів всіх депозитно-

кредитних організацій країни, а середній активи одного банку становлять близько 35,07 млн. євро, в той час як в ЄС та США – близько 6,29 та 1,31 млн. євро.

Таким чином, можна стверджувати, що головна конкурентна боротьба на ринках банківських послуг більшості країн світу розгортається між незначною кількістю учасників, які займають вагому частку ринку. При цьому зазначені ринки тяжіють до моделі диференційованої олігополії або монополістичної конкуренції та характеризуються наявністю певних бар'єрів, пов'язаних з додатковими фінансовими витратами нових учасників при вході на ринок.

Таблиця 2.3

Концентрація банківського капіталу в Європейському Союзі, США та Японії у 2011 р., на початок року

Показник	ЄС – 27	США	Японія
Кількість депозитно-кредитних організацій	8105	7658	715
Кількість банків	6825	6530	204
<i>Частка банків до загальної кількості депозитно-кредитних організацій</i>	84%	85%	29%
Сукупні активи депозитно-кредитних організацій (трильйонів €)	46,38	9,22	13,18
Сукупні активи банків (трильйонів €)	42,92	8,56	7,15
<i>Частка банківських активів в сукупних активах депозитно-кредитних організацій</i>	93%	93%	54%
Сукупні активи 6 найбільших банків (трильйонів €)	10,44	4,24	3,75
Сукупні активи 10 найбільших банків (трильйонів €)	15,01	4,80	-
Рівень концентрації: частка активів найбільших 6 банків в сукупних банківських активах	24,3%	49,6%	52,4%
Рівень концентрації: частка активів найбільших 10 банків в сукупних банківських активах	35,0%	56,1%	-
Середні активи одного банку (мільйонів €)	6,29	1,31	35,07
Середні активи 1 банку (в 10-ці найбільших банків; 6-ці для Японії) (мільйонів €)	1,501	480	625

Джерело: Складено автором за даними [248, с.17].

При цьому бар'єри входження на ринок банківських послуг є специфічними та несхожими на інші ринки, зокрема, до них належать:

- законодавчі обмеження, одними з найголовніших серед яких є отримання ліцензії на право здійснення банківської діяльності та наявність необхідного мінімального розміру статутного та регулятивного капіталу банківської установи;

- наявність розвиненої мережі філій діючих на ринку банківських установ;

- необхідність тривалого часу для створення позитивного іміджу банку та завоювання довіри клієнтів для нових, раніше невідомих банківських установ на ринку;

- наявність лояльних споживачів, що користуються банківськими послугами конкретних банків;

- високий рівень диверсифікованості банківського портфеля банків-лідерів, які надають значний обсяг банківських послуг клієнтам, що є не завжди прийнятно для нових гравців на ринку;

- значні обсяги інвестиції банків-лідерів ринку в рекламу та PR-компанії тощо;

- високий рівень лібералізації ринків банківських послуг, що суттєво підвищує вхідні бар'єри для національних суб'єктів.

При цьому найчутливішими до наявності бар'єрів на ринку банківських послуг є саме новачки та невеликі банки, які прагнуть завоювати певну частку ринку.

5. Загострення необхідності антимонопольного регулювання конкурентних відносин на ринку банківських послуг. Так, поширення процесів концентрації банківського капіталу та утворення значних за розміром банківських установ вимагає забезпечення справедливої конкуренції на ринку, що входить до компетенції органів антимонопольного регулювання, одним з основних принципів діяльності яких є недопущення високої концентрації часток учасників ринків, оскільки остання сприяє отриманню монопольної влади (домінуючого становища) на ринку, наслідком чого може стати погіршення добробуту споживачів.

Під домінуючим (монопольним) становищем одного або декількох банків розуміється таке становище, яке дає можливість їм чинити вирішальний вплив на загальні умови надання банківських послуг. Аналіз літератури з досліджуваної проблематики свідчить, що у світовій практиці домінуючим визнається становище фінансових організацій, якщо:

- сукупна частка не більше ніж двох фінансових організацій, яким належать найбільші частки на відповідному ринку банківських послуг, становить п'ятдесят і більше відсотків;

- сукупна частка не більше ніж трьох фінансових організацій, яким належать найбільші частки на відповідному ринку банківських послуг, становить сімдесят і більше відсотків [7, с.103].

У цьому контексті варто зазначити, що негативний вплив на конкуренцію здійснює не сам по собі факт домінуючого становища, а зловживання ним, тобто спроба обмежити конкуренцію, встановити монопольно високі ставки і тарифи на свої послуги тощо. У цьому контексті надзвичайно важливою є діяльність державних антимонопольних органів, основним призначенням яких є здійснення контролю за змінами в рівні економічної концентрації в національній банківській системі, запобігання можливого зловживання суб'єктами ринку своїм домінуючим (монопольним) становищем.

При цьому до певного часу принципи антимонопольного законодавства щодо банківських установ у світовій практиці практично не використовувались. Так, у США перші серйозні обмеження на консолідаційну активність у банківській сфері були встановлені Актом про банківські холдингові компанії 1956 р., що передбачав запровадження для банківських холдингів заборони на придбання банків, зареєстрованих в іншому штаті. Наступним кроком, націленим на посилення контролю над консолідаційними процесами у банківській сфері, став Акт про банківські злиття 1960 р., що встановлював порядок погодження угод органами банківського нагляду. Нині в США погодження банківських M&A знаходиться в компетенції

Міністерства юстиції, Офіса Контролера Грошового Обігу та Федеральної Корпорації Страхування вкладів. Для оцінки впливу угоди на конкурентне середовище органами антимонопольного регулювання використовується індекс Херфіндаля-Хіршмана. При цьому неконцентрований ринок характеризується значенням індексу менше 1000, а на помірний рівень концентрації вказує діапазон 1000–1800. Водночас угода може розглядатись як така, що створює загрозу для конкурентного середовища в одному з наступних випадків: 1) в її результаті виникає компанія з ринковою часткою більше 35%; 2) вона призводить до значення індексу Херфіндаля-Хіршмана вище 1800; 3) зазначений індекс зростає більше ніж на 200 пунктів.

Відповідно до Принципів аналізу угод злиттів-поглинань, розроблених Міністерством Юстиції США, розглядаються два основних механізми їх впливу на рівень конкуренції. В першому випадку мова йде про можливість координації дій (змови) потужних гравців, що можуть нанести шкоду споживачу. У другому, навіть за відсутності змови, великі банки можуть вибрати для себе більш вигідну стратегію підвищення цін та зниження пропозиції.

Слід зазначити, що за період з 1980 по 2010 рр. в США було здійснено більше 10 тис. угод злиттів-поглинань у банківській сфері, кожна з яких ретельно аналізувалась органами банківського нагляду США. В цілому ж, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., негативні висновки надавались вкрай рідко і жодного разу не торкались угод за участі потужних фінансових інститутів. При цьому, якщо угода призводила до значного підвищення концентрації на локальному чи продуктовому ринку, регулятор зазвичай вимагав продажу відповідних підрозділів. Так, у 90-х рр. багато великих угод на ринку банківських послуг США були схвалені саме завдяки висуненню вимоги щодо реалізації частини активів їх учасниками. Наприклад, Wells Fargo, що поглинув у 1996 р. First Interstate, змушений був відмовитись від 5% депозитної бази придбаного банку, а угода щодо придбання Barnett Banks

NationsBank, в свою чергу, передбачала перерозподіл на користь інших учасників ринку близько 9% депозитів [7, с.101–106].

Разом з недопущенням зловживанням домінуючим становищем на ринку банківських послуг до компетенції антимонопольних органів належить попередження антиконкурентних узгоджених дій банків-учасників ринку та проявів недобросовісної конкуренції. Аналіз досліджуваних матеріалів свідчить, що до найпоширеніших порушень конкурентного законодавства в банківській сфері відносять:

- переманювання клієнтів з інших банківських установ;
- використання недобросовісної реклами, що містить інформацію, яка може вводити в оману клієнтів. Наприклад, у Російській Федерації у 2008 р. антимонопольними органами було виявлено 351 порушення вимог до реклами споживчих кредитів. Водночас вживання додаткових заходів Федеральною Антимонопольною службою до 2010 р. дозволило знизити кількість порушень більш ніж втричі. Зокрема, було внесено зміни до Федерального Закону «Про рекламу», згідно з якими вимагалось оголошення в рекламі банківського кредиту разом з процентною ставкою повної вартості позики та написання всіх умов в тексті реклами шрифтом однакового розміру;
- угоди, що обмежують конкуренцію на ринку банківських послуг, одними з найпоширеніших серед яких є угоди між банками та страховими компаніями, що звужують для позичальників коло страхових компаній, чії поліси могли бути використані, зокрема, для покриття ризиків пошкодження заставленого майна. Умови страхування в таких випадках часто можуть виявитися не вигідними для позичальників, а ціна на страховий продукт встановлюється, як правило, вище, ніж на відкритому ринку. Подібні справи розглядалися антимонопольними органами в Російській Федерації по відношенню до АКБ «Росбанк», Ощадбанку РФ, ВТБ 24 у 2007–2010 рр., в Україні – щодо ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», АКБ «Укрсоцбанк», ПАТ «ОТП Банк» та ПАТ «УкрСиббанк» у 2010 р.

- практика використання прихованих комісій по кредитах та встановлення додаткових витрат, про які позичальники достеменно не інформуються. При цьому реальна вартість кредитів (особливо у споживчому кредитуванні) може суттєво перевищувати заявлену ставку по кредиту тощо [7, с.103–107; 66; 106; 165].

Таким чином, на сучасному етапі еволюції світогосподарського розвитку на ринку банківських послуг сформувався специфічний ринковий механізм взаємодії конкурентних та монопольно-регулюючих сил, що виникають між банківськими установами – учасниками ринку та органами антимонопольного регулювання. При цьому корисний ефект їх взаємодії трактується сучасними науковцями в контексті концепції «ефективної» або «працюючої конкуренції». Йдеться про формування таких ринкових умов, за яких суб'єкти ринку перебувають під розумно допустимим конкурентним тиском з боку наявних і потенційних конкурентів та споживачів, а роль держави полягає у тому, щоб забезпечити наявність такого тиску на ринку [212, с.39–41]. При цьому існують кілька основних критеріїв, що дозволяють визначити конкуренцію як «працюючу»:

- наявність достатньо низьких вхідних бар'єрів, що дозволяє відносно легко вийти на ринок потенційним конкурентам та здійснювати операції з метою отримання прибутку. При цьому наявність значної кількості учасників ринку забезпечує їх незалежність один від одного при прийнятті рішень;

- відсутність прямої змови між ними та відсутність угод, що обмежують конкуренцію;

- добре інформовані споживачі (клієнти), які можуть здійснювати раціональний вибір між постачальниками банківських послуг [7, с.96–97].

Отже, підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що на сучасному етапі еволюції світогосподарських зв'язків конкуренція у сфері банківських послуг перестає бути феноменом лише локалізованого ринку та переходить на міжнаціональний, глобальний рівень, чому сприяє інтенсивний розвиток інноваційних технологій та посилення суперництва в галузі впровадження

новітніх досягнень науково-технічного прогресу. При цьому змінюються форми та зміст конкуренції, удосконалюються методи ведення конкурентної боротьби, що призводить до диверсифікації та реструктуризації банківського бізнесу, введення нових стандартів корпоративного управління, розширення масштабів діяльності банківських установ на ринку. Разом з тим формування глобального бізнес-ландшафту призводить до скорочення масштабів конкуренції та кількості суб'єктів ринку внаслідок концентрації національних економік та монополізації світового простору на основі масштабних злиттів і поглинань. Кількість банківських установ скорочується, зростає величина їх активів, що має на меті посилення їх конкурентних позицій, диверсифікацію ризиків, географічне розширення джерел формування капіталу, досягнення економії на масштабі тощо.

За цих обставин головною ціллю державної конкурентної політики стає збереження оптимального балансу конкурентних та монополюючих сил на ринку з метою недопущення недобросовісної конкуренції, надмірного вияву монополістичних тенденцій та створення умов для здійснення ефективної діючої конкуренції.

2.3. Модифікація механізмів регулювання сучасного ринку банківських послуг

Економічна теорія і практика свідчать про те, що ринок банківських послуг, з одного боку, є важливою складовою будь-якої ринкової економічної системи, а з іншого, за певних умов, – може виступати фактором поширення кризових тенденцій в економіці, створюючи постійну загрозу стабільності як національних, так і світової економіки. Так, інтенсифікація залучення зовнішнього капіталу з метою забезпечення національної економіки необхідними для інвестицій коштами підвищує їхню вразливість до зовнішніх

шоків, пом'якшити які можна завдяки реалізації ефективної державної політики у фінансовій сфері. При цьому світова фінансово-економічна криза останніх років продемонструвала недосконалість механізму державного регулювання розвитку фінансового ринку більшості країн світу та достеменно довела, що виключно ринкове саморегулювання не в змозі сформувати економічну систему, здатну адекватно реагувати на дестабілізуючі фактори та ефективно протидіяти їм.

За цих обставин виникає необхідність перегляду існуючих механізмів регулювання та нагляду за фінансовим та, зокрема банківським сектором, у напрямі посилення їх державної складової. Водночас, як зазначають сучасні вчені, держава має балансувати між необхідністю забезпечення безпеки і стабільності з одного боку, та необхідністю економічного росту і ринкової ефективності – з іншої [5, с.11].

Так, зростання доступності фінансових ресурсів, лібералізація капітальних потоків і поява раніше неіснуючих інструментів значно розширили сферу регулювання ринків банківських послуг, що вийшла за межі національних ринків окремих країн. При цьому кризові явища 2007–2009 рр. яскраво висвітлили проблему невідповідності різкого зростання лібералізації фінансово-економічних потоків та глобальної макроекономічної керованості світогосподарського розвитку. Як зазначає відомий західний дослідник Дж. Стігліц, глобальна фінансово-економічна криза оголила фундаментальні проблеми не лише національних систем регулювання фінансів, конкуренції та корпоративного управління, а й міжнародних інститутів та організацій, створених з метою забезпечення фінансової та економічної стабільності [52, с.45]. Зокрема, недосконалість міжнародних інститутів та їх систем управління, а також економічна філософія і моделі розвитку, на які вони опирались, сприяли тому, що вони не змогли запобігти кризі, виявити її причини, попередити про ймовірність настання, й нарешті, адекватно відреагувати до широкомасштабного розгортання нестабільності у світі [52, с.310].

При цьому діяльність МВФ та СБ – яскрава ілюстрація суперечливих проблем, які породжує функціонування сучасних міжнародних організацій. Хоча МВФ було засновано в 1944 р. для нагляду над глобальними правилами управління грошовими та валютними відносинами, його основна діяльність протягом останнього часу спрямована на забезпечення технічними консультаціями, економічним керівництвом та фінансовими позиками слабких економік, переважно країн, що розвиваються. При цьому доступ до фінансової допомоги надається на специфічних умовах, які часто називають принципом «обумовленості». Так, наприклад, МВФ може наполягати на тому, щоб уряд, який потребує фінансової допомоги, обмежив кредитування та зменшив державні видатки, мінімізував заробітну плату та можливості працевлаштування населення, девальвував національну валюту, скоротив програми соціального забезпечення.

Однак жорстко «обумовлене» кредитування для країн із трансформаційними економіками досить часто супроводжується напруженістю та соціальними конфліктами, які загострюють проблеми розвитку перехідних суспільств в умовах глобалізації. У зв'язку з цим Д. Гелд звертає увагу на те, що останнім часом МВФ має тенденцію здійснювати «структурну перебудову» відповідно до міжнародної економіки як заданої точки орієнтації, не беручи до уваги як зовнішні причини труднощів країн, так і структурний тиск і жорсткість самої світової економіки. На думку вченого, країни, що розвивається, за сучасних умов мають не так багато можливостей чинити цьому опір [35, с.132].

Критикуючи політику МВФ, Дж. Стігліц зазначає, що ця організація, створювалась для надання допомоги країнам, що попадають у кризові фінансові ситуації. Однак нині основні її вимоги – лібералізація ринку капіталів, вільна репатріація прибутків, підтримка високих курсів національних валют – висуваються та реалізуються не стільки в інтересах країн-реципієнтів кредитної «допомоги», скільки в інтересах провідних фінансових центрів світу [175, с.249].

Це ж саме стосується діяльності Світового банку. Хоча його кредитна політика пройшла тривалу еволюцію, у 80-ті роки ХХ ст. вона почала безпосередньо пов'язуватися із позичками на «структурну» чи «секторну» перебудову, вимагаючи від позичальників встановлення правильних монетарних чи фіскальних стандартів, надання більшої допомоги приватному сектору, послідовного усунення внутрішнього захисту від транснаціональних сил та надання переваг ринковому вирішенню питання виробництва та розподілу. Згодом принцип обумовленості включив вимоги «гарного урядування», зокрема – поваги до прав людини, встановлення ліберальної демократії, механізму політичної відповідальності та ефективного державного адміністрування. На цих умовах допомоги наполягає «домінуюча коаліція» розвинених індустріальних держав, які контролюють політику СБ [39, с.44–45].

Все це свідчить про суттєві системні вади, притаманні діяльності впливових міжнародних структур, зокрема, недемократичний спосіб просування ліберальних глобалістських принципів; нав'язування типових схем економічної політики та нехтування національною специфікою господарського розвитку; прийняття рішень, спрямованих на захист інтересів транснаціональних компаній та правлячих еліт; бюрократизацію діяльності, надмірну формалізацію процесів прийняття рішень, інституційну інертність тощо [40, с.326].

Крім того, сучасні вчені наголошують на проблемі неефективності існуючого ліберально-монетарного інструментарію «заливання пожежі», що здійснюється або за рахунок збільшення обсягів емісійно-грошових ресурсів світових вільноконвертованих валют, або шляхом подальшого масштабного нарощування обсягів державних боргових запозичень на фінансових ринках та подальшому перекладанню тягаря їх обслуговування на народні маси шляхом обмеження кінцевого споживання, посилення податкового тиску та ліквідації соціальних гарантій [99, с.5].

Таким чином, недосконалість наявного інституційного врегулювання світової економіки під час кризи 2007–2009 рр. проявилася, насамперед у неефективності механізмів прогнозування та раннього попередження глобальних криз; відсутності дієвих інструментів щодо попередження та мінімізації наслідків кризових явищ, механізмів впливу на стратегії, що здійснюються учасниками ринку банківських послуг; браку чіткої координації між організаціями, які відповідають за окремі сегменти фінансового ринку на міжнародному та національному рівнях регулювання; відсутності колективних механізмів моніторингу ефективності діяльності міжнародних організацій, міжнародних інститутів регулювання тощо.

За таких умов беззаперечним було здійснення світовою спільнотою комплексу заходів щодо подолання глобальної фінансово-економічної нестабільності та запобігання поширення кризових явищ у майбутньому, значна увага серед яких приділялася реформуванню системи регулювання та нагляду за банківським сектором на всіх рівнях.

При цьому найвищим органом, який координує економічну співпрацю, стала «Велика двадцятка», або G-20 (формальніше – Група Двадцяти Міністрів Фінансів та Керівників Центральних Банків), що є організацією, яка об'єднує країни з різних регіонів світу з різним рівнем господарського розвитку, а також провідні міжнародні фінансові організації на основі зацікавленості в колективному вирішенні найважливіших світових економічних і фінансових проблем (G-20 є групою міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік: 19 з найбільших економік світу та Європейського Союзу) (рис. 2.6.).

При цьому результатами самітів Великої двадцятки 2008–2010 рр. є:

- «Велика двадцятка» стала головним форумом для вирішення питань глобальної економіки замість «Великої вісімки», а на Світовий банк покладено вирішення таких глобальних проблем, як продовольча безпека і зміна клімату;

- створення Ради з фінансової стабільності, основним призначенням якої є виявлення слабких місць світової фінансової стабільності та розробка і застосування регулюючої та наглядової політики у цій сфері;

- прийняття третьої редакції Міжнародних правил банківського регулювання та міжнародних розрахунків – Базеля – III, повний перехід до стандартів якого має відбутися у період з 2013 по 2019 рр.

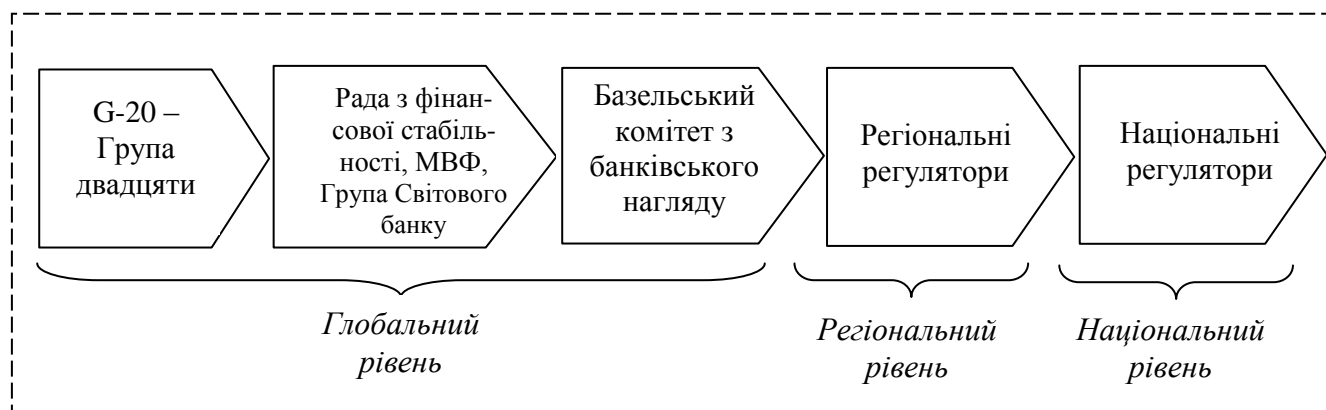

Рис. 2.6. Структура сучасної системи регулювання глобального банківського сектору

Джерело: Складено автором за даними [52, с.218–224; 245, с.7–10].

Так, Базельський комітет з питань регулювання діяльності банків було створено у 1974 р. з метою вирішення проблем надійності банківських систем шляхом вироблення стандартів в галузі банківського нагляду, а також зближення національних підходів до регулювання банківської діяльності. При цьому глобальна фінансова-економічна криза виявила необхідність доопрацювання міжнародних стандартів діяльності банків з метою підвищення стабільності світових та національних банківських систем. Зокрема, нова система міжнародних банківських нормативів Базель-III значну увагу приділяє регулюванню показника адекватності капіталу, оскільки фінансово-економічна криза 2007–2009 рр. красномовно продемонструвала, що абсолютні показники розміру банківського капіталу самі по собі нічого не гарантують. Більше того, саме банки із значними показником власного капіталу, але із неадекватним розміром активів, стали першими жертвами

кризи. В той же час невеликі фінансові установи із порівняно невеликим розміром власного капіталу, але із адекватним розміром активів здолали пікові кризові навантаження. Головна філософія Базеля-III – це перехід на жорстке контролювання саме відносних, а не абсолютних, показників банківської діяльності, головним чином показників адекватності та ліквідності. При цьому стандарти Базеля-III мають стати єдиною регулятивною платформою для банківських систем країн G-20 [237, с.4–7].

Щодо реформ, які відбулися в посткризовий період у механізмах регулювання фінансових та, зокрема банківських, секторів провідних країн світу та їх регіональних об'єднань, слід розглянути зміни фінансової архітектури найбільш впливових моделей регулювання світової фінансової системи – європейської та американської (США). Першочерговою ціллю для нової регуляторної інфраструктури цих країн стає не просто контроль за системним ризиком у фінансовій сфері загалом, а упереджений аналіз процесів накопичення ризиків, які здатні перетворитися у глобальний системний ризик. Для вирішення цієї глобальної проблеми, як у країнах Європи, так і США, було запроваджено перші необхідні реформи системи регулювання та нагляду. Наразі відсутні однозначні позитивні результати цих змін, проте не викликає сумнівів той факт, що каркас майбутньої нової системи фінансової стабільності закладається саме у наш час.

Зокрема, у Європейському Союзі у 2010 р. було сформовано нову наднаціональну фінансову архітектуру, що складається з таких наднаціональних організацій:

- *Європейської ради з системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB)*, створеної при Європейському Центральному банку, завданнями якої є моніторинг стану фінансової системи ЄС і раннє виявлення проблем, розробка рекомендацій для національних регуляторів щодо подолання негативних наслідків фінансових криз і координація діяльності нових органів регулювання та нагляду за діяльністю окремих фінансових ринків.

-Європейської системи фінансового нагляду (*European System of Financial Supervision, ESFS*), що складається з національних регуляторів і трьох нових органів нагляду за діяльністю окремих секторів, а саме: 1) Європейської банківської адміністрації (*European Banking Authority, EBA*) зі штаб-квартирою в Лондоні, 2) Європейської страхової та пенсійної адміністрації (*European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA*), що знаходиться у Франкфурті-на-Майні, 3) Європейської ринкової та облігаційної адміністрації (*European Securities and Markets Authority, ESMA*), що знаходиться у Парижі. Ця група органів нагляду покликана виконувати функції посередника між об'єднаними загальноєвропейськими та національними регуляторами (рис. 2.7.).

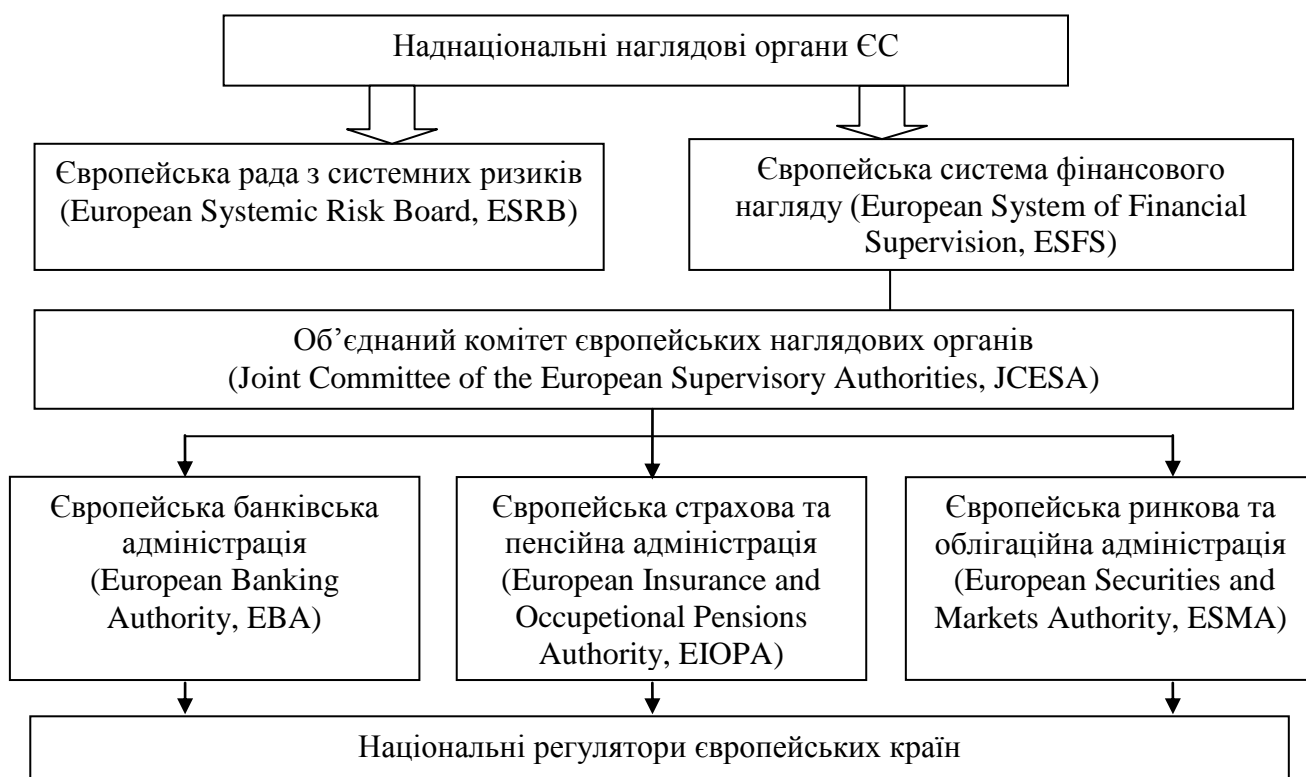

Рис. 2.7. Нова європейська наглядова архітектура

Джерело: [116, с.5–6].

При цьому Об'єднаний комітет європейських наглядових органів (*Joint Committee of the European Supervisory Authorities, JCESA*) відіграє важливу роль в організації роботи щодо узагальнення правил нагляду, розробки

технічних стандартів, складанні інструкцій та роз'яснень, які можуть використовуватися національними регуляторами й урядами при прийнятті рішень [116, с.5].

Новостворені органи регулювання та нагляду за діяльністю окремих сегментів фінансового сектору – Європейська банківська адміністрація, Європейська страхова та пенсійна адміністрація, Європейська ринкова та облігаційна адміністрація – мають широкі повноваження і функції контролю, а також право заборони чи обмеження діяльності на фінансових ринках окремим установам, дії яких загрожують фінансовій стабільності. При цьому важливою особливістю їх функціонування є пріоритетність прийнятих ними рішень над рішеннями національних наглядових органів. Зокрема, функціями Європейської банківської адміністрації, що розпочала свою діяльність з 1 січня 2011 р., є запобігання регулятивного арбітражу, зміцнення координації міжнародного нагляду, забезпечення рівних умов функціонування та сприяння зближенню наглядових органів окремих країн ЄС, надання рекомендацій окремими інститутам щодо банківського бізнесу, регулювання платежів, обігу електронних грошей, а також питань, пов'язаних з корпоративним управлінням, аудитом та фінансовою звітністю [260].

Водночас у жовтні 2012 р. було прийнято рішення про запровадження *Єдиного механізму нагляду за діяльністю банків Єврозони*, що стало першим кроком до створення *Європейського банківського союзу*. При цьому всі наглядові функції буде покладено на Європейський Центральний Банк, під нагляд якого з 1 липня 2013 р. підпадуть 200 системно важливих банків Єврозони (банківські установи, активи яких перевищують 30 млрд. євро або інститути з активами, еквівалентними 20% ВВП країни), а з 1 січня 2014 р. – усі інші банки, за винятком фінансових установ Великобританії, Швеції і Чехії. Крім того, обов'язковому контролю з боку ЄЦБ підлягатимуть три найбільших банки в кожній країні, яка є членом ЄС.

Другим етапом формування Європейського банківського союзу передбачено заснування загальноєвропейського агентства, до основних

функцій якого належатиме закриття проблемних банківських установ, а третім й останнім – прийняття та застосування європейськими країнами складної схеми гарантування депозитів, покликаної не допустити масових панічних вилучень банківських вкладів [104; 269].

Основні зміни в механізмі регулювання та нагляду за фінансовим сектором США пов'язані з ухвалою 22 липня 2010 року Конгресом США Закону про реформування фінансового сектору, відомого як закон Додда-Френка (Dodd-Frank Act). Цей закон замінив закон Гласса-Стігала від 1933 р., який довгі роки був основою розвитку всієї світової фінансової системи. Прийнятий закон чітко розмежовує сфери компетенції регуляторів, спрощує банківський нагляд, підвищує рівень узгодженості прийнятих рішень і підзвітності. При цьому система регулювання та нагляду за банківським сектором США представлена наступними інститутами (рис. 2.10.).

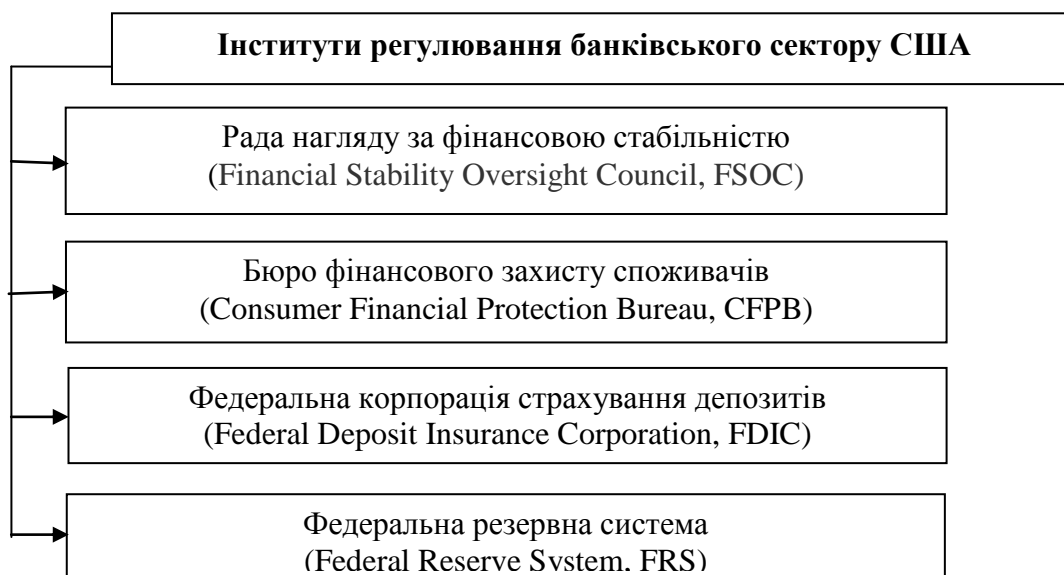

Рис. 2.8. Інститути регулювання банківського сектору США

Джерело: Складено автором за даними [264].

Зокрема, для моніторингу та запобігання системним ризикам створено *Раду з нагляду за фінансовою стабільністю (Financial Stability Oversight Council)*, яка уповноважена розробляти рекомендації для всіх регуляторів, зокрема для ФРС, щодо вимог капіталу, ліквідності, левериджу, управління

ризиками, а також правил поведінки великих фінансових корпорацій на фінансовому ринку.

Ще одним незалежним органом регулювання та нагляду стало *Бюро фінансового захисту споживачів (Consumer Financial Protection Bureau)*, завдання якого полягає у захисті споживачів від недобросовісних продуктів і дій, а також у наданні споживачам повної інформації про фінансові організації та їх послуги.

Науковці та практики відзначають принципове значення введеного вперше у світовій практиці спеціального правового механізму «виведення з ринку» (або «впорядкованої ліквідації» – «Orderly Liquidation») великих системно важливих фінансових корпорацій. Застосування цього механізму покладено на *Федеральну корпорацію страхування депозитів (Federal Deposit Insurance Corporation, FDIC)*, якій надаються повноваження гарантувати борг усіх платоспроможних застрахованих банків та фінансових корпорацій у разі, якщо будуть виконуватися визначені умови.

Водночас посилюються повноваження Федеральної Резервної Системи (*Federal Reserve System, FRS*) – Рада керуючих ФРС офіційно зобов'язана визначати, вимірювати, здійснювати моніторинг та усувати загрози фінансовій стабільності в США. З метою посилення керівництва створено посаду віце-голови ФРС із питань нагляду, який призначається президентом і кожні півроку звітує перед Конгресом, а його основні функції полягають у розробці рекомендацій раді щодо нагляду та регулювання. Наглядові функції Федеральна резервна система тепер виконуватиме не безпосередньо, а через федеральні резервні банки.

Варто звернути увагу на посилення в посткризовий період тенденції переходу багатьох країн до інтегрованих систем регулювання фінансового сектору шляхом повного або часткового об'єднання функцій контролю та регулювання ринків банківських послуг, страхових послуг та цінних паперів.

При цьому залежно від особливостей функціонування національної фінансової системи, обумовлених специфікою законодавства, рівнем

економічного розвитку і регулювання економіки, в сучасному світі виокремлюють такі три моделі наглядових систем на ринку банківських послуг (рис. 2.11.):

1) секторну, яка ґрунтується на чіткому розподілі завдань і функцій наглядових органів щодо регулювання окремих секторів, зокрема банківського, страхового та фондового ринків (Болгарія, Іспанія, Румунія, Словенія, Кіпр). Для більшості країн така модель була базовою, оскільки, як зазначають сучасні дослідники, такий спосіб спрощує регулювання фінансового ринку, так як за кожен його сектор відповідає свій орган, а їх функції не дублюються;

2) перехресного регулювання (модель «двох вершин», твін-пікс («twin-peaks model»), основне завдання якої полягає в розмежуванні функцій пруденційного нагляду і нагляду за проведенням комерційних операцій. Така модель використовується лише у кількох європейських країнах: найбільше повно в Нідерландах, а окремі її елементи застосовуються у Португалії та Італії (до 2010 р. функціонувала й у Франції) У Нідерландах зазначена модель використовується з 2002 р., Центральний банк (The Nederlandsche Bank – DNB) після об'єднання з Радою з питань страхових компаній та пенсійних фондів (Pensioen- & Verzekeringkamer – PVK) став єдиним органом пруденційного нагляду, а нагляд за комерційними операціями на фінансовому ринку здійснює окремий орган (Autoriteit Financiële Markten – AFM), який відповідає за моніторинг приватного бізнесу, надання достовірної інформації та інформаційну прозорість;

3) мегарегуляторну, засновану на концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі (Австрія, Німеччина, Данія, Швеція, Японія, Мальта, Угорщина, Латвія та ін) [71, с.22–23; 114 с.90; 117, с.11].

Крім того, окремі вчені виділяють ще одну модель – функціональну, відповідно до якої обов'язки регуляторних органів розподілено на основі відповідних завдань і функцій нагляду, а кількість регуляторних органів визначається кількістю функцій фінансового ринку та для нагляду за

реалізацією кожної з них створюється окремий орган. Основними недоліками цієї моделі, на думку сучасних науковців, є ризик надмірного розподілу компетентності кожного з регулятивних органів. Таку модель пропонують використовувати в Італії і орієнтована вона не на розподіл за секторами ринку і групами учасників, а за завданнями регулювання, серед яких стабільність, інформаційна прозорість, захист інтересів інвесторів в інтегрованому ринковому середовищі [114, с.91].

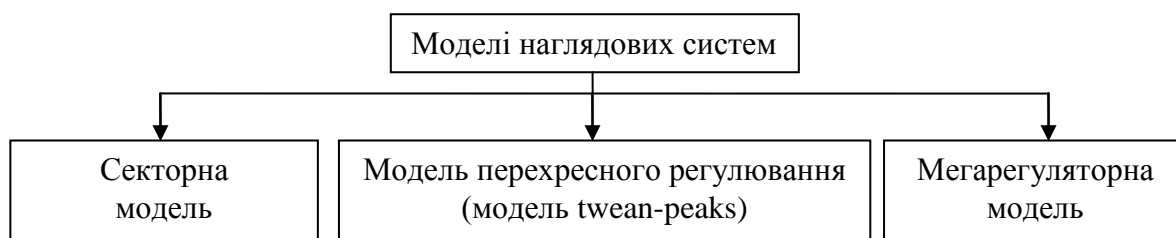

Рис. 2.9. Моделі наглядових систем на ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором самостійно.

Слід зазначити, що першими перехід до створення єдиного наглядового органу за ринком фінансових послуг – Управління по нагляду фінансових послуг – в ЄС здійснили Данія і Швеція, потім – Великобританія. При цьому, як зазначають С. Науменкова та С. Міщенко, вперше тенденція відходу від секторної моделі та перехід на мегарегуляторну для більшості європейських країн найбільш чітко позначились у 2000 р., а з 2003 р. значно посилювалися. Протягом 2000–2006 рр. від секторної моделі відмовилися 13 європейських країн [117, с.11–12] (табл. 2.4). При цьому перехід до моделі інтегрованого нагляду дозволяв розраховувати на низку якісних змін в системі регулювання фінансового сектору, зокрема, забезпечення контролю за діяльністю фінансових конгломератів; уніфікацію підходів до регулювання різних видів посередників та їх послуг; відслідковування взаємодії між різними сегментами ринку фінансових послуг; оперативну реакцію на фінансові інновації тощо.

Таблиця 2.4

Структура нагляду в країнах-членах ЄС, на 01.03.2011 р.

Країни – члени ЄС ¹	Модель			Кількість установ, що відповідають за нагляд	Національний центральний банк має завдання або повноваження щодо нагляду за секторами ²	Рік заснування регулятора
	Секторна	«двох вершин»	Єдиного регулятора			
Бельгія		х	х	1	х (НЦБ – Б, С)	2010
Болгарія	х			2	х (НЦБ – Б)	2003
Чехія			х	1	х (НЦБ – усі)	2006
Данія			х	1		1988
Німеччина			х	1	х (НЦБ – Б)	2002
Естонія			х	1		1999
Греція			х	1	х (НЦБ – Б, С)	2010
Іспанія	х			3	х (НЦБ – Б)	1988; 2008
Франція			х	1	х (НЦБ – усі)	2010
Ірландія			х	1	х (НЦБ – усі)	2010
Італія	х	х		4	х (НЦБ – Б)	2008
Кіпр	х			4	х (НЦБ – Б)	2001; 2002; 2003
Латвія			х	1		1998
Литва			х	1	х (НЦБ – усі)	2010
Люксембург			х	1	х (НЦБ – усі)	1999
Угорщина			х	1		2000
Мальта			х	1		2002
Нідерланди		х		2	х (НЦБ – усі)	2004
Австрія			х	1	х (НЦБ – Б)	2002
Польща			х	1		2006
Португалія		х	х	1	х (НЦБ – усі)	2008
Румунія	х			4	х (НЦБ – Б)	1994; 2010; 2005
Словенія	х			3	х (НЦБ – Б)	1994; 2000
Словаччина			х	1	х (НЦБ – усі)	2006
Фінляндія			х	1		2009
Швеція			х	1		1990
Великобританія		х	х	2	х (НЦБ – Б, С)	2010

Джерело: [117, с.26].

Примітка:

¹ – перелік країн наведено відповідно до порядку, прийнятого в ЄС;

² – у дужках позначено сектори, нагляд а якими здійснює центральний банк: Б – банківський; С – страховий; усі – всі сектори.

Водночас фінансова криза 2007–2009 рр. довела існування вад як мегарегуляторної, так і традиційної системи банківського регулювання.

Зокрема, у Великобританії об'єктом гострої критики стала діяльність інтегрованого регулятора – Служби з нагляду за сектором фінансових послуг (FSA – Financial Services Authority). В якості ключових недоліків називались слабкий рівень взаємодії з іншими наглядовими органами (Банком Англії та Міністерством фінансів), відсутність належної уваги до питань макропруденційного нагляду, концентрація на питаннях забезпечення правил гри на ринку (зокрема, захисті прав споживачів фінансових послуг) на шкоду задачі забезпечення стійкості фінансових посередників. Найбільша проблема у цьому контексті виникла з банком Northern Rock, націоналізації якого можна було б уникнути, якби Банк Англії зміг вчасно отримати інформацію про його стан від FSA та реалізувати свою функцію кредитора останньої інстанції. Разом з тим після кризи в стандартній системі банківського нагляду також виникло немало нарікань. Зокрема, накопичення ризикового потенціалу в банківському секторі США прийнято пов'язувати з недоліками в роботі спеціалізованих наглядових агентств [110, с.79–84].

При цьому виявилось, що принципи та підходи регулювання наглядових організацій в багатьох аспектах не відповідали масштабам та характеру ризиків, які приймали на себе фінансові посередники. Так, в передкризовий період без уваги залишилася низка негативних тенденцій в роботі фінансового сектору: використання високого фінансового важелю та дефіцит капіталу на покриття ризиків; швидке зростання кредитних операцій на фоні суттєвого пом'якшення стандартів видачі позик; низький запас ліквідності та наявність суттєвих розривів між строковістю розміщених та залучених джерел; слабкість системи управління ризиками, а також використання систем винагороди, орієнтованих на досягнення короткострокових фінансових цілей.

Водночас, попри суттєві недоліки, світовий досвід розвитку фінансових секторів окремих країн в посткризовий період свідчить про посилилася тенденції переходу саме до інтегрованих систем регулювання. Йдеться про те,

що впродовж 2010–2011 рр. відповідні реформи інститутів регулювання відбулися у таких країнах, як Франція, Ірландія, Литва, Греція і т.д. (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Реформи інститутів регулювання в країнах ЄС за період 2010–2011 рр.

Країна	Інститут регулювання	Рік реформи	Напрями реформування
Бельгія	- National Bank of Belgium, - Financial Services and Markets Authority	2011	- Пруденційний нагляд за фінансовими посередниками відійшов до центрального банку - дотримання біржових правил та розкриття інформації, моніторинг продуктів, соціальний нагляд закріплено за FSMA
Франція	- Banque de France - Prudential Control Authority	2010	- Центральний банк створив Управління пруденційного нагляду, якому передано ліцензування та нагляд за банками, платіжними системами, секторами страхових й інвестиційних послуг
Німеччина	- Deutsche Bundesbank	2011	- Повернення центральному банку функцій нагляду
Ірландія	- Central Bank of Ireland	2010	- Створення єдиного мега-регулятора на базі центрального банку
Литва	- Bank of Lithuania	2010	- Злиття всіх типів нагляду в єдиний мегарегулятор на базі автономного департаменту центрального банку
Португалія	- Banco de Portugal	2011	- Перехід від секторної моделі до моделі «двох вершин»: до центрального банку перейшов пруденційний нагляд за всіма типами фінансових посередників, а функцію ліцензування передано спеціалізованому органу
Греція	- Bank of Greece - Capital Market Commission	2011	- До центрального банку перейшов контроль за страховими компаніями - Скоротилися повноваження Служби з нагляду за фінансовими ринками
Велико-британія	- Bank of England - Prudential Regulation Authority	2010	- Ліквідація мегарегулятора Financial Services Authority - Створення Центральним банком дочірньої організації з пруденційного нагляду - Створення нового органу – Consumer Protection and Markets Authority (Орган захисту споживачів та ринків)

Джерело: Складено автором за даними [109, с.25–26; 14, с. 20–22; 111, с.3–5].

Зокрема, у Португалії функції контролю за поведінкою кредитних інститутів і фінансових компаній законодавчо закріплені за центральним

банком у січні 2008 р. В Італії створено Файненшел Інтелідженс Юніт (Financial Intelligence Unit) – незалежний відділ Банку Італії. При цьому обидві країни використовують модифікований варіант нідерландської моделі «twin peaks».

В Ірландії законодавство щодо реінтеграції фінансового регулювання в структурі центрального банку було прийнято в липні 2010 р. У складі Центрального банку Ірландії створено комісію, що відповідає за регулювання всього фінансового сектору.

У Франції в 2010 р. створено Службу пруденційного контролю – орган ліцензування та нагляду для всіх установ фінансового сектору, сектору платіжних та інвестиційних послуг, яка працює в тісному контакті з Банком Франції.

У травні 2010 р. уряд Литви прийняв концепцію злиття трьох секторних органів регулювання та нагляду в єдиний регулятор фінансового ринку, що функціонує в межах центрального банку як окремий департамент.

Від секторної моделі регулювання у 2011 р. відмовилася і Греція. Нині Банк Греції здійснює нагляд за кредитними і фінансовими інститутами, а саме: банками, страховими, факторинговими та лізинговими компаніями, посередниками, що діють у сфері грошових переказів і валютного обміну.

При цьому у Великобританії також відбулися зміни в системі регулювання банківського сектору. Зокрема, в складі Банку Англії з метою забезпечення пруденційного нагляду за депозитними організаціями, страховиками та інвестиційними банків створено Службу пруденційного регулювання. Крім того, сформовано Орган захисту споживачів і ринків, який регулює поведінку фінансових установ, включаючи й ті, нагляд за якими здійснює Служба пруденційного регулювання [109, с.25–26; 14, с. 20–22; 111, с.3–5].

До того ж вищезазначені зміни головним чином полягають у посиленні в процесах регулювання та нагляду за діяльністю установ фінансового сектору ролі центральних банків.

Ретроспективний аналіз форм і типів організації нагляду за банківською діяльністю засвідчує, що приблизно з середини 90-х років минулого століття аж до початку глобальної фінансової кризи спостерігалася тенденція деякого обмеження повноважень центральних банків в наглядовій сфері, хоча їх роль в цьому процесі продовжувала залишатися значною, адже на практиці жоден банківський регулятор не був повністю відокремленим від центрального банку.

Вливання гігантських коштів центральних банків для підтримки поточної ліквідності банківських систем під час глобальної фінансової кризи дали підстави поставити питання про посилення їх ролі в реалізації наглядових повноважень. Певне поширення набуває точка зору, згідно з якою виконання центральним банком функцій мегарегулятора покликане стати новим стандартом регулювання [110, с.88]. На захист цієї позиції наводиться низка аргументів, зокрема, висловлюється теза, згідно з яким централізація відповідальності в межах центрального банку дозволяє уникнути проблем міжвідомчої координації, втрати часу і розмивання повноважень (між органом нагляду та кредитором останньої інстанції), що критично в періоди фінансових потрясінь. Крім того, наголошується, що наглядати за ринковими гравцями найбільш ефективно буде той, хто забезпечує їх фінансову підтримку в екстремальних умовах, тобто кредитор останньої інстанції. На підтвердження сказаного прихильники цього підходу вказують також на те, що в центральних банках багатьох країн вже створені або створюються внутрішні підрозділи з моніторингу фінансової стабільності, а в деяких державах інтегрований нагляд у фінансовій сфері формується на їхній платформі.

При цьому з 27 країн-членів ЄС центральні банки беруть безпосередньо участь у регулюванні та нагляді в 19-ти країнах. Єдиний незалежний регулятор існує у 8-ми країнах, і єдиний регулятор, створений на базі центрального банку, функціонує також у 8 країнах (Ірландія, Литва,

Люксембург, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Франція, Чехія) (див. табл. 2.5) [109, с.25].

Ще одним важливим напрямом модифікації інституційно-організаційних механізмів регулювання ринку банківських послуг в умовах глобальної фінансово-економічної кризи стало прийняття багатьма державами нових законодавчих актів, що вносять істотні зміни у функціонування систем страхування депозитів і механізми запобігання та врегулювання діяльності проблемних банків. Ці зміни покликані підвищити ефективність існуючих систем захисту вкладників, вивести на новий якісний рівень механізми регулювання банківського сектора та сприяти більш відповідальному ставленню банків до ведення бізнесу.

Серед найбільш значущих ініціатив останнього часу і таких, що представляють практичний інтерес, можна виділити реформи, що проводяться під егідою Ради фінансової стабільності (FSB) і Базельського комітету з банківського нагляду. Так, у червні 2009 р. Базельський комітет і Міжнародна асоціація страховиків депозитів (IADI) за дорученням Ради фінансової стабільності затвердили «Основоположні принципи для ефективних систем страхування депозитів» та в січні 2011 р. випущена Методологія оцінки відповідності систем страхування депозитів, за якою будуть оцінюватися національні системи страхування депозитів. А в червні 2011 р. Рада з фінансової стабільності приступила до аналізу дотримання країнами-членами «Групи двадцяти» зазначених «Фундаментальних принципів...».

Одночасно з Радою з фінансової стабільності активна робота з удосконалення систем страхування (гарантування) депозитів проводиться Європейським Співтовариством (ЄС) і включає в себе заходи, спрямовані на підвищення рівня гарантування вкладникам захисту, прискорення термінів виплати відшкодування, підвищення вимог до банків в контексті врахування їх зобов'язань перед вкладниками.

Окремий комплекс заходів стосується вироблення однакових механізмів врегулювання діяльності проблемних фінансових інститутів у країнах ЄС. У

березні 2009 р. Директивою 2009/14/ЕС були внесені поправки в Директиву ЄС від 1994 року, відповідно до яких закріплено збільшення для всіх країн-учасниць ліміту відшкодування з 31 грудня 2010 р. до 100 тис. євро. Визначено, що виплата відшкодування повинна бути розпочата протягом 5 робочих днів з дати настання страхового випадку та здійснена протягом 20 робочих днів з дня початку виплат (з можливістю продовження цього терміну ще на 10 робочих днів). Одночасно встановлені більш жорсткі вимоги до банків у контексті інформування вкладників про систему страхування (гарантування) депозитів [110, с.85–90].

Але найбільш радикальні зміни в систему страхування депозитів і механізми врегулювання неспроможності банків та інших фінансових посередників в США вносяться з набуттям чинності Закону Додда-Френка. Так, норми нового законодавства безпосередньо впливають на сукупність функцій і повноважень Федеральної корпорації зі страхування депозитів США (ФКСД). Закон надає ФКСД повноваження проводити спеціальні перевірки фінансових організацій, піднаглядних ФРС, і банківських холдингових компаній з активами не менше 50 млрд. дол США, якщо рада директорів ФКСД встановить, що вони необхідні для визначення фінансового стану організації з метою підготовки до її «впорядкованої» ліквідації. Крім того, законодавство закріплює за ФКСД повноваження реалізовувати програми гарантування зобов'язань, які можуть вводитися в дію в періоди фінансової нестабільності і повинні бути широко доступні для фінансово стійких банків та банківських холдингових організацій. При цьому розмір страхового відшкодування збільшено до 250 тис. дол. на одного вкладника. Встановлено, що дана норма поширюється на всі страхові випадки, починаючи з 1 січня 2008 р. При чому до прийняття даного закону збільшення ліміту зі 100 до 250 тис. дол. діяло як тимчасовий захід, введений в жовтні 2008 р. на період до кінця 2009 р., потім його дія була продовжена до 31 грудня 2013 року, а нині він діє на постійній основі [264].

Таким чином, основними напрямками модифікації інституційно-організаційних механізмів регулювання ринку банківських послуг внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи стали такі:

1. *Видозміна глобальної архітектури регулювання та нагляду фінансового та, зокрема банківського сектору* шляхом перегляду функцій існуючих та створення нових наднаціональних інститутів (посилення ролі G-20 як найвищого органу з питань координації економічної співпраці у світі; створення Ради з фінансової стабільності; прийняття третьої редакції Міжнародних правил банківського регулювання та міжнародних розрахунків – Базеля – III; зміна структури європейської та американської систем регулювання банківського сектору тощо).

2. *Посилення тенденції переходу багатьох країн до інтегрованих систем регулювання фінансового сектору* шляхом повного або часткового об'єднання функцій контролю та регулювання ринків банківських послуг, страхових послуг та цінних паперів.

3. *Посилення в процесах регулювання та нагляду за діяльністю установ фінансового сектору ролі центральних банків* (з 27 країн – членів ЄС центральні банки беруть безпосередню участь у регулюванні та нагляді в 19-ти країнах, а єдиний регулятор, створений на базі центрального банку, функціонує у 8 країнах).

4. *Модернізація систем страхування вкладів та механізмів врегулювання діяльності проблемних банківських установ* (прийняття багатьма державами нових законодавчих актів, що вносять істотні зміни у функціонування систем страхування депозитів і механізми запобігання та врегулювання неспроможності банків, розробка єдиних механізмів врегулювання, підвищення розміру страхового відшкодування тощо).

Систематизація зазначених заходів дозволила доповнити періодизацію еволюції регуляторних механізмів ринку банківських послуг окремим періодом, пов'язаним з розгортанням глобальної фінансово-економічної кризи. При цьому протягом останніх 40 років вважаємо за доцільне

виокремити чотири найважливіші етапи розвитку регуляторних механізмів цього ринку:

- *1970-ті – початок 1980-их рр.*, пов'язаний з дерегулюванням національних ринків, рішучою відмовою від протекціоністського національного регулювання конкуренції та лібералізацією ринкових відносин шляхом ліквідації державного контролю та обмежень за кредитними і депозитними ставками. Ці заходи зазвичай впроваджувалися в період високої інфляції, яка призводила до підвищення відсоткових ставок. Відтак полегшення кількісних, цінових та відсоткових обмежень було типовою реакцією на зовнішні шоки;

- *1980-ті – 1990-ті рр.*, характерним для якого є регулювання, заснованим переважно на ринкових механізмах. Обмеження щодо переліку фінансових послуг, які надаються, були ліквідовані або мінімізовані, що дозволило компаніям використовувати комбінації різних фінансових продуктів для найкращого задоволення потреб споживачів. Крім того, в багатьох країнах лібералізація доступу на ринки призвела до зближення банків з іншими компаніями, які надають фінансові послуги. Водночас лібералізація дозволила вийти на ринок новим потужним конкурентоспроможним гравцям;

- *кінець 1990-х рр. – 2007 р.*, характеризується зміною об'єкта регулювання, в якості якого постає глобальний ринок, головними суб'єктами якого є потужні транснаціональні банки та фінансові компанії;

- *розгортання фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр., посткризовий період.* Головною особливістю зазначеного етапу є формуванням нових тенденцій у механізмі регулювання та нагляду в цілому за фінансовим сектором та за ринком банківських послуг зокрема, домінуючими серед яких стали: перехід до централізації регулятивних функцій на основі створення нових органів чи реорганізації діючих із наділенням їх новими правами та повноваженнями; посилення регулювання шляхом установа нових вимог, розширення нормативної бази, кола

об'єктів та учасників процесу регулювання; запровадження систем макропруденційного аналізу з метою своєчасного виявлення та попередження можливих наслідків системного ризику [14, с.20–22; 71, с.23–26; 109, с.21–22; 116, с.4–8].

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційної роботи виокремлено й охарактеризовано суперечливі тенденції еволюції ринку банківських послуг у глобальному світогосподарському середовищі, розглянуто особливості трансформації конкурентних відносин на зазначеному ринку та виділено основні напрями модифікації механізмів його регулювання в умовах поглиблення фінансової нестабільності.

За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Автором розкрито основні групи суперечливих тенденцій еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації, зокрема: 1) посилення взаємозалежності національних банківських систем, що, з одного боку, сприяє підвищенню ефективності функціонування національних ринків банківських послуг та економічному зростанню внаслідок залучення іноземного банківського капіталу й закордонного досвіду ведення банківського бізнесу, а з іншого – призводить до підвищення залежності внутрішнього ринку від зовнішніх потрясінь та поширення кризових явищ; 2) удосконалення банківської діяльності, підвищення якості обслуговування економічних суб'єктів шляхом універсалізації й диверсифікації банківських послуг, розвитку дистанційного банкінгу та водночас зростання глобального спекулятивного капіталу, поглиблення відриву фінансового сектору від потреб реальної економіки; 3) формування механізму глобального регулювання взаємовідносин на ринку банківських послуг шляхом

впровадження єдиних стандартів, що, з одного боку, породжує нові можливості в протистоянні глобальним кризам, а з іншого – призводить до втрати окремими державами контролю за національним ринком внаслідок відсутності дієвих механізмів імплементації зазначених норм і правил. Водночас поглиблюються суперечності між посиленням стійкості глобального ринку банківських послуг внаслідок перерозподілу фінансових ризиків між великою кількістю учасників і небезпекою спрацювання «ефекту доміно», що загострюється існуванням занадто великих банків на ринку.

2. У дисертації обґрунтовано основні прояви трансформації конкурентних відносин на сучасному етапі еволюції ринку банківських послуг, а саме: 1) виникнення міжрегіональної, міжнародної та глобальної конкуренції, видозміна форм, методів і масштабів конкурентної боротьби; 2) роздвоєння конкурентних відносин на основі формування явної та латентної конкуренції; 3) переорієнтація споживчого попиту в частині зміщення акцентів від цінових характеристик банківського продукту до сервісних (комфорт, швидкість, якість обслуговування тощо); 4) скорочення кількості суб'єктів ринку та 5) загострення потреби в його антимонопольному регулюванні з метою недопущення недобросовісної конкуренції, зловживання монополюючим становищем і створення умов для ефективною конкуренції.

3. Аналіз світової практики функціонування ринків банківських послуг дозволив виокремити пріоритетні напрями модифікації інституційно-організаційних механізмів його регулювання з метою подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. Зокрема, до них віднесено: модернізацію глобальної архітектури регулювання та нагляду за фінансовим сектором шляхом перегляду функцій існуючих і формування нових наднаціональних інститутів; зміни в структурах американської та європейської систем банківського нагляду, в т.ч., прийняття рішення про створення Європейського банківського союзу; посилення тенденції переходу багатьох країн до інтегрованих систем регулювання шляхом повного або часткового об'єднання функцій контролю за ринками банківських послуг,

страхових послуг і цінних паперів; підвищення ролі центральних банків у зазначених процесах; модернізацію систем страхування вкладів та механізмів врегулювання діяльності проблемних банківських установ.

4. Систематизація зазначених заходів дозволила виділити такі періоди в еволюції регуляторних механізмів ринку банківських послуг: 1) 1970-ті – початок 1980-их рр., пов'язаний з дерегулюванням національних ринків та характеризувався рішучою відмовою від протекціоністського національного регулювання конкуренції і лібералізацією ринкових відносин шляхом ліквідації державного контролю та обмежень за кредитними і депозитними ставками; 2) 1980-ті – 1990-ті рр., характерними ознаками якого є регулювання, заснованим переважно на ринкових механізмах, поява потужних гравців на ринку та використання інтегрованих фінансових послуг для найкращого задоволення потреб споживачів; 3) кінець 1990-х рр. – 2007 р., що характеризується зміною об'єкта регулювання, в якості якого постає глобальний ринок, головними суб'єктами якого є транснаціональні банки та фінансові компанії; 4) розгортання фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр., посткризовий період, пов'язаний з формуванням нових тенденцій у механізмі регулювання та нагляду в цілому за фінансовим сектором та за ринком банківських послуг зокрема.

Основні наукові результати розділу відображені у працях автора [39; 184; 186; 189; 193; 194; 200; 201; 272].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

3.1. Сучасний стан і тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні

Участь України у глобалізаційних процесах, що супроводжується фінансовою лібералізацією, модифікацією конкурентних відносин, адаптацією національного законодавства до міжнародних стандартів, приводить до суттєвих змін на вітчизняному ринку банківських послуг, який пройшов складний шлях еволюції від командно-адміністративної до ринкової моделі банківської діяльності. При цьому розвиток ринку банківських послуг в Україні перебуває в тісному взаємозв'язку з хронологією формування вітчизняної банківської системи, в якій сучасні економісти виділяють від двох до шести етапів, що характеризуються відмінностями в інституційно-організаційній структурі, кількості суб'єктів, мотивах входження нерезидентів на ринок, підходах до обслуговування клієнтів тощо [25; 41; 82, с.59–61; 126; 154, с.29–32]. З урахуванням вищезазначеного вважаємо за потрібне виділити шість етапів становлення та розвитку ринку банківських послуг в Україні, характеристику яких наведено в Додатку М, табл. М.1.

Зокрема, на початковому етапі розвитку українські банки не прагнули до забезпечення якісного обслуговування споживачів, зосереджуючись головним чином на обслуговуванні обмеженого кола клієнтів, а стрімкий розвиток досліджуваного ринку розпочався лише з 2000-х рр. та був пов'язаний з поширенням глобалізаційних процесів, наслідком чого стали активна експансія іноземних банків, загострення конкуренції, розширення асортименту пропонованих послуг на основі впровадженням інновацій та маркетингових підходів до просування банківських продуктів тощо.

Так, аналіз статистичних даних дає підстави стверджувати, що до початку світової фінансової кризи 2008–2009 рр. для ринку банківських послуг в Україні була характерна висока загальноекономічна динаміка: значні темпи зростання кількості фінансових установ, вартості їх активів, попиту на їх послуги з боку споживачів. При цьому ринок банківських послуг, як найбільш потужний сегмент фінансового ринку, зростав швидшими темпами порівняно з рештою сегментів ринку. Зокрема, вартість банківських активів збільшилась протягом 2001–2008 рр. в 19,5 разів, досягнувши на 01.01.2008 р. 599396 млн. грн., що становило 83,17% від ВВП, середньорічний приріст балансового капіталу банківських установ досягнув 26%, активів – 34%, зобов'язань – 50%, одночасно банківський прибуток зріс у 12 разів, досягнувши 6,3 млрд. грн. на початок 2008 р. [74, с.11–13].

Однак несприятливий розвиток подій у світовій економіці в період розгортання глобальних фінансово-економічних потрясінь 2007–2009 рр. та загострення кризових явищ в трансформаційній економіці України підірвали довіру до банківської системи і фінансову стійкість банків. Так, збитки, яких зазнали найбільші світові фінансові інститути призвели до глобальної переоцінки ризиків, дефіциту ліквідності та зниження довіри між учасниками ринку [29, с.223]. Аналіз засвідчує, що зменшення прибутковості вітчизняних банків розпочалося у жовтні 2008 р., і вже на початок грудня 2009 р. банківська система України вперше за останнє десятиріччя показала негативний результат, а збитки сягнули 27,63 млрд. грн. Вартість банківських активів у 2009 р. знизилась на 10,2% (99367 млн. грн.), обсяг залучених коштів – на 5,17% (41496 млн. грн.), наданих кредитів на 5,66% (44896 млн. грн.). Водночас, з 2010 р. почалося поступове відновлення банківської системи, проте темпи зростання є значно повільнішими в порівнянні з докризовим періодом.

Досліджуючи ринок банківських послуг в Україні, слід звернути увагу на динаміку його розвитку в порівнянні з іншими країнами. Зокрема, найважливішим показником, що характеризує рівень розвитку банківського

сектора, є відношення банківських активів до ВВП. При цьому в країнах Центральної і Східної Європи цей показник коливається від 120–140% (Чеська Республіка, Угорщина та Словенія), до 70–80% від ВВП у менш розвинених країнах: Румунії, Україні, Росії, а середнє значення по регіону складає 98,9% (Додаток Н, табл. Н.1). Для порівняння у країнах Західної Європи співвідношення сукупних банківських активів до ВВП є значно вищим, наприклад, в Австрії 341,99%, Бельгії – 321,51%, Німеччині – 483,03%, Франції – 405,12%, Великобританії – 540,80%, Ірландії – 991,97% [249].

Водночас уповільненням економічного розвитку в Україні призвело до зниження зазначеного показника з 97,7% у 2008 р. до 80,6% на початок 2012 р. При цьому вартість банківських активів на одну особу на початок 2011 р. в Україні складала 1 946 євро, що є найнижчим показником в Центральній і Східній Європі. Для порівняння, вартість банківських активів на одну особу в Польщі – 8 061 євро, Угорщині – 12 575 євро, Чеській Республіці – 16 687 євро, Словенії – 25 900 євро, Словаччині – 10 716 євро, Хорватії – 11 982 євро, Росії – 5 883 євро тощо (Додаток Н, табл. Н.1).

Щодо співвідношення сукупних кредитів, виданих українськими банками, до ВВП країни (цей коефіцієнт часто використовують у якості індикатора зрілості ринку), на початок 2011 р. він склав 66,2%, що перевищує показники Албанії, Росії, Сербії, Боснії і Герцеговини, Словаччини і Польщі, але одночасно є значно нижчим за відповідний показник 2009 р. При цьому співвідношення кредитів до ВВП за оцінкою Світового банку у високорозвинених країнах на кінець 2010 р. складало 200%, у Євросоні – 156%, у Євросоюзі – 160%.

До того ж попри спадаючий тренд дуже високим є відношення кредитів до депозитів, що на початок 2011 р. становило 174,92% (на кінець 2009 р. – 219,3%). Значення цього показника є найвищим у Центральній і Східній Європі та свідчить про низькі темпи нарощення депозитної бази й високу частку у кредитному портфелі кредитів, здійснених за рахунок зовнішніх запозичень (Додаток Н, табл. Н.2). Так, негативним явищем української

економіки є незначний обсяг залучення депозитів, що є найнижчим в Центральній і Східній Європі, і на початок 2011 р. становив лише 37,89% від ВВП країни, тоді як у Словенії цей показник був на рівні 105,95%, Чеській Республіці – 81,77%, Хорватії, 79,42%, Угорщині – 61,36%, Польщі – 54,82% тощо.

Таким чином, порівняння показників динаміки банківських секторів країн Центральної і Східної Європи свідчить про значні темпи розвитку банківського сектору в Україні, що за окремими параметрами не поступається європейським країнам. При цьому головними чинниками сучасного етапу еволюції ринку банківських послуг в Україні є такі:

- 1) транснаціоналізація банківської діяльності та, як наслідок посилення конкуренції між вітчизняними та іноземними банками;
- 2) посилення процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу;
- 3) вихід українських банків на міжнародні ринки капіталу;
- 4) застосування інноваційних технологій та діяльність міжнародних фінансових конгломератів на ринку тощо.

Так, станом на 01.01.2012 р. в Україні було зареєстровано 198 банків, 176 з яких мали ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій, з них, зокрема, 5 державних банків (Ощадбанк, Укрексімбанк, Родовід банк, Укргазбанк і Банк Київ, три останні з яких були рекапіталізовані у червні 2009 р.), на які припадає близько 18% сумарних активів (Додаток П, рис. П.1.).

Водночас слід звернути увагу на тенденцію поступового щорічного збільшення присутності іноземного капіталу на ринку банківських послуг, що спостерігалася до 2012 р. Зокрема, станом на 01.01.2012 р. в Україні функціонувало 53 банки з іноземним капіталом, 22 з яких мали 100-вий іноземний капітал, тоді як у 2004 р. їх налічувалось лише 19, в тому числі 7 з 100%-вими іноземними активами. При цьому про зростання ролі іноземного капіталу в національній банківській системі свідчить збільшення його частки у загальній структурі активів банківської системи, яка на кінець 2011 р.

становила 41,9%, тоді як у 2005 р. цей показник був на рівні 9,6% (Додаток П, рис. П.1.). За останні роки нерезидентам вдалося взяти під контроль майже всіх основних лідерів вітчизняного ринку банківських послуг (нині 7 банків з першої десятки мають іноземних акціонерів), а іноземний капітал в банківській системі України представлений 17 країнами (Додаток П, рис. П.2.).

Така тенденція до зростання частки іноземного капіталу в українських банках зумовлена прийнятими рішеннями щодо європейської інтеграції України, скасуванням низки обмежень щодо присутності іноземного капіталу у банківському секторі та пошуком інвестицій для підтримки інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

При цьому бум експансії іноземних, й особливо європейських банків на вітчизняний ринок банківських послуг спостерігався в період з 2005 по 2008 рр., що пояснювалось високими темпами розвитку української економіки, зростанням попиту на банківські послуги (особливо в роздрібному сегменті), високою прибутковістю операцій та низькою конкурентоспроможністю вітчизняних банківських установ, що не могли на рівних конкурувати з іноземними банками внаслідок значних переваг останніх, зокрема:

- вищих кредитних рейтингів банків з іноземним капіталом у порівнянні з їх вітчизняними конкурентами, що сприяє формуванню більших можливостей для виходу на міжнародні ринки капіталу з метою залучення відносно дешевих та «довгих» ресурсів та відповідно зниження собівартості банківських продуктів;

- наявності стратегічних програм розвитку банків з іноземним капіталом порівняно з вітчизняними банківськими установами, що працюють на поточний результат, посиляючись на нестабільність вітчизняного ринку та неможливість його прогнозування;

- ширшим асортиментом фінансових продуктів та значним досвідом роботи;

- використанням якісних банківських інформаційних технологій та застосуванням прогресивних підходів щодо організації банківської діяльності;
- вищим рівнем капіталізації іноземних банків, що дозволяє краще покривати банківські ризики та забезпечувати надійніший захист інтересів клієнтів (свідченням чого стала відсутність банків з іноземним капіталом серед банків з тимчасовою адміністрацією та банків у стані ліквідації протягом 2008–2010 рр.) [157, с.17–18; 82, с.59–62].

Разом з тим посткризовий період розвитку українського ринку банківських послуг характеризується зміною географічної структури іноземних інвесторів. Йдеться про скорочення діяльності європейських банків протягом 2011–2012 рр. через закриття представництв, зменшення видів діяльності та виведення капіталу за кордон. Так, «Сведбанк» і «Кредит Європа Банк» відмовились від обслуговування клієнтів на роздрібному ринку, «Укрсиббанк» продав портфель прострочених кредитів «Дельта-Банку», «VAB», «Home Credit Bank», банк «Форум», «Ренесанс-Капітал» та «БГ Банк» продані українським інвесторам, Фольксбанк викуплений Сбербанком Росії тощо [42].

При цьому, як прогнозують експерти, відтік капіталу іноземних банків з України найближчим часом може тільки посилитися, що пов'язано насамперед з кризовими процесами в Євразоні, уповільненням економічного зростання в Україні та невизначеністю макроекономічних перспектив ринку (слабкий ріст реальних доходів населення, низька платоспроможність корпоративних позичальників, велика частка проблемних кредитів у сукупному кредитному портфелі, заборона кредитування в іноземній валюті тощо), обмеженням доступу до зовнішніх ресурсів, негативним впливом тіньової економіки, суттєвими політичними ризиками, а також появою нових перспективних напрямків для інвестицій, зокрема банківські сектори країн Азії, що нині активно розвиваються [42; 203, с.11–13].

Водночас спостерігається зростання значення російських (переважно державних) банків на ринку банківських послуг України. Так, до 17

найбільших фінансових установ України, що входять до I групи, належать три російських банки – «Банк ВТБ», «Промінвестбанк» та Сбербанк Росії. Крім того, працюють декілька менших структур, що мають російських акціонерів, – «БМ Банк», «Енергобанк», банки «Петрокомерц-Україна» і «Російський стандарт» (табл. 3.1).

При цьому дані таблиці 3.2 засвідчують, що значення банків з російським капіталом на вітчизняному ринку банківських послуг протягом останніх 5 років (2006–2011 рр.) значно підвищилось. Зокрема, частка активів російських банків у відсотках до загального обсягу по банківській системі збільшилась з 4,12% до 12,20%, капіталу – з 3,76% до 8,00%. Кредити юридичним особам, надані російськими банками, на 01.01.2012 р. становлять 10,40%, фізичним особам – 3,55% від загального обсягу наданих кредитів. Для порівняння на початку 2007 р. зазначені показники становили відповідно 5,25% та 1,60%. Схожа ситуація спостерігається і з депозитами, залученими від юридичних осіб, зокрема, станом на 01.01.2012 р. банками з російським капіталом було залучено 9,03% від загального обсягу депозитів господарюючих суб'єктів в порівнянні з 5,87% на початку 2007 р.

Зауважимо, що офіційна статистика не дає повного уявлення про реальні обсяги і структуру російських інвестицій в банківську систему України, оскільки значна їх частина «закамуфльована» у тій частці, що припадає на різні офшорні зони. Так, присутність російських банків на ринку банківських послуг України має бути скоригована з урахуванням показників Кіпру та Нідерландів, оскільки часто інвестори використовують розташовані в цих країнах холдингові компанії для здійснення міжнародних операцій при купівлі іноземних активів. Наприклад, вітчизняний АТ «Банк Ренесанс Капітал» до I кварталу 2011 р. (до придбання 100% його акцій Групою СКМ) являвся дочірньою компанією московського банку, проте формальним інвестором виступала компанія, зареєстрована в Нідерландах. Альфа-Банк (Україна) з російським капіталом відноситься до Кіпру після продажу у

2006 р. Альфа-Банком (Росія) своєї частки компанії ABN Ukraine Limited, зареєстрованої в юрисдикції Кіпру.

Таблиця 3.1

Характеристика українських банків з російським капіталом

№ п/п	Банк	Власник	Активи, млн. грн. станом на 01.01.2012 р.	Питома вага до загального обсягу активів, %
1.	ПАТ «Енергобанк»	ЗАТ «Национальная Резервная Корпорация»	1816,64	0,219
2.	ПАТ «Банк Русский Стандарт» (Аис-Банк)	ЗАТ «Банк Русский Стандарт»	1453,84	0,175
3.	ПАТ «Дочірній банк «Сбербанка России» (НРБ-Банк, Сбербанк России)	ВАТ «Сбербанк России»	16932,52	2,041
4.	ПАТ «Банк Петрокоммерц-Україна»	ВАТ Банк «Петрокоммерц»	992,82	0,120
5.	АТ «БМ Банк»	АКБ «Банк Москви» (ВАТ)	3367,60	0,406
6.	ВАТ ВТБ Банк (АКБ «Мрія», ЗАТ «Внешторгбанк (Україна)»)	ЗАТ Банк ВТБ	37067,21	4,467
7.	ВАТ Банк «Траст»	- Юров Ілля Сергійович (РФ) - Беляєв Сергій Леонідович (РФ) - Фетисов Микола Вікторович (РФ)	458,26	0,055
8.	ПАТ «Промінвестбанк»	Державна корпорація «Банк развития и внешнеэкономической деятельности (Внешэкономбанк)», Російська Федерація	38160,93	4,599
9.	ПАТ «Акціонерний банк «РАДАБАНК»	ТОВ Фінансова група «ВЭБ-инвест» (група «КИТ Финанс»)	169,22	0,020
Всього:			100419,04	12,202

Джерело: Складено автором за даними [67; 136].

Розширення присутності російського капіталу у фінансовій і, зокрема, банківській сфері України є класичним відображенням основних мотивів

експансії іноземного банківського капіталу у світі: слідування за своїми клієнтами, пошук нових ринків збуту, фінансування міжнародної торгівлі, високий рівень конкуренції у своїй країні, стратегія глобального розширення, підтримка місцевої клієнтської бази, торгівля іноземною валютою тощо [230, с.59].

Таблиця 3.2

Показники діяльності банків з російським капіталом в Україні у 2012 р., на початок року

Показник	Частка, % до загального обсягу по банківській системі України	
	2006	2011
Капітал	3,76	8,00
Активи	4,12	12,20
Кредити юридичним особам	5,25	10,40
Кредити фізичним особам	1,60	3,55
Депозити юридичних осіб	5,87	9,03
Депозити фізичних осіб	1,57	6,71

Джерело: Складено автором за даними [44].

При цьому сучасні аналітики відзначають відмінності в стратегіях західних та російських банків. Якщо стратегію експансії перших визначається як ритейл-банкінг: експансія споживчого та іпотечного кредитування (кредитні ресурси спрямовуються переважно на споживчий ринок – кредитування споживчого імпорту, та спекулятивний ринок – нерухомості та землі), то стратегія експансії російських банків на український ринок банківських послуг визначається як подвійна: з одного боку це можливість здійснювати політичний вплив, з іншого – через кредитування найпривабливіших промислових підприємств, в т.ч., стратегічних, сприяти їх переходу під контроль російського капіталу або навіть держави (через російські державні банки) [178].

Таким чином, приплив іноземного капіталу в економіку України та, зокрема, в банківську систему є неоднозначним явищем, що породжує як нові можливості, так і загрози для національного ринку банківських послуг (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Переваги та недоліки приходу іноземного капіталу на вітчизняний
ринок банківських послуг**

Прихід іноземного капіталу на ринок банківських послуг в Україні	
Можливості	Стимулювання кредитування, в т.ч., зростанням частки довгострокових кредитів
	Запровадження новітніх банківських послуг і технологій
	Поліпшення якості банківського обслуговування
	Оптимізація інституційної структури вітчизняного ринку банківських послуг та наближення його до стандартів країн з розвинутою ринковою економікою
Ризики тт. загрози	Низька конкурентоспроможність національних банківських установ в порівнянні з іноземними банками
	Низька ймовірність впливу на фінансову безпеку держави у зв'язку з вільним переміщення транснаціонального капіталу, що може підірвати стабільність національних валют;
	Ризики посилення фінансової нестабільності, непередбачуваних коливань ліквідності банків та до ймовірного відпливу фінансових ресурсів
	Ймовірність здійснення економічного та політичного тиску на приймаючі країни в напрямі, що може не збігатися з національними інтересами

Джерело: Складено автором за даними [82, с.118–119; 122, с.62; 156, с.322–324; 173, с.15].

Аналізуючи процеси консолідації та капіталізації банківського капіталу в Україні, слід зазначити, що найпоширенішими методами об'єднання банківського капіталу є придбання кредитних установ іноземними інвесторами, що здійснюється, як правило, шляхом купівлі ними істотної частки участі в українських банках. Основною метою таких дій є укрупнення банків, збільшення активів, полегшення доступу до клієнтської бази банку-контрагента. Найінтенсивніше зазначені процеси спостерігалися у передкризовий період (2006–2007 рр.), коли спостерігався пік експансії банків-нерезидентів на український ринок. При цьому іноземці стали власниками істотної участі у капіталі 27 українських банків. Водночас за період з 2004 по 2011 рр. не було зафіксовано жодної угоди з об'єднання великих банків з національним капіталом (Додаток Р, табл. Р.1).

Так, відсутність в Україні власних потужних ТНБ не дає їй можливості бути повноцінним суб'єктом міжнародної фінансової діяльності та значно послаблює її позиції на міжнародній фінансовій арені. Попри те, що частка

власного капіталу українських банків у ВВП на початок 2011 р. становила 14,7%, що є вищим за відповідний показник усіх країн Центральної і Східної Європи, крім Хорватії та Сербії (Додаток Н, табл. Н.1), спостерігається недостатній рівень їх капіталізації та відповідно низькій конкурентоспроможності. При цьому проблемною залишається якість банківського капіталу, оскільки капіталізація багатьох вітчизняних банків часто складається з коштів переоцінки основних засобів, несплачених відсотків, субординованого боргу, що вважається штучним нарощуванням капіталу. Розв'язання цієї проблеми вимагає більш жорстких заходів регулювання та нагляду з боку НБУ [48, с.78–79].

Ще одним чинником фінансової глобалізації для вітчизняних банківських установ є *вихід на світові ринки капіталів*, що значно інтенсифікувався в передкризові роки. Аналізуючи тенденції у здійсненні банками зовнішніх запозичень, сучасні вчені виділяють такі ключові фактори, які вплинули на активізацію цього процесу: недостатність і висока вартість внутрішніх пасивів для забезпечення зростаючого попиту на кредити, нижчий рівень витрат та довгостроковість зовнішніх джерел, неможливість рефінансування короткострокового боргу, розширення доступу до іноземних ресурсів для банків з іноземним капіталом тощо [58]. Випереджаючих темпів дані процеси набули з 2004 р, і, як результат, зовнішня заборгованість банків зросла з 1,75 млрд. дол. США (станом на 01.01.2005 р.) до 39,42 млрд. дол. США (станом на 01.01.2009 р.), а питома вага зовнішньої заборгованості банків у валовому зовнішньому борзі України за цей період підвищилась більше ніж у п'ять разів – з 7,3% до 38,7% (табл. 3.4).

При цьому, інтенсивно залучаючи дешеві кредити на зовнішніх фінансових ринках, банки нарощували валютні вкладення на внутрішньому кредитному ринку, наслідком чого стало суттєве підвищення рівня доларизації економіки (у 2008 р. позики в іноземній валюті склали близько 60% загального портфеля кредитів, а депозити в іноземній валюті – майже 40% загальної суми депозитів), що призвело до неспроможності великої

частини позичальників українських банків погашати кредити наприкінці 2008 р. внаслідок значного підвищення курсу іноземної валюти щодо гривні.

Таблиця 3.4

**Динаміка зовнішньої заборгованості українських банків за період
2004–2012 рр., на початок року**

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяг зовнішньої заборгованості українських банків, млрд. дол. США	1746	2662	6112	14170	31863	39405	30861	28119	25198
Питома вага у валовому зовнішньому борзі України, %	7,3	8,7	15,4	25,8	38,7	38,8	29,8	24,9	19,96

Джерело: Складено автором за даними [22].

Разом з тим звуження можливостей залучення зовнішнього фінансування для українських банків на міжнародних фінансових ринках внаслідок суттєвих структурних та регуляторних змін в післякризовий період призводять до унеможливлення реалізації вітчизняними банківськими установами довгострокових кредитних програм на вітчизняному ринку банківських послуг та, як наслідок, скорочення обсягів кредитування.

При цьому попри щорічне зменшення загального обсягу зовнішнього боргу банківської системи (зокрема, за останні три роки його обсяг зменшився на 14,3 млрд. дол. США або на 36,2%) в українських банків існують труднощі з погашенням існуючих зовнішніх зобов'язань. Так, поряд зі скороченням у 2011 р. довгострокової заборгованості українських банків відбулося збільшення обсягів короткострокових кредитів від нерезидентів на 0,8 млрд. дол. США, що призвело до зростання частки короткострокових зобов'язань з 16,0% до 23,0%. Відтак можна припустити, що погашення довгострокових кредитів вітчизняними банківськими установами відбувається за рахунок нових короткострокових [133, с.139], а отже, більш дорогих запозичень, що свідчить про посилення зовнішньої залежності українських банків.

Що стосується *використання інноваційних технологій на ринку банківських послуг в Україні*, зауважимо, що найпоширенішими серед них є впровадження та використання дистанційних послуг, чому сприяє, в першу чергу, прихід на національний ринок успішних західних гравців та стрімке зростання кількості користувачів *всесвітньою глобальною мережею*.

Так, за даними звіту Internet World Stats на початок 2010 р. Україна за числом користувачів Інтернетом (15,3 млн.) займає 28-е місце у світі, збільшивши протягом 2009 р. їх кількість на 4,95 млн. осіб. При цьому користувачами інтернет-банкінгу вже є близько 22% українських користувачів мережі Інтернет, та ще 11% (за даними дослідження компанії Touchpoll) планують почати використовувати таку систему в найближчому майбутньому [65, с.7–8].

Щодо пропозиції дистанційних послуг українськими банками, слід наголосити, що лише 50 українських банків з 176-ти, які мають ліцензію, нині пропонують подібні послуги. При цьому з 17-ти банків I групи, лише 12 надають своїм клієнтам послуги через Інтернет, інші ж або взагалі не використовують, або застосовують лише окремі дистанційні канали. При цьому повноцінні рішення інтернет-банкінгу пропонують лише 10 банків I групи (Альфа-Банк, ОТП Банк, ПУМБ, Приватбанк, УкрСиббанк, Укрсоцбанк, Укрексімбанк, Фінанси і Кредит, Форум).

Зокрема, як зазначають аналітики, типовими мінімальними послугами інтернет-банкінгу для усіх банків є можливість отримання виписок по рахунках, переказ коштів між рахунками банку та можливість здійснення гривневих платежів. Аналізуючи інші можливості інтернет-банкінгу, зазначимо, що основний інтерес представляє онлайн-проекція стандартних банківських операцій: погашення кредиту, відкриття депозиту, замовлення нової пластикової картки, блокування скомпрометованої карти [233]. При цьому найповніший набір послуг онлайн-банкінгу через Інтернет пропонує лише Приватбанк, який, крім традиційних онлайн-послуг, надає можливість

скористатися й додатковими, як то обмін валют, купівля чи продаж золота, страхування та багато інших.

Що стосується інших видів дистанційного банківського обслуговування в Україні, то варто зауважити, що найпоширенішим для суб'єктів господарювання все ще залишається використання систем «Клінт-Банк», що пояснюється неготовністю основної маси клієнтів відмовитись від вже звичного алгоритму операцій, прийнятною якістю обслуговування та недовірою до безпеки послуг на основі дистанційних каналів зв'язку (віртуальних операцій).

Мобільний банкінг в Україні представлений головним чином sms-інформування про зміни залишку карткового рахунку після здійснення трансакції з використанням платіжної картки. Лише кілька банків надають можливість здійснювати певну досить обмежену кількість платіжних операцій за допомогою мобільних телефонів (наприклад, Райфайзен Банк, Укрсоцбанк).

Разом з тим нині в Україні практично немає банківських установ, які приймають платіжні доручення по телефону, хоча багато банків використовують автоматичні інформаційні системи побудовані на технології IVR (інтерактивна відповідь на телефонний дзвінок, записана людським голосом з можливістю опційного вибору послуг з кнопочового телефону). Також активно використовуються контакт- та call-центри. [174, с.1–2].

При цьому спостерігається щорічне зростання кількості емітованих українськими банками карток та розширення інфраструктури обслуговування карткового бізнесу (Додаток П, рис. П.3, рис. П.4), що сприяє збільшенню кількості операцій із застосуванням платіжних карток. Зокрема, протягом останніх п'яти років кількість таких операцій збільшилась майже вдвічі з 459 млн. до 875 млн. операцій за рік, а сума операцій – на 277,32% (табл. 3.5).

Водночас аналітичні дані свідчать про досить обмежене використання дистанційних послуг. Зокрема, майже 99% користувачів інтернет-банкінгу робить менше ніж 5 операцій на місяць, а згідно даних компанії GfK Україна тільки 2% клієнтів банків перевіряють через інтернет залишки заборгованості

за кредитом, стільки ж – баланс на поточному рахунку, баланс коштів на депозитному рахунку та пластиковій картці ще менше – по 1% [121, с.10–11].

При цьому навіть найкращі зразки українських систем дистанційного банківництва не можуть конкурувати з аналогами розвинених країн. Так, за оприлюдненими у квітні 2011 р. даними експертів Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), за рейтингом розвиненості інформаційно-комунікативних технологій Україна серед оцінених 138 країн посіла лише 90-місце, значно поступившись таким сусідам по СНД як Російська Федерація (77 позиція) та Казахстан (67-ма). Даний рейтинг важливий саме тому, що він співпадає з рейтингом «мережевої готовності», тобто вказує на те, наскільки та або інша країна світу готова використовувати в реальному житті інформаційні технології [65, с.8–9].

Таблиця 3.5

Кількість та сума операцій з платіжними картками, емітованими банками України за період 2002–2011, на початок року

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сума операцій, млрд. грн.	20,1	28,1	63,8	99,7	152,7	225,1	372,4	353,2	450,7	576,0
Кількість операцій, млн. шт.	74,0	122,0	238,0	324,0	459,0	532,0	634,0	590,0	692,0	875,0

Джерело: Складено автором за даними [51, с.16].

При цьому недостатнє поширення дистанційних банківських послуг обумовлюється такими причинами:

1) необхідністю відмови від вже впроваджених в експлуатацію технологій банківського обслуговування та значних інвестицій з боку банків для розробки, впровадження, супроводження систем дистанційного обслуговування та навчання персоналу;

2) підвищенням вимог до інформаційної та операційної систем банку при здійсненні операцій в режимі реального часу;

3) низьким рівнем матеріального забезпечення широких верств населення, що відповідно призводить до незначного попиту на банківські послуги в цілому, та зокрема на ті, що засновані на використанні дистанційних каналів дистрибуції;

4) низькою кваліфікацією клієнтів, невисоким рівнем культури користування інноваційними продуктами, необізнаністю з банківськими продуктами, що пропонуються на ринку, та неготовністю клієнтів до обслуговування на основі дистанційних каналів зв'язку;

5) недостатньою розвиненістю інформаційної інфраструктури, недостатнім розумінням переваг дистанційного банкінгу та недовірою до роботи у віртуальному просторі тощо.

Таким чином, ринок дистанційних банківських послуг в Україні не можна вважати достатньо освоєним, тому розроблення та популяризація електронних розрахунків може значно розширити клієнтську базу та надати конкуренті переваги комерційним банкам.

Слід зазначити, що *фінансові конгломерати*, представлені в Україні, є структурними підрозділами світових надпотужних фінансових посередників. Так, на вітчизняному ринку працюють шість фінансових груп з Європи та США, що, згідно з даними IWCFC, повністю відповідають критеріям фінансових конгломератів – ING, Credit Agricole, Intesa Sanpaolo, RZB, Citigroup і BNP Paribas. Під їх контролем нині перебувають 7 вітчизняних банківських установ, а відносна частка їх активів у активах банків України на початку 2012 р. становила 11,42%. Серед них – два найбільших вітчизняних банки – Райффайзен банк Аваль та Укрсиббанк, які контролюють відповідно близько 4,87% та 3,12% активів банківської системи країни, що свідчить про їх потужність як банківських посередників для фінансового ринку України (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Вітчизняні банки, що контролюються глобальними фінансовими
конгломератами**

Банк	Власник (фінансовий конгломерат)	Країна походження власника	Частка власників у статутному капіталі, %
Райффазен банк Аваль»	RZB	Австрія	95,93
Укрсиббанк	BNP Paribas S.A.	Франція	81,42
Інг Банк Україна	ING	Нідерланди	100
Правекс Банк	Intensa Sanpaolo S.P.A.	Італія	100
Сітібанк Україна	Citigroup	США	100
КІП Креді Агріколь (Каліон Банк Україна)	Credit Agricole	Франція	100
Креді Агріколь Банк (Індекс Банк)	Credit Agricole	Франція	99,99

Джерело: Складено автором за даними [44; 67].

Водночас створення вітчизняних універсальних фінансових установ, які об'єднують кілька напрямів фінансової діяльності, в Україні перебуває на початковому етапі. При цьому найефективнішим, на експертну думку, є форма організації фінансового супермаркету на базі банку, що передбачає, переважним чином, створення фінансового супермаркету як відділення банку. В Україні такою формою функціонування фінансового супермаркету представлений АБ «Брокбізнесбанк», що, окрім банківських, пропонує широкий спектр страхових, аудиторських, ріелторських, юридичних послуг. Також модель фінансового супермаркету такого типу пропонують своїм клієнтам ВАТ «VAB банк», КБ «Українська фінансова група», АТ «Кредобанк» та ін. [84, с.242].

Зауважимо, що головними бар'єрами для розвитку фінансових супермаркетів в Україні є бізнес-відмінності між банками, страховими й інвестиційними компаніями та недостатня зорієнтованість банкірів в особливостях страхового та інвестиційного ринків, а страховиків і представників інвестиційних компаній – в особливостях ринку банківських послуг. Крім того, розвиток фінансових супермаркетів в Україні ускладнюється наявністю відмінностей у регулюванні діяльності різних

фінансових структур різними органами та відсутністю між ними взаємодії стосовно вироблення спільної стратегії розвитку.

Таким чином, процес формування ринкових відносин в економіці України супроводжується зростанням попиту на банківські послуги як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку фізичних осіб. Зокрема, згідно опитування, проведеного компанією GfK Україна, у 2011 р. до послуг, які користуються найбільшим попитом серед юридичних осіб, належать послуги з використанням дистанційних каналів доступу: використання Інтернет-банкінгу – 47%, «клієнт-банку» – 70%, карткових зарплатних проектів – 44%. Що стосується намірів користування послугами в найближчий рік, найбільше суб'єкти господарювання мають потребу як в короткострокових, так і довгострокових кредитах [150].

При цьому попри збільшення попиту на інноваційні продукти та позиціонування вітчизняних банків як універсальних, багатофункціональних кредитно-фінансових комплексів, найпоширенішими в Україні залишаються депозитні, кредитні та послуги з розрахунково-касового обслуговування.

Так, зберігається тенденція щодо поступового збільшення кількості клієнтів банків, які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки. Зокрема, станом на 01.01.2012 р. клієнтами вітчизняних банків були 131,3 млн. клієнтів (юридичних та фізичних осіб – резидентів та нерезидентів), які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки). При цьому частка фізичних осіб складає близько 97,9% (128,5 млн.), решта 2% приходить на суб'єкти господарювання (2,8 млн., в тому числі 17,6 тис. – небанківські фінансові установи) та бюджетні установи (6 тис.) (Додаток П, рис. П.5.).

Аналізуючи розвиток ринків кредитних та депозитних послуг в Україні, слід звернути увагу на швидкі їх зростання в докризовий період, їх уповільнення у 2008–2009 рр. та поступове відновлення кредитування й нарощення депозитної бази у 2010–2011 рр. Так, на початок 2010 р. темпи зростання кредитування та залучення депозитів в Україні становили

відповідно 94,33% та 94,88% в порівнянні з 180,24% та 178,02% на початку 2008 р. (табл. 3.7)

Таблиця 3.7

**Динаміка кредитів та депозитів українських банків за період
2005–2012 рр., на початок року**

Показник	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяг наданих кредитів, млн. грн.	97197	156385	269294	485368	792244	747348	755030	825320
Темпи зростання кредитів, %	-	160,89	172,20	180,24	163,23	94,33	101,03	109,31
Обсяг залучених депозитів, млн. грн.	115927	188427	297613	529818	806823	765127	804363	898793
Темпи зростання депозитів, %	-	162,54	157,95	178,02	152,28	94,83	105,13	111,74

Джерело: Розраховано автором за даними [127].

Така динаміка була зумовлена, в першу чергу, зменшенням вимог за кредитами, виданих сектору домашніх господарств – на 13,99% (Додаток П, рис. П.6.), пов'язаним з погіршенням платоспроможності населення через зменшення реальних доходів, наявністю значних фінансових ризиків, заборгованістю за раніше отриманими кредитами, а також посиленням вимог банків щодо оцінки кредитоспроможності клієнтів.

З 2010 р. спостерігається відновлення позитивної тенденції до збільшення кредитування економіки вітчизняними банківськими установами. Зокрема загальний обсяг кредитів у 2010 р. зріс на 1,03%, а у 2011 р. – на 9,31%, що відбулося головним чином за рахунок збільшення кредитів, наданих суб'єктам господарювання (відповідно на 7,01% та 14,29%). При цьому обсяг кредитів, наданих домогосподарствам, на початку 2012 р. був на рівні, нижчому на 35% за рівень 2009 р., що пояснюється надвисокими ставками та жорсткою монетарною політикою НБУ (Додаток П., рис. П.6.; Додаток С, табл. С.2).

Разом з тим, незважаючи на формальні ознаки поліпшення кредитного портфелю банківських установ, провідні вітчизняні економісти звертають увагу на його низьку якість та неефективну структуру [48, с.81; 97]. Зокрема, знижується частка кредитів у ВВП країни (рис. 3.1.), а доля проблемних кредитів залишається на досить високому рівні, що підриває фінансову стійкість банківської системи через тривале непродуктивне використання значної частини банківських ресурсів.

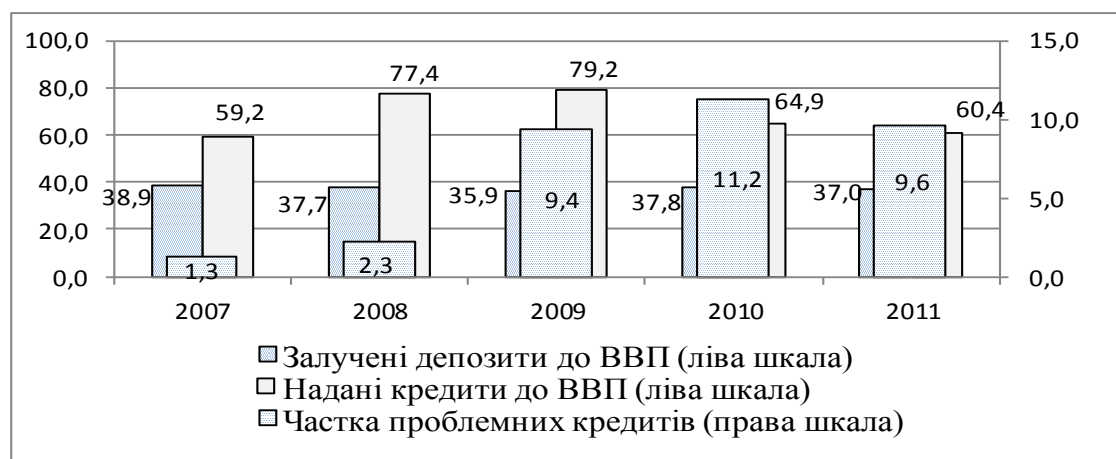

Рис. 3.1. Показники залучення депозитів і надання кредитів в Україні за період 2007–2011 рр., %

Джерело: Розраховано автором за даними [127].

Так, лише у 2010 р. частка проблемних кредитів у загальному обсязі банківських позичок, наданих підприємствам, збільшилась з 9,36 до 11,24%. Водночас за експертними даними частка простроченої заборгованості в загальному кредитному портфелі українських банків є набагато вищим, ніж вказаний НБУ, і досягає 40–50% [133 с.39; 243, с.58].

За цих обставин вагомою загрозою успішній реалізації антикризової політики є і відсутність змін в галузевій концентрації корпоративного кредитного портфеля банків. Традиційно зберігається домінуюча частка кредитів, спрямованих на фінансування торгівлі (35% загального обсягу кредитів), а понад 80 % кредитів за цільовим призначенням спрямовуються у поточну діяльність, що засвідчує відсутність позитивних зрушень у кредитній

політиці щодо стимулювання модернізації економіки. При цьому за строками погашення найпоширенішими залишаються кредити з терміном погашення до 1 року, частка яких коливається в межах 43% (Додаток С, табл. С.2). Таким чином, нині структура банківських кредитів за галузями та термінами не відповідає потребам інноваційних процесів в економіці, оскільки переважна їх частка спрямовується у поточну діяльність, і протягом останніх років структура інвестицій практично не змінилася. До того ж вартість кредитів для потенційних позичальників залишається досить високою, набагато перевищуючи середній рівень рентабельності в галузях економіки. Так, нині отримати позику в банку спроможні лише ті суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з швидкоокупними або спекулятивними операціями, в той час як для більшості підприємств реального сектору доступ до кредитних ресурсів банків залишається обмеженим, оскільки саме кредитна ставка визначає для підприємств нижню межу прибутковості його майбутніх капітальних вкладень, що для більшості підприємств реального сектору нині є недосяжним.

Водночас попри поступове нарощування депозитної бази в Україні у післякризовий період (Додаток П, рис. П.7.), слід наголосити на її короткостроковому характері. Так, найбільшою складовою депозитів традиційно залишаються кошти сектору домашніх господарств, що на кінець 2011 р. становили 63,1% від їх загального обсягу. При цьому за строками серед фізичних осіб погашення найпопулярнішими є короткострокові депозити, терміном від 1 до 2 років, до 1 року та на вимогу, частка яких відповідно складає 36,7%, 33,6% та 22,8%. (Додаток С, табл. С.4). Що стосується реального сектору економіки, то найпоширенішими депозитами залишаються депозити на вимогу (відповідно 49,7%, 51,78%, 58,3%, 64,5%, 60,8% – у 2007, 2008, 2009, 2010 та 2011 рр. (Додаток С, табл. С.3).

Таким чином, все вищесказане свідчить про низьку конкурентоспроможність вітчизняного ринку банківських послуг, що аналітично підтверджується рейтингами авторитетних міжнародних

організацій. Зокрема, за даними Всесвітнього економічного форуму 2012–2013 рр. за рівнем розвитку фінансових ринків Україна посіла 114 позицію, за надійністю банківської системи опинилася аж на 142 позиції, а за доступністю фінансових послуг – на 113 та легкістю отримати кредит – на 107 позиції зі 144 досліджуваних країн [265, с. 354–355].

Зазначена ситуація поглиблюється високим рівнем недовіри до банківських установ. Так, за даними маркетингового дослідження «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки» лише 15% населення України довіряють приватним банкам [216 с.7]. Йдеться про те, що втрата довіри до окремих банківських установ може швидко поширитися на всю банківську систему (що спостерігалось на початковому етапі розгортання фінансової кризи у 2008 р.). За таких обставин вся економіка країни може зазнати значних збитків з огляду на колосальну роль банківської системи у забезпеченні загальноекономічного розвитку.

Водночас аналіз динаміки змін кількісних і якісних характеристик національного ринку банківських послуг дозволив виокремити такі тенденції, притаманні сучасному етапу його еволюції:

1. Зміна географічної структури іноземних інвесторів, зокрема, зменшення частки європейського капіталу та збільшення присутності російських (переважно державних) банків на ринку банківських послуг України, що в свою чергу розглядається сучасними науковцями як загроза економічній безпеці держави і вимагає реалізації виваженої державної політики щодо мінімізації негативних проявів та стимулювання позитивних зрушень від транснаціоналізації банківської діяльності для розвитку вітчизняної банківської системи.

2. Посилення процесів консолідації банківського капіталу та збільшення кількості об'єднань банківських установ, які, як правило, відбуваються шляхом придбання іноземними інвесторами істотної частки участі в українських банках. При цьому за період з 2004 по 2011 рр. не було зафіксовано жодного об'єднання великих банків з національним капіталом.

3. Скорочення можливостей залучення зовнішнього фінансування для українських банків, що в свою чергу призводить до зниження можливостей реалізації довгострокових кредитних програм на вітчизняному ринку банківських послуг. Водночас необхідність погашати наявні довгострокові кредити змушує комерційні банки залучати нові «короткі», а отже, й дорожчі джерела, що підвищує зовнішню залежність вітчизняного банківського сектору.

4. Уповільнення темпів зростання кредитних і депозитних послуг у 2008–2009 рр. та поступове відновлення кредитування й нарощення депозитної бази у 2010–2011 рр. з одночасним скороченням кредитування економіки та зростанням частки проблемних кредитів.

5. Поступове зростання попиту на дистанційні банківські продукти з боку населення та суб'єктів господарювання, хоча їх використання залишається ще досить обмеженим, що пов'язано з неготовністю переважної частини населення до відмови від вже звичних технологій та застосування більш прогресивніших.

6. Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що до глобальної фінансової кризи ринок банківських послуг України розвивався надшвидкими темпами, однак світова фінансова криза призвела до уповільнення зростання досліджуваного ринку та висвітлила серйозні недоліки банківської системи України, зокрема, слабе регулювання, яке призвело до надмірного росту кредитування в 2000–2008 роки, високий ступінь доларизації економіки (більше 50% кредитів видавалися у валюті, що стало основною причиною виникнення поганих боргів після девальвації гривні), висока залежність від іноземного фінансування, нестабільність і обмеженість ресурсної бази через ризики швидкого відпливу вкладів в умовах поширення панічних настроїв, низький рівень капіталізації вітчизняних банків тощо.

3.2. Особливості конкуренції на ринку банківських послуг в Україні

Пошук адекватних механізмів регулювання ринку банківських послуг України, недопущення зловживань та розробка пріоритетних завдань і напрямів його розвитку вимагає детального дослідження рівня конкуренції на цьому ринку.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури свідчить про існування в міжнародній практиці двох підходів до аналізу конкурентної ситуації на ринку банківських послуг: структурного та не структурного [54; 98; 235]. Структурний підхід до оцінки конкуренції ґрунтується на моделях SCP – «структура, поведінка, результат» та ES – «ефективної структури».

В межах моделі SCP, що пояснює залежність фінансових результатів банків від конкурентної структури ринку, використовуються такі показники, як частка ринку, кількість суб'єктів, коефіцієнти концентрації, індекс Херфіндала-Хіршмана та ін. Оберненою до цієї моделі є гіпотеза ES, заснована на припущенні, що висока концентрація, ціни та прибутки є наслідком високої продуктивності та ефективності діяльності.

Водночас останнім часом зростає популярність неструктурного підходу до дослідження рівня конкуренції, в межах якого виділяють кілька методик, зокрема, модель Бреснахана, Панзара-Росса, Барроса-Модесто. Останні поки що не знайшли належного використання у вітчизняній практиці. Зокрема, в літературі зустрічається лише теоретичний огляд цих підходів та формалізація останньої для оцінки банківської конкуренції в Україні [235].

Тому вважаємо за потрібне дослідити рівень конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг з урахуванням вищеперелічених підходів, зокрема за допомогою коефіцієнтів концентрації та моделі Панзара-Росса.

Значення індексів концентрації трьох та п'яти найбільших банків, наведених в табл. 3.8 та 3.9, свідчать, що ринок банківських послуг в Україні є

конкурентним, але водночас низькоконцентрованим. Зокрема, попри чітку тенденцію до підвищення концентрації протягом останніх чотирьох років, частка активів 3-х найбільших банків в Україні на 01.01.2012 р. становить 27,9 %, у той час як, у Росії цей показник сягає 38%, у розвинених країнах – понад 40% [136]. При цьому частка активів п'яти найбільших банків становить близько 36,6 % сукупних активів, а для більшості країн з розвинутою економікою цей показник сягає 50–70%.

Таблиця 3.8

**Показники концентрації трьох найбільших банків на ринку
банківських послуг в Україні за період 2007–2012 рр., на початок року**

Показники	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
Активи	24,7	23,1	22,0	23,3	26,07	27,9
Власний капітал	19,9	19,6	26,1	31,2	31,5	33,5
Кредити фізичних осіб	41,0	34,9	21,7	11,8	13,0	16,0
Кредити юридичних осіб	22,0	20,3	22,0	28,7	31,8	33,2
Депозити фізичних осіб	28,4	27,8	30,0	27,3	31,5	35,1
Депозити юридичних осіб	19,2	17,4	16,6	26,1	24,5	24,8

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Зауважимо, що до 2008 р. рівень концентрації по всім банківським показникам знижувався, але економічна криза 2008–2009 рр. стимулювала їх підвищення. Лише у 2009 р. коефіцієнт концентрації активів трьох найбільших банків зріс на 1,61 в.п., у 2010 р. – на 2,81 в.п., у 2011 р. – на 1,23; в свою чергу коефіцієнт концентрації активів найбільших п'яти банків зріс відповідно на 1,44 та 2,05 в.п. у 2009 та 2010 рр., проте знизився у 2012 р. на 0,23 в.п.

При цьому необхідним вважається розрахувати частку активів кожної групи банків згідно класифікації НБУ. Дані таблиці 3.10 свідчать про поступове щорічне зростання з 2006 до 2010 рр. частки банків I групи. Зокрема, станом на 01 січня 2010 р. 18 найбільших українських банків володіли 69,43% сукупних банківських активів. Разом з тим у 2010–2011 рр. відбулося незначне зменшення їх частки до 66,91%. Що стосується банків II

групи, для них характерним є хвилеподібне збільшення та зменшення частки в сукупних активах банківської системи, при цьому їх середня частка за досліджуваний період складала 16,89% та зменшилась у 2011 р. 3,24 в.п.

Таблиця 3.9

Показники концентрації п'яти найбільших банків на ринку банківських послуг в Україні за період 2007–2012 рр., на початок року

Показники	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
Активи	35,3	33,1	33,3	34,8	36,8	36,6
Власний капітал	28,0	27,9	34,5	39,7	41,6	41,9
Кредити фізичних осіб	43,0	43,8	42,1	34,5	35,7	35,3
Кредити юридичних осіб	38,0	32,0	30,3	37,0	38,4	40,1
Депозити фізичних осіб	38,3	35,5	37,2	40,5	42,4	43,4
Депозити юридичних осіб	32,2	27,5	23,7	36,0	34,3	33,9

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Незважаючи не незначне підвищення в 2010–2011 рр., постійно знижується частки в сукупних активах останніх двох груп банків. Особливо це стосується III групи, питома вага якої на початок 2012 р. в загальних активах становила лише 7,78%. Все це свідчить про концентрацію банківських активів у незначній кількості крупних банків, які з часом можуть витіснити з ринку дрібні банківські установи. При цьому можна прогнозувати збільшення частки банків II групи з подальшою можливістю їх конкуренції з лідируючими банками.

Разом з тим, В. Базилевич та В. Филюк при дослідженні конкуренції на ринку банківських послуг наголошують на необхідності визначення показників концентрації депозитних та кредитних операцій для юридичних і фізичних осіб [4, с.14]. У цьому контексті дані табл. 3.8 та табл. 3.9 демонструють концентрацію зазначених показників на вітчизняному ринку банківських послуг. Так, протягом останніх п'яти років частка трьох найбільших банків за обсягами наданих кредитів не перевищувала 33%, а п'яти банків – 40%, за обсягами коштів, залучених банківськими установами

від фізичних осіб частка трьох найбільших банків на початку 2012 р. становила 35,1%, п'яти – 43,1%, за обсягами коштів, залучених від юридичних осіб – відповідно 24,8 та 33,9%.

Таблиця 3.10

Частка активів банківських установ за групами у структурі сукупних банківських активів за період 2007–2012 рр., на початок року

Період	I група		II група		III група		IV група	
	кількість	частка, %	кількість	частка, %	кількість	частка, %	кількість	частка, %
01.01.2007	15	62,23	19	19,07	25	8,60	110	10,09
01.01.2008	17	64,78	17	17,18	34	10,21	105	7,84
01.01.2009	18	67,98	20	16,64	24	7,34	120	8,04
01.01.2010	18	69,43	20	15,84	21	6,53	122	8,19
01.01.2011	17	66,46	22	18,00	21	6,32	115	9,22
01.01.2012	17	66,91	19	14,76	22	7,78	117	10,55

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Ще одним показником концентрації є індекс Херфіндаля-Хіршмана, названий на честь американських економістів О. Херфіндаля та А. Хіршмана, який використовується в антимонопольному комітеті США та ґрунтується на розрахунку суми часток кожного банку на ринку й надає інформацію не лише про рівень концентрації, але й про рівень монополізації галузі. За інших рівних умов чим більшим є значення індексу, тим вищим є рівень концентрації [63, с.96].

Аналіз індексу Херфіндаля-Хіршмана протягом всього періоду також демонструє низький рівень концентрації вітчизняного ринку банківських послуг (показник менше 1000) (табл. 3.11). Водночас, простеживши динаміку індексу можна сказати, що з 2006 по 2008 рр. спостерігається зниження даного показника, що пояснюється економічним зростанням, і як наслідок активізацією ринків депозитів та кредитів, та поступове підвищення зазначеного індексу, починаючи з 2009 р. Зокрема, на 1 січня 2012 р. коефіцієнт концентрації ринку банківських послуг України за активами

становив 426, за власним капіталом – 484, за наданими кредитами фізичним та юридичним особам – 555 та 535, а за залученими депозитами – 714 та 378 відповідно.

Таблиця 3.11

Індекс Херфіндаля-Хіршмана для ринку банківських послуг в Україні за період 2007–2012 рр., на початок року

Показники	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
Активи	373	346	354	375	407	426
Власний капітал	274	275	379	492	500	484
Кредити фізичних осіб	750	587	530	577	585	555
Кредити юридичних осіб	394	359	383	443	511	535
Депозити фізичних осіб	528	505	488	524	614	714
Депозити юридичних осіб	352	316	438	388	411	378

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

При цьому, як зазначають експерти, зростання коефіцієнтів концентрації та індексу ННІ в 2008–2012 рр. відбулося, зокрема, через втрату довіри населення до окремих банків та перетіканню ресурсів до великих банківських установ. Зокрема, йдеться про те, що зростання рівня концентрації під час кризових явищ зумовлюється природними чинниками: суб'єктам ринку необхідна впевненість у надійності банківської установи, і найбільшою довірою користуються саме великі банки [128, с.38].

Попри підвищення рівня концентрації, порівняння тенденцій розвитку конкуренції на ринку банківських послуг в Україні та світі свідчить про низький рівень їх абсолютних значень. Так, значення індекса Харфінделя-Хіршмана в Україні значно нижчі, ніж у більшості європейських країн: якщо на початку 20102 р. цей показник для ринку банківських послуг в Україні становив 426, то в Європі його значення є значно вищим (рис. 3.2.).

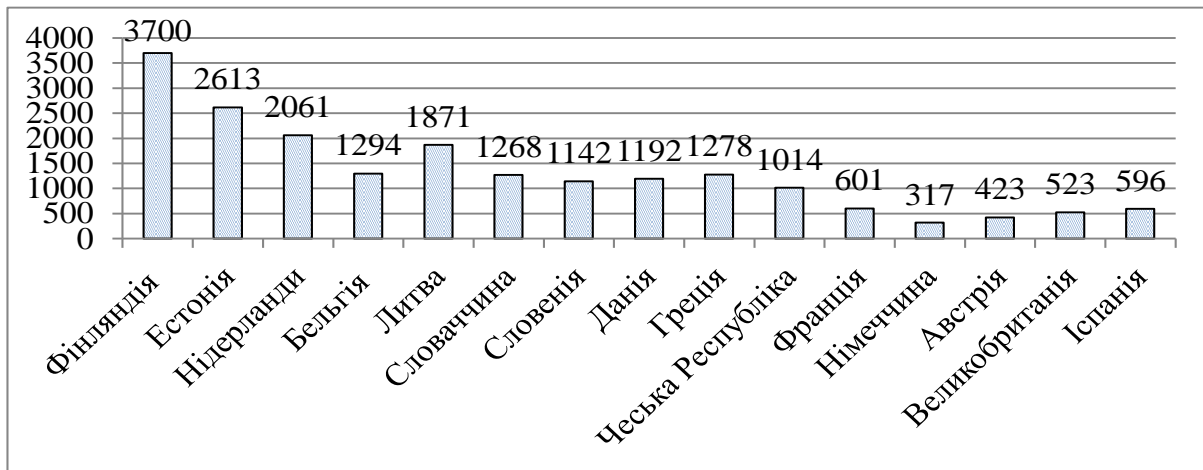

Рис. 3.2. Індекс Херфіндаля-Хіршмана для ринку банківських послуг в окремих європейських країнах на початок 2012 р.

Джерело: Складено автором за даними [249].

Тобто можна зробити висновок, що вітчизняному ринку банківських послуг притаманна низька концентрація та високий рівень конкуренції. До того ж, що стосується його регіональної диференціації, слід наголосити, що досліджуваний ринок характеризується майже монопольною регіональною концентрацією, а в більшості економічних регіонів України суперництво розгортається між місцевими банками й територіальними підрозділами найкрупніших і великих банків, або лише між філіями й відділеннями різних банків. При цьому на 1 січня 2012 р. у м. Києві та Київській області було зосереджено 65,0% від загальної кількості банківських установ, у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській та Одеській областях діяло відповідно 23,0% від загальної кількості банків, що пояснюється високим ступенем розвитку зазначених регіонів. Водночас в одинадцяти регіонах не було зареєстровано жодного банку (Додаток Т, табл. Т.1) [151, с.68].

Щодо моделі Панзара-Росса або Н-статистики (Rosse, Panzar, 1977; Rosse, Panzar, 1987), її суть полягає в оцінці ступеня, з якою зміна факторних цін впливає на зміну доходу банку. Для цього спочатку здійснюється економетричний аналіз еластичностей процентних (або загальних) доходів банків за трьома факторними цінами – вартості залучених коштів AFR

(Average Funding Rate), вартості трудових ресурсів PPE (Price of Personnel Expense) та вартості інших витрат PONILE (Price of Other Non Interest and Labour Expenses). Потім підсумовуються оцінені еластичності, та в результаті отримуємо показник, який в літературі прийнято називати Н-статистика.

Сутність цього підходу ґрунтується на твердженні, що у випадку монополії ціна на кінцеву продукцію встановлюється гравцем-монополістом, а за конкурентних умов вона диктується ринком для всіх гравців. Йдеться про те, що у першому випадку вплив факторних цін на кінцеву ціну мінімальний, і у другому – навпаки буде максимальним. Тому Панзар і Росс доводять два твердження. Згідно з першим (перша теорема Панзара-Росса), у разі монополії Н-статистика є від'ємною, у разі монополістичної конкуренції Н-статистика знаходиться в діапазоні від нуля до одиниці, а у випадку досконалої конкуренції Н-статистика має дорівнювати одиниці (друга теорема Панзара-Росса).

Для реалізації неструктурного підходу Н-статистики Панзара-Росса для українського ринку банківських послуг було побудовано й оцінено з використанням сучасних економетричних методів модель залежності процентних доходів банків від основних факторів, які визначають їх обсяги:

$$\ln H_{i,t} = a_i + \beta \cdot FIP_{i,t} + \gamma \cdot BSF_{i,t} + \delta \cdot \ln TA_{i,t} + \varepsilon_{i,t} = a_i + \beta_1 \cdot \ln AFR_{i,t} + \beta_2 \cdot \ln PPE_{i,t} + \beta_3 \cdot \ln PONILE_{i,t} + \gamma_1 \cdot \ln \frac{OI_{i,t}}{H_{i,t}} + \gamma_2 \cdot \ln \frac{EQ_{i,t}}{TA_{i,t}} + \gamma_3 \cdot \ln \frac{LNS_{i,t}}{TA_{i,t}} + \gamma_4 \cdot \ln \frac{ERA_{i,t}}{ERP_{i,t}} + \gamma_5 \cdot \ln \frac{ONEA_{i,t}}{TA_{i,t}} + \gamma_6 \cdot \ln \frac{DPS_{i,t}}{F_{i,t}} + \delta \cdot \ln TA_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.1)$$

де $H_{i,t}$ – процентні доходи банку i у кварталі t (залежна змінна); три групи пояснюючих факторів: ціни на фактори виробництва (FIP): $AFR_{i,t}$ – відношення процентних витрат до залучених засобів; $PPE_{i,t}$ – відношення витрат на персонал до сукупних активів; $PONILE_{i,t}$ – відношення інших витрат до сукупних активів; специфічні банківські фактори (BSF), які відображають рівні ризиків, що приймаються банками, їх спеціалізацію, ефективність і потенціал нарощування процентних доходів: $\frac{OI_{i,t}}{H_{i,t}}$ – відношення інших

доходів до процентних, $\frac{EQ_{i,t}}{TA_{i,t}}$ – відношення власного капіталу до сукупних активів, $\frac{LNS_{i,t}}{TA}$ – відношення кредитів до сукупних активів, $\frac{ERA_{i,t}}{ERP_{i,t}}$ – відношення дохідних активів до платних пасивів, $\frac{ONEA_{i,t}}{TA_{i,t}}$ – відношення інших активів до сукупних активів, $\frac{DPS_{i,t}}{F_{i,t}}$ – частка депозитів до запитання в загальній структурі депозитів; $TA_{i,t}$ – сукупні активи; $\varepsilon_{i,t}$ – випадковий коефіцієнт (збурення).

При цьому для величини Н-статистики відповідним є припущення, що:

$$H_{stat} = \beta_{AFR} + \beta_{PONILE} + \beta_{PPE} = \begin{cases} \leq 0 & - \text{монополія} \\ \in (0,1) & - \text{монополістична конкуренція} \\ = 1 & - \text{досконала конкуренція} \end{cases} \quad (3.2)$$

Оцінене рівняння процентних доходів вітчизняного ринку банківських послуг за досліджуваний період наступне:

$$\begin{aligned} \text{LOG}(A7) = & 0,200 * \text{LOG}(AFR) + 9,787e - 06 \text{LOG}(DPS) + 0,064 * \text{LOG}(EQ) + \\ & + 0,093 \text{LOG}(LNS) - 0,129 * \text{LOG}(OI) + 0,186 * \text{LOG}(ONEA) + 0,033 * \text{LOG}(PONILE) + \\ & + 0,356 * \text{LOG}(PPE) + 1,077 * \text{LOG}(A4) - 1,788 + [CX = F, PER = F] \end{aligned} \quad (3.3)$$

$$R^2 = 0,971$$

$$AdjR^2 = 0,969$$

$$H_{stat} = 0,200 + 0,356 + 0,333 = 0,593$$

За результатами моделювання (3.3) значення індикатора Н-статистики становить 0,593, що відповідно до концепції Панзара-Росса дозволяє охарактеризувати ринок банківських послуг в Україні як ринок монополістичної конкуренції (згідно (3.2) (Додаток У.1, табл. У.1.1). Зазначимо, що модель (3.3) є адекватною, значущою та з високою пояснювальною здатністю (97%).

Оцінка рівня конкуренції по групах банків (відповідно до їх розподілу НБУ за розміром активів) (табл. 3.8) підтверджує загальний висновок щодо її монополістичного характеру для ринку банківських послуг в Україні протягом 2008–2011 рр. Зокрема, значення Н-статистики для 1 групи банків (17 об'єктів) протягом досліджуваного періоду склало 0,92 (Додаток У.1, рис. У.1.1), банків 2 групи (19 об'єктів) – 0,84 (Додаток У.1, рис. У.1.2.); банків 3 групи (22 об'єкти) – 0,75 (Додаток У.1, рис. У.1.3.) та 4 групи (117 об'єктів) – 0,84 (Додаток У.1, рис. У.1.4.).

Таблиця 3.8

**Рівень банківської конкуренції по групах банків за період
2008–2011 рр.**

Групи банків за розміром активів	Кількість банків	Рівень конкуренції
I група	17	0,92
II група	19	0,83
III група	22	0,75
IV група	117	0,84
В цілому по ринку	176	0,84

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Таким чином, в цілому для ринку банківських послуг за період 2005–2011 рр. характерний такий тип ринкової структури як *монополістична конкуренція*, що засвідчує *низький рівень його концентрації та високий ступінь диференціації послуг*. Це відображає реальну ситуацію, оскільки існує велика кількість банків, у кожного з яких індивідуальна стратегія розвитку бізнесу та специфічний портфель банківських продуктів.

Проаналізувавши щоквартальні значення рівня конкуренції на ринку банківських послуг України (рис. 3.3.), варто звернути увагу на хвилеподібний характер їх зміни. При цьому з I кварталу 2008 р. до II кварталу 2009 р. та у II кварталі 2010 р. спостерігалось зниження рівня конкуренції на досліджуваному ринку, за період з II кварталу 2009 р. та до II кварталу 2010 р. та з III кварталу 2010 р. – по I квартал 2011 р. – загострення конкуренції. Разом з тим, у II–IV кварталах 2011 р. спостерігалася тенденція до зниження рівня банківської конкуренції. Відтак можна висунути припущення про підвищення

рівня конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг в майбутніх періодах.

Дану гіпотезу було емпірично доведено за допомогою сценарного середньострокового прогнозу динаміки рівня конкуренції, що ґрунтується на встановленні взаємозв'язку між рівнем концентрації (індексом Херфіндаля-Хіршмана, HHI), інтенсивністю експансії іноземних банків (частка активів іноземних банків в сукупних активах банківського сектора, FBA) і рівнем конкуренції на ринку (Н-статистика, H_{stat}) (Додаток У.1, рис. У.1.5.):

$$HHI = 16,5 - 27,7H_{stat-1} - 0,33FBA_{-1} - 0,99HHI_{-1} \quad (3.4)$$

$$AdjR^2 = 0,94$$

Модель є значущою та адекватною.

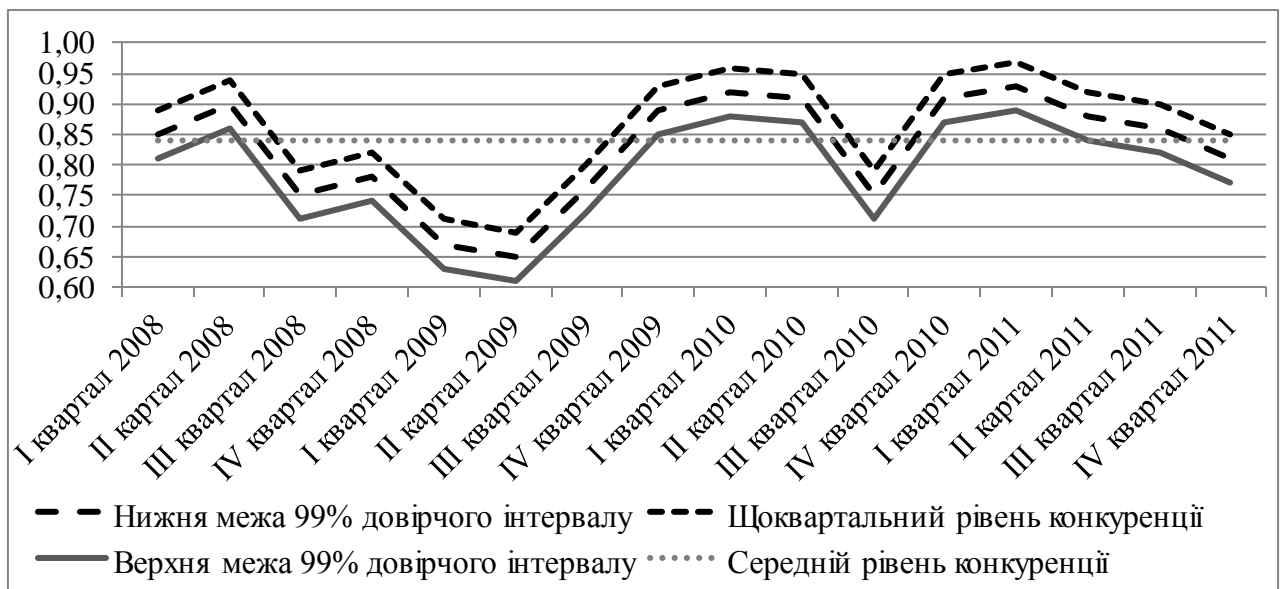

Рис. 3.3. Щоквартальний індикатор конкуренції на українському ринку банківських послуг

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Водночас варто звернути увагу на взаємозв'язок конкуренції та стабільності ринку банківських послуг й дослідити, як впливає загострення конкуренції на стабільність ринку: призводить до її підвищення, чи навпаки – до послаблення. Слід зазначити, що в сучасній зарубіжній літературі існує дві полярні концепції щодо характеристики зазначеного взаємозв'язку. Згідно

однієї з них, *традиційної концепції «конкуренція – вразливість»* (*competition – fragility*), прийнято вважати, що загострення конкуренції розмиває ринкову владу банку, в результаті чого знижується процентна маржа, та як наслідок, прибуток банку. Ці обставини змушують банк приймати підвищені ризики, які, в свою чергу, негативно впливають на стабільність банківської системи. І навпаки, згідно альтернативної *концепції «конкуренція – стабільність»* (*competition – stability*), підвищення рівня конкуренції призводить до ситуації, коли банки не можуть самі встановлювати ціни на свої продукти (відсоткові ставки по кредитах і депозитах). Їх диктує ринок, а банки є одержувачами ціни (*price-takers*). Оскільки ставки за кредитами встановлюються на достатньо низькому рівні, то зменшується ризик негативного відбору позичальників. Як наслідок, знижуються ризики неповернення кредитів банків, та відповідно підвищується стабільність банківської системи [98, с.22–23; 261].

Для верифікації зазначених концепцій для українського ринку банківських послуг за даними вибірки зі 176 банків було побудовано щоквартальний індикатор стабільності на основі методології Z-статистики Роя (Додаток У.2) на основі взаємозалежності трьох факторів: щоквартального індикатора конкуренції, частки перших трьох банків в сукупних активах банківської системи, волатильності курсу гривні до вартості бівалютного кошика. Побудована та оцінена регресійна модель має наступний вигляд:

$$Z_{stat} = f(H_{stat}, CR, BIVAL) + \varepsilon_{i,t} \quad (3.5)$$

де Z_{stat} – щоквартальний індикатор стабільності; H_{stat} – щоквартальний індикатор конкуренції; CR – частка перших трьох банків в сукупних активах банківської системи; $BIVAL$ – волатильність курсу гривні до вартості бівалютного кошика; $\varepsilon_{i,t}$ – випадковий коефіцієнт (збурення) (Додаток У.2, рис. У.2.1.).

Реалізація кореляційно-регресійного аналізу в межах звичайної лінійної регресійної моделі дала наступну оцінку взаємозв'язків:

$$Z_{stat} = 12,50 H_{stat} + 89,99 CR + 0,64 \log(BIVAL) \quad (3.6)$$

$$adjR^2 = 0,89$$

При цьому результати розрахунку (3.6) свідчать що в Україні підтверджується концепція «конкуренція – вразливість» (competition – fragility), тобто підвищення рівня конкуренції сприяє, з одного боку, повнішому задоволенню потреб економічних суб'єктів у банківському обслуговуванні, а з іншого – приводить до послаблення стабільності банківської системи в цілому. Водночас імовірний прогноз індикатора стабільності свідчить про те, що в найближчому майбутньому ринок банківських послуг в Україні не досягне стабільних значень (значення Z-статистики менше 10) при збереженні існуючих тенденцій (Додаток У.2, рис. У.2.2.).

У цьому контексті цікавим є дослідження російського економіста Мамонова М.Є., який, використовуючи зазначену методику, прослідкував зміну рівня конкуренції у банківському секторі Російської Федерації за період 2004–2010 рр. Його результати свідчать, що для банківського сектору Росії підтверджується інша концепція «конкуренція – стабільність», за якої загострення конкуренції на ринку банківських послуг сприяє зміцненню стабільності її банківської системи [98, с. 22–24].

Таким чином, проведена оцінка рівня конкуренції на ринку банківських послуг України за допомогою структурних та неструктурних підходів свідчить про його низьку концентрацію та високий рівень диференціації послуг. При цьому загострення конкурентної боротьби на ринку, формування певної однорідності банківських продуктів та наявність банків потреби у вільних недорогих ресурсах змушує банківські установи удосконалювати наявні та знаходити нові способи завоювання прихильності клієнтів, використовуючи різні форми цінової та нецінової конкуренції.

Як відомо, сутність цінових методів полягає у використанні ціни як головного фактору залучення клієнтів та збільшення доходу банківської установи. При цьому на депозитному ринку відсоткова ставка використовується як головний важіль в конкурентній боротьбі за вільні грошові кошти. Підвищення запропонованої банком ставки дозволяє залучати додаткові ресурси. І, навпаки, банк, який перенасичений ресурсами, але має небагато прибуткових напрямків їх розміщення, зберігає або навіть зменшує депозитні ставки. Щодо банківських кредитів відсоткова ставка – це своєрідна «ціна» кредиту, яка одночасно має бути достатньо високою для отримання доходів за кредитом та компенсації всіх ризиків банку, достатньо низькою для того, щоб клієнт міг успішно погасити кредит та не звернувся до інших банків й конкурентоспроможною порівняно з іншими кредиторами [101, с.87–89; 91–92].

За цих обставин важливим є взаємозв'язок розміру відсоткових ставок за залученими депозитами та виданими кредитами на вітчизняному ринку банківських послуг. Практика засвідчує, що основними факторами, які впливають на вартість кредитів у розвинених країнах є, в першу чергу, співвідношення попиту і пропозиції на банківські послуги, вартість залучених ресурсів, банківські ризики та бажаний рівень прибутковості банку [101, с.87]. До того ж, як правило, найбільшу частку в залучених ресурсах банків займають депозити домогосподарств й господарюючих суб'єктів, вартість яких відповідно є одним з найсуттєвіших елементів формування вартості залучених коштів. Водночас депозитна ставка є базовою ринковою ставкою, що показує мінімальний рівень дохідності, який задовольнить інвестора у разі вкладення власних коштів у конкретний банк. А основним чинником, який впливає на рівень депозитної ставки є очікуваний рівень інфляції протягом періоду вкладання коштів.

Дані таблиці 3.9 свідчить, що в Україні на початок 2012 р. середньозважена відсоткова ставка за кредитами, виданими банківськими установами становила 15,3%, в той же час для юридичних осіб – нефінансових

корпорацій ставка за кредитами в національній валюті становила 17,0%, а для домогосподарств – 25,6%. Водночас середньозважена ставка за депозитами, залученими банківськими установами становила 9,6% (для нефінансових корпорацій – 9,0%, домогосподарств – 16,0%) при рівні інфляції у 4,6%.

Таблиця 3.9

Середньозважені ставки по кредитах і депозитах в національній валюті та зміна індексу інфляції в річному вимірі за період 2007–2012 рр.

Період	Інфляція, %	Середньозважена ставка за залученими депозитами, %	Середньозважена ставка за видними кредитами, %
грудень 2007 р.	16,6	7,9	13,8
березень 2008 р.	9,7	7,8	14,4
червень 2008 р.	15,5	7,0	15,8
вересень 2008 р.	16,1	8,8	16,1
грудень 2008 р.	22,3	11,3	19,7
березень 2009 р.	5,9	13,3	22,2
червень 2009 р.	8,6	11,2	16,7
вересень 2009 р.	9,1	11,3	16,1
грудень 2009 р.	12,3	12,0	17,9
березень 2010 р.	4,7	11,8	16,3
червень 2010 р.	3,3	9,4	14,6
вересень 2010 р.	7,4	8,0	13,8
грудень 2010 р.	9,1	7,6	14,8
березень 2011 р.	3,3	6,4	13,9
червень 2011 р.	5,9	6,3	14,6
вересень 2011 р.	4,2	6,7	14,2
грудень 2011 р.	4,6	9,6	15,3
березень 2012 р.	0,7	8,5	13,9
червень 2012 р.	0,1	10,1	15,3

Джерело: Складено автором за даними [172, с.132–143].

При цьому найбільш суперечливі тенденції спостерігаються на ринку банківських послуг домогосподарств, де ставки за депозитами і кредитами в кілька разів перевищують офіційний рівень інфляції в країні. Так, як видно з Додатку Ф, рис. Ф.1., в Україні відбувається поступове зниження рівня інфляції з 22,3% на кінець 2008 р. до 4,6% у 2011 р. Водночас спостерігалось

зростання вартості кредитів при одночасному зниженні депозитних ставок (до червня 2011 р.). Так, у червні 2011 р. рівень інфляції складав 5,9%, ставка депозитів в національній валюті для населення 11,4%, а відсоток за кредитами, наданими сектору домогосподарств у національній валюті, досягнув максимального значення – 30,2% та почав поступово знижуватись. При цьому у червні 2012 р. українські банки пропонували кредити для населення за відсотковою ставкою 26,5% (знизилися на 3,7 в.п.), а відсоткові ставки за залученими депозитами зросли і на кінець червня 2012 р. становили 15,0% річних при інфляції в 0,1% .

Шодо сектору нефінансових корпорацій, варто зазначити, що хоча динаміка депозитних і кредитних ставок характеризується більшою однонаправленістю, ніж в секторі домогосподарств, як і в останньому, спостерігається значний розрив між рівнем інфляції та відсотковими ставками за депозитами і кредитами (Додаток Ф, рис. Ф.2.).

При цьому різниця між відсотковими ставками за кредитами і депозитами в середньому складає близько 10 в.п., що значно перевищує рівень країн з розвиненою економікою, де банківська маржа становить близько 2–4 в.п., а доходи банків головним чином формуються завдяки розширенню асортименту та збільшенню обсягів банківських послуг (табл. 3.10). Звідси випливає, що роль цінового фактора на вітчизняному ринку банківських послуг, а особливо на роздрібному його сегменті залишається достатньо високою.

При цьому аналіз літератури з досліджуваної проблематики демонструє, що високу ціну кредитів на ринку банківських послуг в Україні більшість експертів трактує як наслідок високої вартості залучених коштів, свідченням чого є структура витрат банківського сектору, близько 40% яких складають процентні витрати (Додаток Ф., табл. Ф.1).

Таблиця 3.10

Маржа між відсотковими ставками за залученими депозитами та виданими кредитами в Україні за період 2007–2012 рр.

Період	Маржа між відсотковими ставками за залученими депозитами та виданими кредитами, в.п.		
	за середньозваженими відсотковими ставками	за відсотковими ставками для домогосподарств ¹	за відсотковими ставками для нефінансових корпорацій ¹
грудень 2007 р.	5,9	10,0	5,4
березень 2008 р.	6,6	12,9	5,6
червень 2008 р.	8,8	14,6	7,5
вересень 2008 р.	7,3	13,3	8,1
грудень 2008 р.	8,4	11,5	7,8
березень 2009 р.	8,9	11,0	8,8
червень 2009 р.	5,5	8,0	6,7
вересень 2009 р.	4,9	8,2	8,8
грудень 2009 р.	5,9	8,4	7,5
березень 2010 р.	4,5	10,1	6,4
червень 2010 р.	5,2	10,4	7,9
вересень 2010 р.	5,8	14,3	7,9
грудень 2010 р.	7,2	14,1	8,9
березень 2011 р.	7,4	17,7	9,5
червень 2011 р.	8,3	18,8	9,8
вересень 2011 р.	7,5	14,8	9,1
грудень 2011 р.	5,7	9,6	8,0
березень 2012 р.	5,4	12,4	7,6
червень 2012 р.	5,2	11,5	6,8

Джерело: Складено автором за даними [172, с.132–143].

Примітка:

¹ – депозити і кредити в національній валюті.

Водночас більше половини зобов'язань банківських установ – це є кошти домогосподарств та господарюючих суб'єктів, при цьому кошти населення займають третину від усієї банківської заборгованості (Додаток Ф, табл. Ф.2), тому одним з найсуттєвіших факторів, що впливають на високу ціну кредитів в Україні є високі відсоткові ставки за депозитами. При цьому високу вартість депозитів попри невисокий рівень інфляції аналітики фінансових ринків пояснюють значними інфляційними очікуваннями та

недовірою населення до окремих банків й в цілому до всієї банківської системи. Йдеться про те, що населення навряд чи буде розміщувати в банках свої заощадження при відсоткових ставках, які зменшаться до інфляційного рівня. За цих обставин з метою залучення додаткових ресурсів банки змушені підвищувати ставки за депозитами.

Іншою причиною високих кредитних ставок є посилення витратного тягаря у структурі банківських відсоткових ставок, зокрема, за рахунок зростання витрат непроцентного характеру – адміністративних та інших операційних витрат, які прямо не залежать від обсягів банківських операцій (Додаток Ф, табл. Ф.1). Подібна тенденція також обмежує можливість банківських установ щодо зниження вартості кредитних ресурсів.

До того ж існує досить високий ризик неповернення кредитів, адже, як вже зазначалось раніше, в кредитному портфелі українських банків значна частка належить проблемним кредитам, так, на початок 2012 р. частка простроченої заборгованості складала близько 10%, що в свою чергу змушує банки перестраховуватись та негативно впливає на ціну кредитів.

Таким чином, головними факторами, що впливають на вартість кредитів, наданих банківськими установами на вітчизняному ринку банківських послуг є рівень інфляційних очікувань населення, рівень депозитних ставок, рівень непроцентних витрат та обсяг проблемних кредитів. Разом з тим рівень депозитних ставок залежить головним чином від рівня інфляційних очікувань населення та попиту банківських установ на додаткові ресурси. При цьому, відчуваючи дефіцит ліквідності, банки підвищують відсоткові ставки, намагаючись таким чином залучити якомога більше коштів від населення, що було характерно для багатьох банків у кінці 2011 р. Далі зі зменшенням дефіциту ліквідності, ставки почали повільно знижуватися, і, як прогнозують експерти, ця тенденція продовжиться і надалі. Разом з тим зберігається необхідність у залученні банками коштів на тривалий термін, що, в свою чергу, підтримує зростання ставок за довгостроковими депозитами та зменшення за короткостроковими [203].

Попри суттєве значення цінової конкуренції (особливо при залученні депозитів), межі її використання є досить обмеженими, що сприяє удосконаленню нецінових методів конкурентної боротьби, заснованих на поліпшенні якісних характеристик послуг та проведенні цілеспрямованої політики диференціації продукту (включаючи рекламу і заходи по стимулюванню збуту).

Аналіз літератури з досліджуваної проблематики та офіційних сайтів вітчизняних банківських установ дав змогу виділити інструменти цінової та нецінової конкуренції на ринку банківських послуг України для основних груп банківських продуктів – депозитних, кредитних, розрахунково-касових та карткових (Додаток Ф, табл. Ф.4), що, в свою чергу, дозволило розкрити особливості застосування цінових та нецінових методів конкурентної боротьби на досліджуваному ринку.

Так, щодо нецінової конкуренції, зауважимо, що одночасно з удосконаленням якості та швидкості надання послуг, підвищенням професійного рівня банківського персоналу, забезпеченням зручності обслуговування клієнтів завдяки вдалому місцерозташуванню, особливостям режиму роботи та можливостям дистанційного обслуговування до основних методів нецінової конкурентної боротьби, до яких найчастіше вдаються банки на ринку банківських послуг в Україні, можна віднести:

- постійне розширення та оновлення асортименту послуг – пропозиція як нових інноваційних банківських продуктів, так і модифікація існуючих, наприклад, пропозиція вигідних відсоткових ставок по депозитах та кредитах, приурочених до дня народження банку, важливих суспільних подій у державі, як то Євро-2012, 21-ша річниця незалежності тощо);

- використання споживчих переваг і особливостей різних груп клієнтів – пропозиція різних банківських продуктів, орієнтованих на різні потреби окремих споживачів послуг – зарплатні проекти, пенсійні програми, студентські та дитячі вклади тощо;

- активне інформування потенційних споживачів банківських послуг про пропозицію банківських продуктів за допомогою реклами, розсилки персональних повідомлень, PR-заходів тощо;

- проведення акцій, за яких клієнтам пропонуються як спеціальні умови надання банківських послуг, так і можливість отримати цінні подарунки, наприклад, з 1 травня по 31 грудня 2012 р. Райффайзен Банк Аваль спільно з міжнародною платіжною системою MasterCard проводить акцію «Отримуйте подарунки за регулярні розрахунки» для власників кредитних карт MasterCard від Райффайзен Банку тощо;

- кобрендинг (або спільний брендинг), тобто взаємодія двох або більше суб'єктів господарювання на ринку, які створюють спільну стратегію задля досягнення синергитичного ефекту та отримання прибутку протягом визначеного терміну проекту. При цьому на ринку банківських послуг найпопулярнішими напрямками кобрендингу є співпраця банків з торговельними підприємства, автосалонами, авіакомпаніями, туристичними операторами, операторами мобільного зв'язку тощо. Так, наприклад, нині подібні програми діють у Банку «Російський Стандарт» і мережі магазинів «Фокстрот», Експобанку і продуктивій мережі «Мегамаркет». Водночас Приватбанк пропонує паливні карти «Авіас», валютою яких є літри палива, ОТП Банк спільно з МАУ нараховує бонусні милі на польоти, а спільно із заправками Shell - спеціальні smart- бали. Розраховуючись спільною картою Альфа-банку і мережі «Ельдорадо», клієнти також мають можливість отримувати додаткові бонуси, які згодом можна використати в мережі магазинів тощо [134];

- пакетування банківських послуг та використання крос-продажів банківських продуктів, що передбачає зниження вартості при замовленні пакету послуг чи розширення спектру послуг для лояльних клієнтів. При цьому найпоширенішими способами пакетування банківських послуг є: 1) пакетування з метою зниження витрат, наприклад, пакет щоденних послуг (поточний рахунок плюс платіжна картка), on-line пакет, що передбачає

встановлення спеціальної ціни на дистанційні банківські послуги;
2) пакетування з метою збільшення перехресних продажів, включає пакет банківської послуги і небанківської послуги (найчастіше, страхові продукти);
3) пакети з метою збільшення лояльності клієнтів, які дозволяють заощадити клієнту в залежності від загального обсягу операцій і послуг наданих банком або конкретного продукту;

- можливість користуватися послугою безкоштовно або на пільгових умовах. Так, 9 з 50-ти українських банків, що надають послуги інтернет-банкінгу, не стягують за це плати з клієнтів; більшість банків при відкритті рахунку видає платіжні (дебетові чи кредитні) картки безкоштовно тощо.

Разом з тим, варто звернути увагу на скорочення безкоштовних банківських послуг в банківському продуктовому портфелі. Так, починаючи з листопада 2011 р., окремі банки почали вводити плату за послуги, які раніше були безкоштовними, насамперед, було введено або підвищено комісії за відкриття рахунку, обслуговування неактивного розрахункового рахунку, комісію за обробку готівки в касі, плату за підключення інтернет-банкінгу тощо. При цьому вже влітку 2012 р. лише в трьох банках з першої двадцятки відкриття рахунку залишається безкоштовною послугою.

Слід зауважити, що підвищення тарифів за розрахунково-касове обслуговування фінансові експерти пояснюють насамперед бажанням банківських установ диверсифікувати джерела своїх прибутків шляхом збільшення комісійних доходів, оскільки внаслідок скорочення кредитування відбувається зниження їх процентних доходів (Додаток Ф, табл. Ф.3).

До того ж підвищення тарифів на банківські послуги в Україні часто відбувається в умовах посилення непаритетності відносин зі споживачами банківських послуг, які постійно стикаються з проблемою необґрунтованих, прихованих комісій, нецивілізованих крос-продажів та зростанням кількості супутніх послуг [83, с.10–11]. Попри те, що подібна тенденція характерна практично для всіх фінансових ринків, в Україні на відміну від розвинених

західних країн, ці процеси не підлягають регулюванню контролюючих органів, що призводить до надмірного зловживання подібними методами з боку банківських установ. При цьому, на думку вчених, у зв'язку з посиленням нормативних вимог до розміру банківського капіталу, зростатиме рівень концентрації на ринку банківських послуг, тому умови конкуренції чекає подальше погіршення [83, с.10–11]. Таким чином, спостерігається підвищення асиметричності та нерівноправності у відносинах «продавець – покупець банківських послуг».

Таким чином, українські банки попри орієнтацію на клієнтоорієнтовану стратегію та широке застосування нецінової конкуренції, з метою залучення клієнтів та максимізації прибутків активно вдаються до цінових методів конкуренції на ринку. Свідченням цього є періодичне зростання вартості депозитів та останні підвищення тарифів на розрахунково-касове обслуговування. Значимість цінових факторів конкуренції підтверджують і результати щорічного дослідження ринку банківських послуг компанії GfK Україна, згідно яких до трьох найважливіших критеріїв вибору банку українці в першу чергу віднесли надійність банківської установи, вартість послуг (господарюючі суб'єкти – клієнти банків обрали цей фактор як найголовніший) та якість обслуговування [150].

3.3. Пріоритетні напрями та механізми підвищення ефективності функціонування національного ринку банківських послуг за умов глобалізації

Вивчення стану і тенденцій еволюції ринку банківських послуг в Україні дає підстави визначити такі найважливіші проблеми його розвитку на сучасному етапі:

1. Низька конкурентоспроможність вітчизняних банків порівняно з іноземними, що за умов загострення конкуренції на ринку змушує банки приймати підвищені ризики і, як наслідок, призводить до зниження стабільності банківської системи. Водночас нездатність українських банків на рівних конкурувати з іноземними є одним з головних факторів слабкої інтеграції вітчизняного ринку банківських послуг до світового фінансового простору.

2. Недостатня капіталізація українських банківських установ, що не забезпечує їм належної фінансової стабільності та обмежує здатність кредитувати реальний сектор відповідно до потреб інноваційно-інвестиційного розвитку.

3. Скорочення обсягів кредитування всіх основних груп клієнтів – корпорацій та домогосподарств, що пов'язано з обмеженістю доступу до ресурсів зовнішнього ринку та низьким рівнем довіри з боку внутрішнього інвестора.

4. Велика частка проблемних кредитів у загальному кредитному банківському портфелі, що в свою чергу (через значні відрахування до резервів) призводить до негативного фінансового результату банківської системи.

5. Низький рівень довіри населення до банків та всієї банківської системи, обумовлений неповернення у повному обсязі впродовж двадцяти років вкладів громадян, що знаходились на рахунку ощадного банку СРСР, несприятливими умови для розвитку банківського сектору в 1990–1998 рр., посиленням нестабільної ситуації на ринку впродовж світової фінансової кризи 2008–2009 рр. та недосконалістю роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

При цьому вважаємо за потрібне виділити низку пріоритетних завдань, спрямованих на підвищення ефективності функціонування досліджуваного

ринку в контексті виконання покладених на нього функцій та досягнення поставлених цілей, а саме:

- 1) зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних банків;
- 2) ліквідація дисбалансу між попитом і пропозицією банківських послуг;
- 3) задоволення інвестиційного попиту економічних суб'єктів;
- 4) зменшення асиметрії інформації та зниження операційних ризиків учасників ринку банківських послуг.

Реалізації цих завдань сприятиме комплекс заходів, спрямованих на подолання негативних тенденцій розвитку вітчизняного ринку банківських послуг за такими основними напрямками (рис. 3.4.):

Удосконалення банківського законодавства та розбудова дієвої системи регулювання ринку. Практика засвідчує, що світова фінансово-економічна криза наочно продемонструвала недосконалість системи регулювання та нагляду за діяльністю банківських установ, яким не вдалось уникнути системних ризиків, що ледь не призвело до дестабілізації вітчизняної фінансової системи. Нині одним з першочергових завдань державної політики у фінансовій сфері є розбудова ефективної системи банківського регулювання та нагляду, здатної адекватно реагувати на дестабілізуючі фактори та ефективно протидіяти їм.

Як відомо, в Україні згідно ст. 21 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання» повноваження з державного регулювання фінансових ринків надані Національному банку України (банківські послуги і нагляд за комерційними банками), Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (ринок цінних паперів), Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг (нагляд за діяльністю небанківських установ) [143].

Рис. 3.4. Пріоритетні завдання, напрями та заходи щодо підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні

Джерело: Складено автором самостійно.

При цьому забезпечення державою умов для розвитку банківської системи здійснюється шляхом: 1) удосконалення законодавства; 2) розвитку інфраструктури банківського бізнесу; 3) удосконалення банківського регулювання та нагляду; 4) удосконалення сфери державних фінансів [139]. Водночас цілями банківського регулювання і нагляду в Україні є підтримання стабільності й надійності банківської системи, захист інтересів вкладників, кредиторів, споживачів банківських послуг, підвищення ефективності функціонування, підтримання ринкової довіри, боротьба з криміналізацією

банківської сфери й різного роду відхиленнями від норми, недобросовісною рекламою, обмеженнями конкуренції, несвоєчасністю зарахування коштів на рахунки клієнтів, забезпечення прозорості та відкритості ринку банківських послуг тощо [117, с.6; 155, с.266].

При цьому проблема створення ефективної системи банківського регулювання та нагляду була і залишається актуальною для української фінансової системи. Так, питання реорганізації існуючої секторної моделі та створення мегарегулятора для фінансового сектору України не раз обговорювались у професійних і наукових колах як до початку фінансової кризи, так і протягом посткризового періоду. Зокрема, пропонувалося чотири альтернативні варіанти розвитку зазначеної системи, серед яких:

- 1) подальша розбудова існуючих регуляторів (Національного банку України, ДКЦПФР і Держфінпослуг) шляхом посилення їх незалежності;
- 2) створення окремого мегарегулятора;
- 3) створення мегарегулятора при Національному банку України;
- 4) запровадження двох окремих органів регулювання та нагляду (модель «твін пікс» («twin peaks»)) [80].

Однак після прийняття у 2011–2012 рр. низки нормативних актів була підтверджена доцільність подальшого використання в Україні існуючої моделі секторного регулювання фінансового ринку [79, с.17].

Водночас внаслідок прийняття у березні 2012 р. Закону України « Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» з'являється четвертий регулятор фінансового ринку України – нарівні з НБУ, НКЦПФР та Нацфінпослуг – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, що сприятиме підвищенню операційної та економічної ефективності роботи з проблемними банками в Україні. При цьому функцією Фонду стає регулювання та нагляд за діяльністю й ліквідація неплатоспроможних банків. Йдеться про те, що прийняття зазначеного Закону сприяє вдосконаленню інституційних засад функціонування Фонду – збільшується його незалежність та розширюються

повноваження. Так, в Законі зазначається, що органи державної влади та Національний банк України не мають права втручатись у діяльність Фонду щодо реалізації законодавчо закріплених за ним функцій і повноважень, а також передбачається збільшення його фінансування за рахунок розширення джерел формування коштів та встановлення їх мінімального обсягу, що не може бути нижчим за 2,5% від суми гарантованих Фондом коштів вкладників. Крім того, відповідно до статті 22 Закону вдвічі для національної валюти та більш як утричі для іноземної збільшено розмір базової річної ставки регулярного збору до Фонду. При цьому збільшення річної ставки регулярного збору в іноземній валюті порівняно з національною стимулюватиме залучення в банківську систему гривневих ресурсів.

Зазначеним Законом спрощується процедура зміни розміру максимального відшкодування коштів за вкладками фізичних осіб, яка з кінця 2008 року становить 150 тис. грн., що нині може коригуватися не шляхом процедури внесення змін до Закону (як це було раніше), а рішенням адміністративної ради Фонду. При цьому у Законі зазначається, що «Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, але не більше суми, встановленої адміністративною радою Фонду» [142].

Таким чином, пріоритетними заходами удосконалення системи регулювання та нагляду за ринком банківських послуг як складової фінансового ринку в Україні на сучасному етапі є розбудова існуючих регуляторних механізмів, підвищення їх прозорості та ефективності.

На думку сучасних дослідників, в процесі розробки засад сучасної регулятивної політики в Україні доцільно враховувати такі три аспекти:

- проста й чітка схема регулювання для залучення іноземних і сприяння вітчизняним інвесторам;
- орієнтація на загальну міжнародну тенденцію до посилення державного регулювання;

- розвиток ефективної системи саморегулювних організацій паралельно з посиленням державного регулювання для подолання корупції в системі регулювання [114, с.96].

За цих обставин найважливішими напрямками вдосконалення системи регулювання та нагляду за ринком банківських послуг в Україні є такі: оптимізація управління НБУ в частині адекватності вживаних заходів об'єктивним реаліям, зменшення впливу на його діяльність політичних та комерційних кіл; перегляд функцій банківського нагляду в напрямі забезпечення оперативності та адекватності оцінок щодо погіршення фінансового становища банківських установ; розробка та впровадження процедур макропруденційного нагляду задля відстеження ризиків для стабільності фінансового ринку; удосконалення базових засад рефінансування банківської системи з метою активізації інвестиційних процесів у національній економіці тощо.

У цьому контексті важливого значення набуває *підвищення стандартів регулювання ринку банківських послуг* в результаті впровадження міжнародних стандартів банківської діяльності та гармонізації вітчизняних і міжнародних регулятивних норм, в тому числі Базельських рекомендацій – II та III. При цьому впровадження останніх сприятиме підвищенню стабільності й міцності національної банківської системи та підвищенню її міжнародного фінансового рейтингу.

Важливим завданням удосконалення системи державного регулювання вітчизняного ринку банківських послуг є *перегляд основних підходів до регулювання присутності іноземного капіталу на ринку* в частині обмеження можливостей монополізації окремих сегментів діяльності для банків з іноземним капіталом та врахування стратегічних цілей розвитку національної економіки.

Не виходячи за межі взятих на себе міжнародних зобов'язань, держава має визначити комплекс заходів для регулювання доступу іноземних банківських установ на український ринок банківських послуг з метою як

ефективного використання їх інвестиційного потенціалу, так і нівелювання негативних наслідків для розвитку вітчизняної фінансової системи. Режим допуску іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор має бути орієнтований на розширення асортименту й поліпшення якості банківських послуг та забезпечення його динамічного розвитку.

У цьому контексті вважаємо за доцільне з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків порівняно з іноземними на законодавчому рівні стимулювати відкриття філій іноземних банків у певних регіонах та встановленні оптимальної частки іноземного капіталу у банківській системі.

Враховуючи, що більшість вчених наполягають на встановленні загальної квоти іноземного капіталу у структурі статутного капіталу банківської системи України на рівні не більше ніж 50%, а на активні та валютні операції банків з іноземним капіталом встановлення лімітів, доцільність таких заходів пояснюється необхідністю забезпечення розвитку та підвищення ефективності функціонування вітчизняного банківського капіталу.

Іншими словами, щоб запобігти кризам у банківській системі та не допустити спаду економіки на випадок непередбачених ситуацій (політичних чи економічних), коли іноземні банки можуть припинити свою діяльність на території України, вітчизняний банківський капітал в країні повинен бути достатнім. При цьому загальна квота на участь іноземного банківського капіталу у вітчизняній банківській системі повинна визначатися законодавчо [31, с.119; 34, с.15]. Крім того, у Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні 2010–2015» пропонується також переглянути підходи до регулювання присутності іноземного капіталу в національній банківській системі в частині обмеження сегментів діяльності для банків з іноземним капіталом [123, с.111–112].

Ще одним важливим завданням розбудови конкурентоспроможного ринку банківських послуг є *ефективне регулювання конкуренції*, що

передбачає здійснення дієвої антимонопольної політики, недопущення обмежень вільної конкуренції (необґрунтованого ціноутворення, обмежених умов продажу банківських послуг, недобросовісної реклами), зловживання домінуючим становищем на ринку окремих банківських установ, що може виникати в результаті великих корпоративних злиттів і поглинань.

Варто зазначити, що в українському законодавстві відсутня нормативно-правова база антимонопольного регулювання конкурентних відносин між банківськими установами. При цьому функція реалізації антимонопольної політики держави (в тому числі і щодо діяльності банків) покладена на Антимонопольний комітет України, а НБУ лише опосередковано впливає на встановлення пропорцій у конкурентному банківському середовищі через систему вхідних бар'єрів, нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків.

Відтак вважаємо за доцільне доповнити комплекс повноважень НБУ в сфері нагляду та регулювання стабільної діяльності комерційних банків, визначених в Законі України «Про Національний банк України», функцією забезпечення конкурентних умов в банківській системі, що фактично перетворить його з опосередкованого на прямий регулятор конкурентних відносин між банками.

Разом з тим вбачається необхідним розробка та впровадження в дію Закону України «Про захист конкуренції та антимонопольне регулювання діяльності на ринку банківських послуг», який визначить мету, основні принципи, інструменти виявлення та запобігання антиконкурентних дій та методологію оцінки конкуренції на ринку банківських послуг, як це здійснено в інших країнах, в тому числі і в Російській Федерації.

Необхідним є також вдосконалення проекту Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2013–2023 рр., метою якої є підвищення результативності державного захисту конкуренції та зростання ефективності функціонування товарних ринків в Україні [145]. При цьому в Програмі не приділяється уваги забезпеченню ефективної конкуренції на

ринку фінансових та, зокрема, банківських послуг, як одних з найдинамічніших складових національної економіки, що вимагає доповнення відповідної Програми положеннями, які стосуватимуться забезпечення розвитку конкурентних відносин на вітчизняному ринку банківських послуг.

Таким чином, для розбудови ефективної системи регулювання ринку банківських послуг в Україні необхідно реалізувати такі заходи:

- 1) узгодити банківське законодавство зі світовими нормами;
- 2) встановити на законодавчому рівні обґрунтовані межі доступу іноземного банківського капіталу на вітчизняний ринок та стимулювати відкриття філій іноземних банків в окремих регіонах України;

- 3) вдосконалити регулювання конкуренції на ринку банківських послуг шляхом внесення змін до Законів України «Про Національний банк України», Проекту Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2013–2023 рр. і прийняття Закону України «Про захист конкуренції та антимонопольне регулювання діяльності на ринку банківських послуг».

Другим напрямом, що має на меті сприяння ефективному функціонуванню ринку банківських послуг в Україні, є *забезпечення достатнього рівня капіталізації банківських установ.*

У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 р. виокремлено такі шляхи підвищення капіталізації банківської системи:

- 1) реформування банківського сектору шляхом ліквідації слабких банків і інтенсифікації процесу консолідації банківського сектору;
- 2) залучення до банків додаткового акціонерного капіталу;
- 3) розроблення банками планів підвищення рівня капіталізації з урахуванням зростання обсягів активних операцій;
- 4) покращення якості капіталу та забезпечення достатнього рівня покриття капіталом ризиків, що приймаються банківськими установами;
- 5) стимулювання капіталізації прибутку в банках [176].

При цьому головними заходами мають стати такі:

- підвищення мінімальних вимог до власного капіталу банків;

- стимулювання залучення власного банківського прибутку для інвестицій у капітал шляхом звільнення від оподаткування частини прибутку банківських установ, спрямовану на підвищення рівня їх капіталізації, стимулювати інвесторів звільненням від податків на прибуток, який спрямовується на капіталізацію банків;

- стимулювання припливу капіталу у банки за рахунок активного залучення коштів акціонерів, у тому числі портфельних інвесторів;

- збільшення показника адекватності капіталу через консолідацію банківської системи України (консорціумне кредитування, створення банківських об'єднань, злиття банків, їх реорганізація), а також застосування Національним банком України механізмів «примусового злиття» банків з недостатнім рівнем капіталу;

- участь банківських установ на фондовому ринку, емісія акцій з метою залучення вільних фінансових ресурсів,

- введення обмеження або заборону на проведення кредитних операцій банків у межах розміру їх капіталів;

- запровадження дієвих інструментів збільшення капіталу на мікрорівні через удосконалення системи фінансового менеджменту у комерційних банках тощо.

Важливим напрямом ефективного функціонування вітчизняного ринку банківських послуг також є *підвищення якості обслуговування клієнтів банківських установ*, що передбачає реалізацію комплексу таких завдань:

- диверсифікація бізнес-напрямків на ринку, удосконалення існуючих та запровадження нових послуг, заснованих на використанні сучасних банківських технологій;

- підвищення кваліфікаційного рівня персоналу банківських установ;

- створення умов для суттєвого розширення безготівкових розрахунків у економіці шляхом заміщення готівкових розрахунків на безготівкові платіжні інструменти через запровадження сучасних технологій оплати праці,

виплати пенсій тощо, а також збільшення масштабів здійснення населенням платежів за товари і послуги в безготівковій формі, зокрема, за допомогою платіжних карток;

- стимулювання зниження ціни банківських послуг та вирівнювання умов кредитування в іноземній та національній валютах.

Наступним напрямом підвищення ефективності функціонування вітчизняного ринку банківських послуг є *збільшення пропозиції інвестиційних кредитів*, пріоритетними заходами реалізації якого має стати:

- «подовження», диверсифікація і підвищення стабільності внутрішньої ресурсної бази банків, в тому числі, за рахунок використання потенціалу накопичених коштів домогосподарств;

- налагодження консультацій НБУ з комерційними банками щодо вдосконалення механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки на основі запровадження фідучіарної відповідальності – банки мають отримувати дешевші кредити рефінансування за умови спрямування певної частини коштів на пріоритетні цілі економічного розвитку, визначені урядом;

- розвиток інструментів зниження процентних ставок по інвестиційних кредитах шляхом зниження резервних вимог і надання державних гарантій, що дозволяє суттєво знизити ризики кредитних установ;

- запровадження системи державної компенсації за кредитами під інвестиційні проекти, визначені КМУ, розроблення механізмів сплати податків за інвестиційними кредитами тільки після реалізації відповідних проектів тощо.

Скороченню частки проблемних кредитів та недопущенню їх зростання у майбутньому покликана сукупність заходів, спрямованих на *упередження здійснення банками сумнівних операцій*, до яких варто віднести:

- поглиблення процедури ідентифікації клієнтів та їх операцій, з метою посилення боротьби з відмиванням брудних грошей, зокрема, шляхом

здійснення належного контролю за наявністю в банків положень, практики та процедур щодо протидії відмивання грошей, набутих злочинним шляхом;

- підвищення відповідальності учасників договірних відносин за неналежне виконання своїх зобов'язань, надання недостовірних даних про фінансовий стан позичальника;

- забезпечення повноцінного функціонування бюро кредитних історій, що має передбачити обмін інформацією між останніми та фінансовими установами й органами державної влади з метою з'ясування інформації про ділову репутацію клієнтів банків, їх фінансовий стан, мету, обсяг та період здійснюваних ним фінансових операцій тощо.

Наступним пріоритетним напрямом підвищення ефективності функціонування національного ринку банківських послуг на сучасному етапі його еволюції є *сприяння відновленню довіри населення до вітчизняної банківської системи*. При цьому вважаємо за доцільне запропонувати наступні заходи для вирішення поставленого завдання:

- впровадження дієвої системи захисту прав і законних інтересів споживачів банківських послуг та інвесторів, у тому числі шляхом розвитку компенсаційних механізмів;

- забезпечення інформаційної прозорості банківських установ шляхом удосконалення порядку розкриття у звітності банків інформації щодо їх власників і найбільших акціонерів; надання клієнтам повної, простої для сприйняття, адекватної та можливої для співставлення інформації щодо вартості банківських продуктів, їх умов і притаманним їм ризиків;

- проведення роботи з підвищення фінансової грамотності населення країни, що сприятиме кращій орієнтації населення в існуючі на ринку пропозиції банківських продуктів;

- здійснення банками адекватної тарифної політики, що відповідає положенням соціально орієнтованої економіки.

Таким чином, підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні на сучасному етапі його еволюції пов'язане з

подолання існуючих проблем шляхом розбудови дієвої системи регулювання ринку та вдосконалення банківського законодавства, забезпечення достатнього рівня капіталізації вітчизняних банків, формування умов для розширеного фінансування економічної діяльності, упередження здійснення банками сумнівних операцій, підвищення якості обслуговування клієнтів та рівня довіри населення до національної банківської системи.

Висновки до третього розділу

В даному розділі автором було проаналізовано кон'юнктуру, визначено основні тенденції та досліджено особливості конкурентних відносин на ринку банківських послуг в Україні, що дозволило з'ясувати головні проблеми розвитку зазначеного ринку на сучасному етапі й обґрунтувати пріоритетні напрями та механізми підвищення ефективності його функціонування.

За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Аналіз динаміки змін кількісних і якісних характеристик національного ринку банківських послуг свідчить, що головними тенденціями, притаманними сучасному етапу його еволюції є зміна географічної структури іноземних інвесторів, зокрема, зменшення частки європейського капіталу та збільшення присутності російських банків на ринку банківських послуг в Україні; посилення процесів консолідації банківського капіталу та збільшення кількості об'єднань банків, які, як правило, відбуваються шляхом придбання іноземними інвесторами істотної частки участі в українських банках; скорочення зовнішнього фінансування українських банків, що призводить до зниження можливостей реалізації довгострокових кредитних програм на вітчизняному ринку банківських послуг; уповільнення темпів зростання кредитних і депозитних послуг у 2008–

2009 рр. та поступове відновлення кредитування й нарощення депозитної бази у 2010–2011 рр. з одночасним скороченням кредитування економіки та зростанням частки проблемних кредитів; зростання попиту на дистанційні банківські продукти з боку населення та суб'єктів господарювання, хоча їх використання залишається ще досить обмеженим.

2. Здійснено оцінку рівня конкуренції на ринку банківських послуг в Україні за допомогою структурного (коефіцієнти концентрації) і неструктурного (модель Панзара-Росса) підходів та виявлено, що досліджуваний ринок характеризується низькою концентрацією і високим рівнем диференціації послуг.

На основі побудови щоквартального індикатора стабільності за методикою Z-статистики Роя встановлено взаємозв'язок між рівнем конкуренції на ринку банківських послуг в Україні та стабільністю вітчизняної банківської системи. Аргументовано, що підвищення рівня конкуренції на цьому ринку, з одного боку, сприяє повнішому задоволенню потреб економічних суб'єктів у банківському обслуговуванні, а, з іншого, - приводить до послаблення стабільності національної банківської системи. Водночас імовірний прогноз індикатора стабільності свідчить про те, що в найближчому майбутньому ринок банківських послуг в Україні не досягне стабільних значень при збереженні існуючих тенденцій.

3. Виокремлення інструментів цінової та нецінової конкуренції для основних груп банківських продуктів – депозитних, кредитних, розрахунково-касових і карткових на основі аналізу даних офіційних сайтів вітчизняних банківських установ дозволило виявити специфіку цінової та нецінової конкуренції на досліджуваному ринку. До основних нецінових методів конкурентної боротьби на ринку банківських послуг в Україні віднесено: удосконалення якості, швидкості надання послуг, професійного рівня банківського персоналу, забезпечення зручності обслуговування, постійне розширення й оновлення асортименту послуг, використання споживчих

переваг і особливостей різних груп клієнтів, активне інформування потенційних споживачів банківських послуг про пропозицію банківських продуктів, впровадження програм лояльності, кобрендинг банків з торговельними підприємствами, автосалонами, авіакомпаніями, туристичними операторами, операторами мобільного зв'язку тощо, пакетування послуг, можливість користуватися послугою безкоштовно або на пільгових умовах. Доведено, що, намагаючись диверсифікувати прибутки, вітчизняні банки в останні роки вдаються до підвищення комісійних платежів, вартості послуг і зменшення кількості безкоштовних продуктів, наслідком чого є посилення нерівноправності й асиметричності відносин з клієнтами.

4. Визначено головні проблеми розвитку сучасного ринку банківських послуг в Україні, а саме: низька конкурентоспроможність вітчизняних банків порівняно з іноземними, що за умов загострення конкуренції на ринку змушує банки приймати підвищені ризики і як наслідок приводить до зниження стабільності банківської системи; недостатня капіталізація українських банківських установ, що не забезпечує їм належної фінансової стабільності та обмежує здатність кредитувати реальний сектор відповідно до потреб інноваційно-інвестиційного розвитку; скорочення обсягів кредитування всіх основних груп клієнтів – корпорацій та домогосподарств, що пов'язано з обмеженістю доступу до ресурсів зовнішнього ринку та низьким рівнем довіри з боку внутрішнього інвестора; велика частка проблемних кредитів у загальному кредитному банківському портфелі, що в свою чергу приводить до негативного фінансового результату українських банків; низький рівень довіри населення до вітчизняної банківської системи.

5. Виокремлення зазначених проблем дозволило обґрунтувати комплекс пріоритетних завдань, напрямів та заходів для їх вирішення. Автором виділено низку завдань стратегічного характеру, спрямованих на підвищення ефективності функціонування досліджуваного ринку, серед яких: зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних банків, ліквідація дисбалансу

між попитом і пропозицією банківських послуг, задоволення інвестиційного попиту економічних суб'єктів, зменшення асиметрії інформації та зниження операційних ризиків учасників ринку банківських послуг.

Відповідно до визначених напрямів виконання поставлених завдань дисертантом запропоновано ряд конкретних заходів, спрямованих на розбудову дієвої системи регулювання досліджуваного ринку та удосконалення банківського законодавства, забезпечення достатнього рівня капіталізації українських банків, формування умов для розширеного фінансування економічної діяльності, упередження здійснення банками сумнівних операцій, підвищення якості обслуговування клієнтів, рівня довіри населення до національної банківської системи та підтримки позитивного іміджу банківських установ.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [187; 189; 190; 192; 194; 196; 188; 200].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової задачі щодо визначення теоретичних засад дослідження еволюції ринку банківських послуг за умов глобалізації, що дозволило сформулювати такі загальнотеоретичні висновки та практичні рекомендації, які відображають вирішення поставлених завдань відповідно до окресленої мети:

1. На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених запропоновано теоретичні підходи до аналізу еволюції ринку банківських послуг, а саме: 1) функціональний, що передбачає дослідження процесів модифікації його ролі та функціонального призначення в сучасній економіці; 2) структурно-поведінковий, пов'язаний із вивченням зміни механізмів координації взаємовідносин суб'єктів досліджуваного ринку; 3) інституційний, заснований на виявленні основних чинників і тенденцій інституційних трансформацій на ринку банківських послуг. Виокремлення зазначених підходів дозволило розглянути досліджуваний ринок як важливу складову глобального фінансового ринку, специфічний галузевий ринок, що поєднує персоніфікованих та інституційних суб'єктів господарювання у процесі надання та споживання банківських послуг.

2. Функціональне призначення сучасного ринку банківських послуг полягає в об'єднанні в єдину систему економічно самостійних постачальників і споживачів фінансових ресурсів; абсорбції грошових потоків і трансформації фінансових ресурсів в інвестиційні й позичкові інструменти фінансування реальної економіки; регулюванні асиметрії інформації та зменшенні операційних ризиків учасників ринку; гармонізації відносин між постачальниками і споживачами капіталу за рахунок масштабів діяльності й

портфельного управління активами та забезпеченні ефективного розподілу і перерозподілу ресурсів; прямому та опосередкованому сприянні задоволенню різноманітних споживчих і виробничих потреб.

3. Ефективний механізм регулювання сучасного ринку банківських послуг ґрунтується на поєднанні державного регулювання та заходів саморегулювання з метою забезпечення стабільного функціонування ринку й захисту інтересів постачальників і споживачів банківських послуг. Обґрунтовано важливість зростання ролі саморегулювних організацій як суб'єктів, призначенням яких є участь у законотворчій діяльності, розробка й запровадження єдиних правил і стандартів професійної діяльності та контроль за їх дотриманням, що в сукупності має сприяти розвитку ефективної конкуренції, посиленню ринкової дисципліни й підвищенню відкритості та прозорості досліджуваного ринку.

4. Виявлено і проаналізовано суперечливі тенденції, притаманні сучасному етапу еволюції ринку банківських послуг, зокрема: 1) підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг, з одного боку, та посилення його вразливості до зовнішніх потрясінь і поширення кризових явищ у світовій економіці – з іншого, внаслідок інтеграції національних банківських систем; 2) здешевлення банківських послуг, підвищення якості обслуговування економічних суб'єктів шляхом універсалізації й диверсифікації банківської діяльності та водночас зростання глобального спекулятивного капіталу й поглиблення відриву фінансового сектору від потреб реальної економіки; 3) динамічний розвиток ринку банківських послуг на основі впровадження єдиних стандартів глобального регулювання, з одного боку, та посилення нестійкості національних банківських систем внаслідок відсутності дієвих механізмів їх імплементації – з іншого.

5. Теорія і практика банківської діяльності свідчить, що головними проявами трансформації конкурентних відносин на сучасному ринку

банківських послуг, зумовленої поглибленням фінансової глобалізації, є: поява міжрегіональної, міжнародної та глобальної конкуренції; видозміна її форм і методів; роздвоєння конкурентних відносин на основі формування явної та латентної конкуренції; переорієнтація споживчого попиту в частині зміщення акцентів із цінових характеристик банківського продукту на сервісні; зменшення кількості суб'єктів ринку та посилення необхідності його антимонопольного регулювання.

6. Основні напрями модифікації механізмів регулювання ринку банківських послуг, зумовленої сучасною світовою фінансовою кризою, пов'язані з модернізацією глобальної архітектури нагляду за фінансовим сектором внаслідок перегляду функцій існуючих і створення нових наднаціональних інститутів; зміною структури американської та європейської систем банківського нагляду, в т.ч. прийняття рішення про створення Європейського банківського союзу; посиленням тенденції переходу багатьох країн до інтегрованих систем регулювання шляхом повного або часткового об'єднання функцій контролю та регулювання ринків банківських послуг, страхових послуг і цінних паперів; зростанням ролі та значення центральних банків у цих процесах; модернізацією систем страхування вкладів і механізмів урегулювання діяльності проблемних банківських установ.

7. Найважливішими тенденціями, притаманними сучасному етапу еволюції вітчизняного ринку банківських послуг, є такі: 1) зміна географічної структури іноземних інвесторів, зокрема, зменшення частки європейського капіталу та збільшення присутності російських банків; 2) посилення процесів консолідації банківського капіталу та збільшення кількості об'єднань банківських установ; 3) скорочення можливостей залучення зовнішнього фінансування для українських банків, що в свою чергу призводить до зниження можливостей реалізації вітчизняними банківськими установами довгострокових кредитних програм на вітчизняному ринку банківських

послуг; 4) уповільнення зростання кредитних і депозитних послуг у 2008–2009 рр. та поступове відновлення кредитування й нарощування депозитної бази у 2010–2011 рр., що супроводжується скороченням кредитування економіки при одночасному збільшенні частки проблемних кредитів; 5) зростання попиту на дистанційні банківські продукти з боку населення та суб'єктів господарювання.

8. Результати оцінки конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг за допомогою структурних (коефіцієнти концентрації) і не структурних (модель Панзара-Роса) методів свідчать про його низьку концентрацію та високий рівень диференціації послуг. Аргументовано, що підвищення конкуренції на зазначеному ринку призводить до повнішого задоволення потреб економічних суб'єктів у банківському обслуговуванні та водночас до послаблення стабільності вітчизняної банківської системи (за допомогою методики Z-статистики Роя на основі побудови щоквартального індикатора стабільності), а ймовірний прогноз індикатора стабільності доводить, що в найближчому майбутньому ринок банківських послуг в Україні не досягне стабільних значень при збереженні існуючих тенденцій.

9. Групування інструментів цінової та нецінової конкуренції на ринку банківських послуг в Україні для основних банківських продуктів (кредитних, депозитних, розрахунково-касових і карткових) дозволило виявити особливості цінової й нецінової конкуренції на досліджуваному ринку. Основними методами нецінової конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг є: підвищення якості, швидкості надання послуг, професійного рівня банківського персоналу, забезпечення зручності обслуговування, постійне розширення й оновлення асортименту послуг, використання споживчих переваг і особливостей різних груп клієнтів, активне інформування потенційних споживачів банківських послуг про пропозицію банківських продуктів, впровадження програм лояльності, кобрендинг,

пакування послуг, можливість користуватися послугою безкоштовно або на пільгових умовах. Встановлено, що різні способи збільшення прибутковості, до яких останнім часом вдаються вітчизняні банки, призводить до посилення нерівноправності та асиметричності їх відносин із клієнтами.

10. Дисертантом виділено пріоритетні завдання, спрямовані на підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в Україні, серед яких: зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних банків, ліквідація дисбалансу між попитом і пропозицією банківських послуг, задоволення інвестиційного попиту економічних суб'єктів, зменшення асиметрії інформації та зниження операційних ризиків учасників ринку банківських послуг. Відповідно до визначених завдань запропоновано основні напрями та найважливіші заходи щодо їх реалізації, пов'язані з розбудовою дієвої системи регулювання ринку й удосконаленням банківського законодавства, забезпеченням достатнього рівня капіталізації вітчизняних банків, формуванням умов для розширеного фінансування економічної діяльності, упередженням здійснення банками сумнівних операцій, підвищенням якості обслуговування клієнтів і відновленням довіри населення до національної банківської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверіна О. І. Соціальна мінливість: когнітивний аналіз : [монографія / за науковою ред. проф. В. П. Беха] ; Мін-во освіти і науки, молоді і спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 202 с.
2. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України).
3. Базилевич В. Д. Відновлення фінансової стійкості банківської системи України: антикризові заходи / В. Д. Базилевич // Вісник національного банку України: матеріали круглого столу. – № 5. – 2009. – С. 9.
4. Базилевич В. Концентрація у банківському секторі України: сучасний стан та шляхи регулювання / Віктор Базилевич, Василина Филюк // Банківська справа. – 2012. – № 2 – С. 3 – 18.
5. Базилевич В. Д. Розвиток фінансового ринку в сучасних умовах / В. Д. Базилевич // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С.5 – 12.
6. Банківський нагляд: [навчальний посібник] / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва. – К.: Знання, 2004. – 406 с. – (Вища освіта XXI століття)
7. Банки в посткризисной экономике: Россия и международная практика: материалы VIII Международного банковского форума «Банки России – XXI век» [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – М., Ассоциация региональных банков России (Ассоциация «Россия»), 2010. – 137 с. – Режим доступу: <http://www.asros.ru/media/File/news/BFI.pdf-0.pdf>.
8. Банки и банковское дело / [под ред. д.э.н. И. Т. Балабанова]. – СПб: Питер, 2001. – 256 с.

9. Банківський менеджмент: питання теорії та практики : монографія / [О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 152 с.
10. Банківські операції: підручник / [Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. та ін.] ; за ред. д.е.н., проф. А. М. Мороза. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 476 с.
11. Банківська система України : монографія / [В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2010. – 187 с.
12. Банковское дело : учебник / [под ред. О. И. Лаврушина]. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 428 с.
13. Батрименко В. В. Наслідки лібералізації ринків банківських послуг у перехідних економічних системах в умовах експансії транснаціонального фінансового капіталу / В. В. Батрименко, Ю. Ю. Годунова // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. – 2010. – Вип. 1. – С. 183 – 186.
14. Барановський О. Сьогодення світового ринку банківських послуг / Олександр Барановський // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 18 – 23.
15. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: В 2-х т. Т. 1. / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр: Эльга, 2001. – 528 с.
16. Бобров Є. А. Роль і місце ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку / Є. А. Бобров // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 88 – 94.
17. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізм регулювання та управління: [навч. посіб.] / В. Г. Бодров. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 104 с.
18. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Є. П. Бондаренко. – Суми, 2011. – 18 с.

19. Брегеда О. А. Ринок банківських послуг в Україні: сучаний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит»/ О. А. Брегеда. – К., 2002. – 16 с.

20. Бунге М. Сучасний дискурс / [за ред. В. Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2005. – 697 с. – (Славетні постаті).

21. Бурбело О. А. Petra scandali либерализации банковской деятельности в условиях глобализации / О. А. Бурбело, С. М. Андросов // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1 (48). – С. 28 – 34.

22. Валовий зовнішній борг України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63734>.

23. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

24. Вартість банківського бізнесу : монографія / [А. О. Епіфанов, С. В. Леонов, Й. Хабер та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Епіфанова та д-ра екон. наук С. В. Леонова. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». – 295 с.

25. Васильченко З. М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація: [монографія] / З. М. Васильченко. – К.: Кондор, 2004. – 528 с.

26. Васюренко О. В. Банківські операції: [навч. посібник] / О. В. Васюренко. – К.: Т-во «Знання», 2002. – 255 с.

27. Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2009. – 862, [2] с., [12] с. іл. – (Славетні постаті).

28. Верников А. В. Формы собственности и институциональные изменения в банковском секторе (научный доклад) / А. В. Верников. – М., 2007. – 52 с.

29. Войнаренко М. П. Сучасні реалії стану комерційних банків України за показниками їх фінансової стійкості / М. П. Войнаренко, С. І. Мельник, Р. С. Квасницька // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4(8). – С. 222 – 228.

30. Ворода Л. Консолідація банківських установ, як ефективний спосіб нарощення власного капіталу банків / Любов Ворода // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 26 – 36.

31. Гаврилюк О. В. Глобалізація і суверенітет: економічні критерії та засоби забезпечення / О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 111 – 126.

32. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: [монографія] / Т. В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 296 с.

33. Гамзунов А. Г. Банковская услуга, как предмет деятельности банка [Електронний ресурс] / А. Г. Гамзунов. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11._NPRT_2007/Economics/21947.doc.htm.

34. Геєць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України і Росії (макроекономічний аспект) / В. М. Геєць // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 3 – 18.

35. Гелд Дейвід. Демократія та глобальний устрій / Дейвід Гелд; пер. з англ. О. Юдіна, О. Межевікіна. – К.: Port-Royal, 2005. – 358 с.

36. Головин Ю. В. Банки и банковские услуги в России: вопросы теории и практики / Ю. В. Головин. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 440 с.

37. Горбач Л. М. Ринок фінансових послуг: [навч. посібник] / Л. М. Горбач, О. Б. Каун. – К.: Кондор, 2009. – 436 с.

38. Горчакова М. Е. Дистанционное банковское обслуживание: [учеб. пособие] / М. Е. Горчакова. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2009. – 65 с.

39. Гражевська Н. І. Еволюція регуляторних механізмів розвитку ринку банківських послуг в трансформаційній економіці / Н. І. Гражевська,

В. І. Трохименко // Вісник ДНУ. Серія Економіка. – 2010. – Вип. 4 (1). – Т. 18. – С. 43 – 51.

40. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

41. Грановська І. В. Особливості становлення та розвитку банківської системи в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Грановська. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_2/Granovs'ka.pdf.

42. Гроші та кредит: [підручник] / за заг. ред. М.І. Савлука. – 4-те вид., перероб. і доп – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.

43. Губарь Е. Украина меняет инвесторов. Западные банки покидают рынок [Електронний ресурс] / Елена Губарь, Руслан Черный. – Електрон. дані. – Газета «Коммерсантъ Украина». – 2012. – №213 (1703). – Режим доступу: <http://kommersant.ua/doc/2097907>.

44. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.

45. Дарбинян А. Р. Институты финансового посредничества в современной экономике / А. Р. Дарбинян, Э. М. Сандоян // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 1. – С. 89 – 99.

46. Дериг Х.-У. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века: пер. с нем. / Ханс-Ультрих Дериг. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 384 с.

47. Дзюблюк О. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегія розвитку в Україні / Олександр Дзюблюк // Банківська справа. – 2006. – № 5 – 6. – С. 23 – 35.

48. Дзюблюк О. Розвиток банківського сектору в умовах деформації світового фінансового простору / Олександр Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 10. – С. 76 – 83.

49. Директива 2002/87/ЄС Європейського парламенту та ради про здійснення додаткового нагляду за кредитними установами, страховими компаніями та інвестиційними фірмами, що входять до фінансового конгломерату [Електронний ресурс]. / Європейський Парламент та Рада – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/euro/ukr_2002_87_ua_cons2008.pdf.

50. Діброва А. Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектора економіки / А. Д. Діброва // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 76 – 85.

51. Діяльність платіжних систем на ринку України у 2011 році. – Вісник національного банку України. – 2012. – № 3. – С. 12 – 17.

52. Доклад Стиглица. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. – М.: Междунар. отношения. 2010. – 328 с.

53. Донецкова О. Ю. Природа и специфика финансового посредничества / О. Ю. Донецкова // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург: ОГУ. – 2010. – № 13(119). – С. 148 – 152.

54. Дробышевский С. Анализ конкуренции в российском банковском секторе. / С. Дробышевский, С. Пащенко. – Москва: ИЭПП, 2006. – 130 с. : ил. – (Научные труды / Ин-т экономики переход. Периода № 96).

55. Дубовик О. В. Маркетинг в банку: навч. посіб. / [О. В. Дубовик, С. М. Бойко, М. А. Вознюк, Т. Д. Гірченко]. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2007. – 275 с.

56. Д'яконова І. І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категоріального апарату / І. І. Д'яконова // Вісник УАБС. – 2007. – № 2 (23) – С. 9 – 16.

57. Желтоносов В. М. Новая Экономика: интеграция рынков финансовых и инфокоммуникационных услуг : [монография] / В. М. Желтоносов, В. В. Макаров и др. – М.: Академия, 2009. – 223 с.

58. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України : монографія / [О. М. Колодізєв, О. В. Бойко, І. О. Губарева та ін. ; за заг. ред. О. М. Колодізєва]. – Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2010. – 311 с.

59. Ермаков С. Л. Антикризисное управление в российском банковском секторе : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / С. Л. Ермаков. – Москва, 2009. – 27 с.

60. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / [за ред. В. Д. Базилевича]. – 8-ме вид., переробл. і доповн. – К., Знання, 2012. – 702 с.

61. Евстегнеева Л. П. Экономика как синергетическая система / Л. П. Евстегнеева, Р. Н. Евстегнеев. – М.: ЛЕНАД, 2010. – 272 с.

62. Ещенко П. С. Куда движется глобальная экономика в XXI веке? / П. С. Ещенко, А. Г. Арсеенко. – К.: Знання України, 2012. – 479 с.

63. Ігнатюк А. І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання: [монографія] / А. І. Ігнатюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.

64. Ігнатюк А. Концентрація капіталу та ринків в умовах глобалізації / Анжела Ігнатюк // Банківська справа. – 2011. – № 10. – С. 54 – 77.

65. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К. : НІСД. – 2010. – 64 с.

66. Інформація для банківських установ [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. – Електрон. дані. – Режим доступу:http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/category;jsessionid=285E16F2D6B783D9730BFBA9F4D35E7A?cat_id=180979

67. Інформація про власників істотної участі у банках України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51343>.

68. Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / [Уклад. В. Д. Базилевич, Т. В. Н. І. Гражевська, А. О. Маслов та ін. / За ред. проф. В. Д. Базилевича]. – К.: ВПЦ Київський університет, 2011. – 1198 с.

69. Канаев А. В. Банковская деятельность в свете теории финансового посредничества: традиции и инновации / А.В. Канаев // Вестник СПбГУ. – 2006. – Вып. 3. – С.3 – 113.

70. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. / под науч. ред. О. И. Шкратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 606, [1] с.

71. Караченцева Т. Национальное регулирование рынка финансовых услуг / Татьяна Караченцева, Константин Караченцев // Банкаўскі веснік. – Минск, 2009. – № 2. – С. 21 – 29.

72. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

73. Кириченко М. М. Процеси транснаціоналізації банківської діяльності та перспективи їхнього розвитку в Україні / М. М. Кириченко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1(55). – С. 132 – 139.

74. Кірхнер Р. Банківський сектор в Україні: минулі події та майбутні виклики [Електронний ресурс] / Роберт Кірхнер, Рікардо Джуччі, Сайрус де-ла Рубія, Віталій Кравчук. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2011/PP_02_2011_ukr.pdf.

75. Ключко Л. А. Транснаціональні банки: позитивний вплив і негативні наслідки для національних банківських систем / Л. А. Ключко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8(110). – С. 257 – 264.

76. Коваленко В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення : [монографія] / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 153 с.

77. Коваленко В. В. Методологічні підходи до створення й розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг України / В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2010 – № 10. – С. 87 – 99.

78. Коваль О. П. Деякі аспекти державного регулювання ринку фінансових послуг в Україні / О. П. Коваль // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 80 – 86.

79. Козьменко С. Реформа національної системи гарантування вкладів: ключові положення та перспективи розвитку / Сергій Козьменко, Інна Шкільник, Тарас Савченко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 6. – С. 14 – 21.

80. Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором України (Зелена книга) / Національний банк України // Офіційний сайт національного банку України [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/others/zelena_kniga.pdf.

81. Корнєєв В. В. Фінансові посередники як інститути розвитку: [монографія] / В. В. Корнєєв. – К.: Основа, 2007. с. 192.

82. Корнилюк Р. В. Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання: [монографія] / А. В. Корнилюк, І. Б. Івасів, О. М. Диба. – К.: КНЕУ. – 2012. – 234, [2] с.

83. Корнівська В. О. Ринкова асиметрія у фінансово-інституційному просторі Росії і України / Валерія Олегівна Корнівська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 1 (13). – С. 8 – 11.

84. Костогриз В. Г. Фінансовий супермаркет як перспективний напрямок дистрибуції фінансових послуг. / В. Г. Костогриз, М. Е. Люзняк // Вісник УБС НБУ. – 2010 – № 3 (9). – С. 241 – 245.

85. Кочетов Э. Стратегия развития: геоэкономическая модель / Э. Кочетов // Безопасность Евразии: Журн. Высоких гуманитар. Технологий. – 2000. – № 1. – С. 116 – 121.

86. Кравчук Н. Модифікація ринку фінансових послуг крізь призму фінансової консолідації: функціональна детермінантність та діалектика пізнання / Наталія Кравчук // Світ фінансів. – 2007. – № 4(13). – С. 9 – 23.

87. Кремень В. М. Особливості діяльності фінансових конгломератів на міжнародному фінансовому ринку [Електронний ресурс] / В. М. Кремень // Економічний простір. – 2011. – № 56/2. – С. 23 – 32. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2011_56_2/statti/5.pdf.

88. Кругман П. Международная экономика: теория и политика / П. Кругман, М. Обстфельд; пер. с англ. 5-го межд.изд. – СПб.: Питер, 2004. – 832 с.

89. Курманова Л. Р. Институт рынка в системе развития банковских услуг / Л. Р. Курманова // Экономические науки. – 2009. – № 4 (59). – С. 273 – 276.

90. Леонов С. В. Інвестиційний потенціал банківської системи [монографія] / С. В. Леонов. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 375 с.

91. Лобозинська С. Функції державного регулювання банківської системи / С. Лобозинська // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 365 – 368.

92. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З. О Луцишин. – Київ.: Видавництво «ДрУк», 2002. – 320 с.

93. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем: [монография] / С.В. Любимцева. – М.: Экономистъ, 2004. – 443 с.

94. Любунь, О. С. Банківський нагляд : [підручник] / О. С. Любунь, К. Є. Раєвський; Мін-во освіти і науки України. – 2-ге вид., перероб. – К. : ЦНЛ, 2005. – 416 с.

95. Лютий І.О. Банківський маркетинг: підручн. [для студ. вищ. навч. закладів] / І. О. Лютий, О. О. Солодка. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.

96. Макаренко М.І. Нестабільність фінансових ринків і волатильність реального сектора в умовах світової кризи / М.І. Макаренко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Економіка». – 2009. – № 2. – С.15 – 20.

97. Макаренко М.І. Посткризова реінкарнація ринку банківських послуг [Електронний ресурс] / М.І. Макаренко // Ефективна економіка. – 2012. – № 12. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

98. Мамонов М. Е. Неструктурный поход к оценке уровня конкуренции в российском банковском секторе / М. Е. Мамонов // Банковское дело. – 2010. – № 11. – С. 17 – 24.

99. Мандибура В. О. Фіктивний капітал в умовах сучасної світової економіки / В. О. Мандибура // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2012. – № 132. – С. 5 – 9.

100. Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Универс, 1993. – 415 с. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://institutiones.com/download/books/1229-principyu-ekonomicheskoy-nauki.html>.

101. Маслак Н. Г. Ціноутворення на банківські продукти : [монографія] / Н. Г. Маслак, О. А. Криклій. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 121 с.

102. Масленченков Ю. С. Технология и организация работы банка: теория и практика / Масленченков Ю. С. – М.: Изд. – консалтинговая компания «Дека», 1998. – 431 с.

103. Мизгулин Д. А. Еще раз к вопросу о конкуренции на рынке банковских услуг / Д. А. Мизгулин // Банковское дело. – 2003. – № 6. – С. 12 – 14.

104. Министры Евросоюза сделали ЕЦБ главным регулятором банков [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.bfm.ru/news/202342>.

105. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін ; [пер. з англ. С. Панчишин, А. Стасишин, Г. Стеблій]. – К. : Основи, 1999. – 963 с.

106. Міжнародні новини [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. – Електрон. ресурс. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/category?cat_id=77332.

107. Міщенко В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / Володимир Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 4 – 9.

108. Міщенко С. В. Проблеми вдосконалення системи саморегулювання на ринку фінансових послуг / С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 43 – 52.

109. Міщенко С. Удосконалення монетарної політики та регулювання фінансових систем / Світлана Міщенко // Вісник національного банку України. – 2011. – № 5. – С. 21 – 27.

110. Модернизация банковской системы РФ: Россия и международная практика: материалы IX Международного банковского форума «Банки России – XXI век» [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – М., Асоціація регіональних банків Росії (Асоціація «Россія»), 2011. – 120 с. – Режим доступу: http://www.bfi.ru/site/rus/develop/sochi2011_rus.pdf.

111. Моисеев С. Р. Глобализация финансовых рынков: миф или реальность? / С. Р. Моисеев // Дайджест-Финансы. – 2002. – № 3. – С. 18 – 24.

112. Моисеев С. Р. Модернизация банковского регулирования и надзора: передовой опыт и отечественные перспективы [Електронний ресурс] / С. Р. Моисеев. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://2020strategy.ru/g10/documents/32581443.html>.

113. Моргуновський Д. З. Трансформація банківських продуктів і послуг в умовах зростаючої конкуренції в банківському секторі України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Д. З. Моргуновський. – К., 2008. – 255 с.

114. Мошенський С. З. Моделі державного регулювання фінансових установ / С. З. Мошенський // Фінанси України. – 2008. – № 6 (151). – С. 89 – 98.

115. Мусифуллина Ю. И. Формирование и развитие банковской инфраструктуры в условиях рыночных отношений (на материалах Оренбургской обл.) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Ю. И. Мусифуллина. – С., 2008. – 20 с.

116. Науменкова С. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансової системи / Світлана Науменкова // Вісник національного банку України. – 2011. – № 11. – С. 4 – 11.

117. Науменкова С. В. Системи регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн: [навчальний посібник] / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. – 170 с.

118. Національні фінансові системи в умовах глобалізації: [монографія] / за заг. ред. проф. Лютого І.О. – Івано-Франківськ: Галицька Академія, 2008. – 308 с.

119. Нікітін А. В. Маркетинг в банку: навч. посіб. / [за ред. А. В. Нікітіна]. – К.: КНЕУ, 2006. – 431 с.

120. Нікіфоров П. О. Інституційні передумови розвитку структури фінансового ринку / П. О. Нікіфоров, В. І. Кравець // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2006. – Випуск 90. – С. 9 – 11.

121. На шляху до «розумного суспільства»: інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: аналіт. доп. [Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 2011. – 25 с. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/rozumne_susp-c9629.pdf

122. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів : монографія / [авт. колектив; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко]. – К.: УБС НБУ, 2008. – 231 с.

123. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 240 с.

124.Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 170 с.

125.Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.

126.Олещук М. Г. Еволюція становлення та прогноз розвитку ринку банківських послуг України [Електронний ресурс] / М. Г. Олещук // Демократичне врядування: Наук. Вісн. – 2011. – Вип. 7. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/6565/1/oleshchuk.pdf>.

127.Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

128.Остролуцький М. Концентрація банківського сектору: оцінка та аналіз / Микола Остролуцький, Тетяна Мельник // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 5. – С. 35 – 39.

129.Перехожев В. А. Современные подходы к пониманию категорий «Банковский продукт», «Банковская услуга» и «Банковская операция» / В. А. Перехожев // Финансы и кредит. – 2002. – № 21 – С. 23 – 32.

130.Петти У. Трактат о налогах и сборах [Електронний ресурс] / У. Петти. – Електронні дані.– Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/pettsod.htm>.

131.Пигу А. Экономическая теория благосостояния: пер. с англ. / А. Пигу. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1985. – 960 с.

132.Пилипенко Г. М. Характер взаємодії механізмів державного регулювання та саморегулювання у сучасній змішаній економіці [Електронний ресурс] / Г. М. Пилипенко, Ю. І. Пилипенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2007. – Випуск 31/1. – С. 93 – 99. – Режим доступу:http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/93/1/31-1_16.pdf.

133.Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 144 с.

134.Платежные карты: цели использования и социально-демографический портрет пользователя [Электронный ресурс] / GfK Україна. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations/20120920_cards_presentation_v2.pdf.

135.Подкатилова Е. В. Рынок финансовых услуг и его место в структуре финансового рынка / Е. В. Подкатилова // Нефтегазовое дело. – 2006. – С. 1 – 10.

136.Показники діяльності банків [Електронний ресурс] / Асоціація українських банків. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_arhive_docs&show=1&menu=104&Itemid=112.

137.Полетаєв О. О. Економічна сутність фінансового посередництва / О. О. Полетаєв // Наукові праці. – 2010. – Том 126. – Випуск 113. – С. 39 – 46.

138.Прімерова О. К. Розвиток банківської системи України в умовах фінансової глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. К. Прімерова – К., 2010. – 20 с.

139.Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2001 р. № 2121-III. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

140.Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України [Електронний ресурс] : Постанова НБУ від 18.06.2003 № 254. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0559-0>.

141.Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Електрон. дані. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14.

142.Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

143.Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12.07.2001 № №2664-III. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

144.Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції. Інформаційно-аналітичні матеріали. Випуск 8. / [В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко, Н. В. Грищук та ін.]. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2007. – 266 с.

145.Проект Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2012–2023 роки [Електронний ресурс]. – Електрон. Дані. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=214830&cat_id=214829.

146.Пустовійт Р. Ф. Інституційне формування постсоціалістичного банківського сектора [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовійт, М. П. Овчарук. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/3628/1/piprbsu_05.pdf.

147.Радіонова І. Ф. Теорія фінансової нестабільності як інструментарій сучасної макроекономіки [Електронний ресурс] / І. Ф. Радіонова // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листопада 2012 р., м. Київ). – Електрон. дані. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 63 – 65. – Режим доступу: http://economy.univ.kiev.ua/paradigm_et/conf_materials.pdf.

148.Реверчук С. К. Основи теорії економічної конкуренції: [навч. посібн.] / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, Л. С. Реверчук. – К.: Знання, 2007 – 271 с.

149.Рекуненко І. І. Особливості діяльності саморегулювних організацій на ринку фінансових послуг / І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць /

Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Т. 29. – С. 394 – 407.

150.Рынок банковских услуг в Украине глазами потребителей [Електронний ресурс] / GfK Україна – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/tamaraavdeyeva/dmytro-yablonovskyygfk>.

151.Річний звіт 2010 Національного банку України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>.

152.Річний звіт 2011 Національного банку України [Електронний ресурс]. / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=121938>.

153.Родин Д. Я. Развитие посреднической деятельности коммерческих банков в условиях системной трансформации рынка финансовы услуг [Електронний ресурс] / Д. Я. Родин // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) – Краснодар: КубГАУ – 2011. – № 01 (65). – С. 182 – 191. – Режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2011/01/pdf/16.pdf>.

154.Розвиток банківської системи України: [монографія] / кол. авторів; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра екон. наук, проф. Р. А. Славенка. – К.: УБС НБУ, 2010. – 462 с.

155.Розвиток банківської системи України / [за ред. д-ра екон. наук О. І. Барановського]. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2008. – 584 с.

156.Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: [монографія] / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.

157.Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу: звіт про НДР / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; керівн. А. О. Єпіфанов ; викон. Т. Г. Савченко, С. В. Леонов [та ін.]. – Суми, 2010. – 142 с.

158. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг : [монографія] / Л. Ф. Романенко. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2001. – 322 с.
159. Росинский А. Иностранные банки в Украине: 15 лет истории / А. Росинский // Финансовые риски. – 2008. – № 1. – С. 44 – 49.
160. Роуз П. Банковский менеджмент: Предоставление фин. услуг : пер. с англ. / Питер С. Роуз. – М. Акад. нар. хоз-ва : Дело 1995. – 743 с.
161. Рустамов Э. Финансовая глобализация и качество институтов / Э. Рустамов // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 39 – 52.
162. Савелко Т. В. Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України / Т. В. Савелко // Економіка України : Політико-економічний журнал Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України та Національної академії наук України. – 2007. – № 8. – С. 27 – 33.
163. Сайкевич О. Українські економісти другої половини ХІХ – початку ХХ століття про необхідність державного регулювання банківської системи країни / О. Сайкевич // Банківська справа. – 2002. – № 3. – С. 77 – 80.
164. Самсонова Е. К. Формирование и развитие конкурентной среды на рынке банковских услуг России: проблемы и перспективы / Е. К. Самсонова // Финансы и кредит. – 2007. – № 29 (269). – С. 2 – 7.
165. Святков С. А. Конкурентные факторы банковского сектора [Електронний ресурс] / С. А. Святков. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.sbmt.bsu.by/Data_RUS/ContBlocks/01109/Svjatov.pdf.
166. Сизоненко В. О. Особливості сучасного розвитку ринку банківських послуг / В. О. Сизоненко, С. А. Циганов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 24. – С. 41 – 52.
167. Сіденко В. Зовнішні аспекти макроструктурних зрушень // Макроструктурна політика та ринкова трансформація: досвід Польщі та України / за ред. Я. Кліха, І. Крючкової та В. Сіденка. – К.: Заповіт, 2004.

168. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки-мл.; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

169. Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки: [монографія] / В. Л. Смагін. – К.: КНЕУ, 2008. – 232 с.

170. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1962. – 684 с.

171. Сорос Д. Мировой экономический кризис и его значение. Новая парадигма финансовых рынков / Джордж Сорос; пер. с англ. Кристофа Вагнера. – М.: Манн, Иванов и Фебер, 2010. – 272 с.

172. Статистичний бюлетень Національного банку України (електронне видання). Липень 2012 року [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.

173. Степаненко Б. Інтернаціоналізація банківського сектору України: ціна й методи злиття та поглинань / Богдана Степаненко // Економіст. – 2010. – № 1. – С. 12 – 16.

174. Степаненко В. Електронні банківські послуги / Валерій Степаненко // Финансовый директор. – 2011. – № 1 – 2. – С. 13 – 19.

175. Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Ю. Стиглиц; пер. с англ. и примечания Г. Г. Пирогова. – М.: Национальный общественно-научный фонд 2003. – 304 с.

176. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2015 року (проект) [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.kbs.org.ua/files/dpee1.pdf>.

177. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія [Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артьомова Т. І. та ін.]; за ред. Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 696 с.

178.Сугоняко О. Уроки експансії іноземного капіталу в банківську систему України (в контексті фінансової кризи 2008–2009 рр.) [Електронний ресурс] / Асоціація українських банків. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4889&menu=104&Itemid=96.

179.Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання та банківського нагляду в Україні [Електронний ресурс] / М. Суржинський // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 83 – 93. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1365>.

180.Табачникова М. Б. Теоретические концепции эволюционных изменений социально-экономических систем [Електронний ресурс] / М. Б. Табачникова. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=6&page=28>.

181.Тен В.В. Финансы: экономический анализ банковских услуг [Електронний ресурс] / В.В. Тен. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.aup.ru/files/m1325/m1325.pdf>.

182.Ткачук В. О. Маркетинг у банку: [навчальний посібник] / В. О. Ткачук. – Тернопіль: «Синтез-Поліграф», 2006. – 225 с.

183.Точилін В. О. Формування функціонально ефективної моделі ринку: конкуренція та бар'єри, ринкова влада і державне регулювання / В. О. Точилін, В. В. Венгер // Актуальні проблеми економіки. – № 2 (92), 2009. – С. 23 – 38.

184.Трохименко В. І. Глобалізація ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доповідей Сьомої Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – Ч.1. – С. 114 – 116.

185.Трохименко В. И. Эволюция научных подходов к исследованию рынка банковских услуг / В. И. Трохименко // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд: сб. материалов XII Междунар. науч.-

практ. конф.: в 2-х частях. / под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2011. – Ч. 1. – С. 47 – 51.

186. Трохименко В. І. Лібералізація ринку банківських послуг як прояв фінансової глобалізації / В. І. Трохименко // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. – 2011. – Вип. 127. – С. 50 – 53.

187. Трохименко В. І. Особливості розвитку ринку роздрібних банківських послуг в Україні / В. І. Трохименко // Соціальні, фінансові та економічні основи ефективної політики держави в умовах глобалізації світової економіки: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених / заг. ред. д.е.н., проф. Дубницького В. І. – Донецьк: ТОВ «ДЕГІ», 2010. – Ч. 2. – С. 133 – 135.

188. Трохименко В. І. Ринок банківських послуг в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / В. І. Трохименко // Статистика України. – 2010. – № 2 (49). – С. 26 – 31.

189. Трохименко В. І. Розвиток дистанційного обслуговування на ринку банківських послуг України / В. І. Трохименко // Економіка та держава. – 2012. – № 4. – С. 76 – 80.

190. Трохименко В. І. Розвиток конкурентних відносин на ринку банківських послуг в Україні / В. І. Трохименко // Формування стратегії розвитку економіки України як передумова стійкого соціально-економічного зростання (з урахуванням закордонного досвіду): матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та асп. (16–17 березня 2010 р., м. Чернівці). – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2010. – С. 256 – 259.

191. Трохименко В. Роль ринку банківських послуг у ринковій економіці / Вікторія Трохименко // Наука молода. – 2011. – Вип. 15–16. – С. 231 – 237.

192. Трохименко В. І. Російський капітал в банківській системі України / В. І. Трохименко // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: зб. тез доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 травня 2011 р., м. Суми) : у 2 т. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – Т. 2. – С. 190 – 191.

193.Трохименко В. И. Системные риски развития рынка банковских услуг в условиях глобализации / В.И. Трохименко // Экономика. Управление. Право. – М., 2011. – № 2 (14). – С. 10 – 14.

194.Трохименко В. І. Суперечливий вплив глобалізації на розвиток ринку банківських послуг в Україні / В. І. Трохименко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №. 5 (108). – С. 76 – 81.

195.Трохименко В. І. Сутність та структура сучасного ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. зб. – 2010. – № 2 (54). – С. 161 – 164.

196.Трохименко В. І. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку банківських послуг в Україні / В. І. Трохименко // Шевченківська весна. Економіка: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих вчених / за заг. ред. проф. В. Д. Базилевича: у 2-х т. – К.: ТОВ «Сталь», 2010. – Вип. VIII. – Т. 1. – С. 110 – 111.

197.Трохименко В. І. Сучасний стан та проблеми розвитку банківських систем країн СНД / В. І. Трохименко // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – 2011. – № 4 (111). – С. 67 – 72.

198.Трохименко В. І. Теоретико-методологічні засади дослідження ринку банківських послуг [Електронний ресурс] / В. І. Трохименко // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листопада 2012 р., м. Київ). – Електрон. дані. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 306 – 309. – Режим доступу: http://econom.univ.kiev.ua/paradigm_et/conf_materials.pdf.

199.Трохименко В. І. Теоретичні засади державного регулювання ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2011. – Спецвип. 33. – Ч. 2. – С. 268 – 271.

200.Трохименко В. І. Транснаціоналізація банківської діяльності: сучасний стан і виклики для України / В. І. Трохименко // Шевченківська весна. Економіка: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих вчених

/ за заг. ред. проф. В. Д. Базилевича: у 2-х т. – К.: Освіта України, 2011. – Вип. ІХ. – Т. 1. – С. 117 – 119.

201.Трохименко В. І. Трансформація конкурентних відносин на ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2011. – № 2 (41). – С. 26 – 32.

202.Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – 4-е перераб. изд. – Петроград: Право, 1917. – 540с.

203.Україна та світ у 2012: прогнози і тенденції розвитку [Електронний ресурс] / Кредитпромбанк. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.kreditprombank.com/upload/content/385/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%B8%20%D0%9C%D0%B8%D1%80%202012.pdf>.

204.Українська економічна думка : хрестоматія / упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ. розд., біогр. довід. С. М. Злупко. – К. : Знання, 1998. – 447 с. – (Прогр. «Трансформація гуманіт. освіти в Україні»).

205.Унінець-Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: [підручник] / В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Вихор, О. А. Лятамбор. – К.: Кондор, 2009. – 484 с.

206.Уманців Ю. М. Економічна конкуренція в умовах фінансової глобалізації / Ю. М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 95 – 106.

207.Уманців Ю. Конкуренція політика на ринку банківських послуг в контексті глобалізації / Юрій Уманців // Банківська справа. – 2008. – № 5 (83). – С. 55 – 72.

208.Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: у 2 т. – Т. 1 / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк та ін.; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника]. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.

209.Уроки банківської кризи 2008–2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України. Аналітична записка [Електронний

ресурс] / Асоціація українських банків. – Електрон. Дані. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3921&menu=104&Itemid=96&lang=en.

210. Уткин Э. А. Инновационный менеджмент / Э. А. Уткин, Н. И. Морозова, Г. И. Морозова. – М.: АКАЛИС, 1996. – 208 с.

211. Федосеев О. С. Механізм реалізації соціальної функції банків у перехідній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О. С. Федосеев. – Д., 2004. – 20 с.

212. Филук Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: [монографія] / Г. М. Филук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.

213. Филук Г. Формування конкурентного середовища в банківському секторі / Галина Филук // Банківська справа. – 2011. – № 2. – С. 23 – 30.

214. Финансовая глобализация и развитие банковской системы России. [Електронний ресурс] [монографія / под ред. Кочмола К. В.]. – Електрон. дані. – Ростов-н/Д., РГЭУ, 2003. – 270 с. – Режим доступу: <http://ff.rsue.ru/MFKO/UMM/monograf/index.htm>.

215. Финансовый менеджмент: теория и практика. – 6-е изд. / [под ред. Е. С. Стояновой] – М.: Перспектива, 2008. – 656 с.

216. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки [Електронний ресурс] / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталія Лозицька. – К., 2010. – 40 с. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.

217. Хабаров В. И. Банковский маркетинг / В. И. Хабаров, Н. Ю. Попова // Московская финансово-промышленная академия. – М., 2004. – 165 с.

218. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: [монографія] / Олексій Хаб'юк. – Івано-Франківськ: ОІППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.

219.Центральний банк та грошово-кредитна політика: [підручник / кол. авт.: А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної]. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.

220.Циганова Н. В. Закономірності інноваційного розвитку банківського сектору економіки / Н. В. Циганова, С. А. Циганов // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. Економіка. – 2012. – Вип. 592. – С. 91 – 99.

221.Циганова Н. В. Реорганізація банків в умовах фінансової глобалізації / Н. В. Циганова // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 4. – С. 98 – 105.

222.Чуб О. О. Банки в глобальній економіці: [монографія] / О.О. Чуб. – К.: КНЕУ, 2009. – 340,[4]с.

223.Чухно А. А. Твори: У 3-х т. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А. А. Чухно. – НАН України, Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін.-т при Мін-фі фін. України. – К., 2007.

224.Шевченко В. Міжнародне залучення капіталу в посткризових умовах / В. Шевченко // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., Шегди А.В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – Вип. 26. – 2011. – С. 161 – 167.

225.Шевченко В. Ю. Фінансова глобалізація та тенденції валютних курсів. / В.Ю. Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2005. – № 73. – С. 58 – 61.

226.Швець Н. Теоретичні домінанти банківського нагляду / Наталія Швець // Банківська справа. – 2010. – № 5. – С. 83 – 93.

227.Школьник І. О. Фінансовий ринок: сучасний стан і стратегія розвитку: [монографія] / І. О. Школьник. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. – 348 с.

228.Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм демократия / Йозеф Алоиз Шумпетер. – М.: Эксмо. – 2007. – 864 с.

229.Шпиг Ф. І. Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу: [монографія] / Ф.І. Шпиг. – Суми: Ділові перспективи. – 2006. – 288 с.

230.Шумська С. С. Російський капітал у банківській системі України: динаміка розвитку та сфери інтересів / С. С. Шумська // Економічна теорія. – 2010. – № 4. – С. 58 – 73.

231.Юрій С. І. Ринок фінансових послуг як інституційна основа ринкової економіки / С. І. Юрій, О. О. Луцишин // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 48 – 59.

232.Юрчишин В. Результати-2011 і перспективи-2012: світова економіка та Україна [Електронний ресурс] / В. Юрчишин. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/yurchyshyn_global_есному_2012.pdf.

233.Як виглядає інтернет-банкінг по-українськи [Електронний ресурс] / Українська правда. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/e_banking/statti/yak_viglyadae_internet_banking_po_ukrayinski.

234.Якушик І. Д. Інституціональна структура регулювання фінансового ринку: адаптація зарубіжного досвіду [Електронний ресурс] / І. Д. Якушик, Н. П. Мацелюх // Збірник наукових праць Національного університету Національної податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 400 – 407. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/znpnudps/2009_2/pdf/09yidofe.pdf.

235.Ярошенко А. С. Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит» / А. С. Ярошенко. – Суми, 2011. – 21 с.

236.Announced Mergers & Acquisitions: Banks, 1985 – 2011 [Електронний ресурс] / Institute of Mergers, Acquisitions and Alliances. – Електрон. дані. –

Режим доступу: [http://www.ima-institute.org/docs/announced%20mergers%20&%20acquisitions%20\(ind_banks\).pdf?PHPSESSID=3a1c8527ed852b9a0c8bf79c95a0b1e5](http://www.ima-institute.org/docs/announced%20mergers%20&%20acquisitions%20(ind_banks).pdf?PHPSESSID=3a1c8527ed852b9a0c8bf79c95a0b1e5).

237. Basel III and European Banking: its impact, how banks might respond, and the challenges of implementation [Електронний ресурс]. McKinsey Working Papers on Risk / McKinsey Company/ - Електрон. дані. – 2010. - № 26. – Режим доступу: http://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/dotcom/client_service/Risk/Working%20papers/26_Basel_III_and_European_banking.aspx

238. Ballarin E. Commercial Banks Admit the Financial Revolution / Eduard Ballarin. – Cambridge, Mass: Ballinger, 1986.

239. Barth R. Foreign Banking: Do Countries' WTO Commitments Match Actual Practices? / R. Barth, A. Marchetti, E. Nolle // Staff Working Paper ERSD-2006-11. – 56p.

240. Beck H. Banking is essential, banks are not. The future of financial intermediation in the age of the Internet [Електронний ресурс] / Hanno Beck // Netnomics. – 2001. – Vol. 3. – № 1. – P. 7 – 22. – Режим доступу: <http://www.springerlink.com/index/P957537426712771.pdf>.

241. Brian G. Competition in Banking / Griffiths Brian. – London : Institute of Economic Affairs, 1970. – 64 p.

242. Ceassens St. Foreign banks: Trends, Impact and Financial Stability. – [Електронний ресурс] / Stijn Ceassens, Neelje van Horen // IMF Working Paper. – 2012. – № 12/10. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1210.pdf>.

243. CEE Banking Sector Report. June 2012 [Електронний ресурс] / Raiffeisen Bank International AG. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.rbinternational.com/eBusiness/services/resources/media/677226413664515143-677226413664515144_1026067974202-823135594832814856-1-10-EN.pdf.

244. Claessens S. How Does Foreign Entry Affect the Domestic Banking Market? [Електронний ресурс] / S. Claessens, A. Demirgüç-Kunt, H. Huizinga //

J. of Banking and Finance. – 2001. – Vol. 25. – N 5. – P. 891 – 911. – Режим доступу: [http:// www. wds.worldbank.org](http://www.wds.worldbank.org).

245.Davis C. Regulatory Reform Post the Global Financial Crisis: An Overview [Електронний ресурс] / Cevin Davis. – Електрон. дані. – Режим доступу:http://www.apesc.org.au/docs/11_CON_GFC/Regulatory%20Reform%20Post%20GFC-%20Overview%20Paper.pdf.

246.Derek F. Channon. Global banking strategy / F. Cannon Derek. – Wiley, 1988. – 389 p.

247.Donnel J. L. The Financial Operations of a Regional Investment Bank / J. L. Donnel // The Journal of Finance. – 1957. – Vol. 12, March. – P. 84 – 85.

248.EU Banking Sector: The world's largest banking system in the world's largest economic space. Facts and Figures 2011/2012 [Електронний ресурс] / European Banking Federation. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.ebf-fbe.eu/uploads/Facts%20%26%20Figures%202011.pdf>.

249.EBF Banking Sector Statistics Database 2011 [Електронний ресурс] / European Banking Federation. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.ebf-fbe.eu/index.php?page=statistics>.

250.Gentle C. J. S. The Financial Services Industry: The Impact of Corporate Reorganisation on Regional Economic Development Avebury / Christopher J. C. Gentle. – Avebury, 1993. – 348 p.

251.Goldberg L.S. Understanding Banking Sector Globalization / Linda S. Goldberg // Palgrave Macmillan Journals. – 2009. – Vol. 56(1). – P. 17 – 197.

252.Grubel H. G. A theory of multinational banking / Herbert G. Grubel. – Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review – 1977, December. – P. 349 – 364.

253.Hermes N. Foreign bank presence, domestic bank performance and financial development / N. Hermes, R. Lensink // Journal of Emerging Market Finance. – 2004. – № 3(2). – P. 207 – 229.

254.Individuals using the Internet for Internet banking [Електронний ресурс] / European Comission. Eurostat. – Електрон. дані. – Режим доступу:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tin00099>.

255. Levine R. Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes [Електронний ресурс] / Ross Levine, Norman Loayza, Thorsten Beck. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://elibrary.worldbank.org/docserver/download/2059.pdf?expires=1357684317&id=id&accname=guest&checksum=234AE794FDC5304148BB120951D4141D>.

256. Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – № 61, May-June. – P. 92 – 102.

257. Minsky H.P. The capital development of the economy and the structure of financial institutions. – The Jerome Levy Economics Institute Press. – 1993. – Working Paper № No 7, January. – 32 p.

258. Panzar J.C. Testing for monopole equilibrium. / J.C. Panzar, J.N. Rosse // The Journal of Industrial Economics. – 1987. – Vol. 35(4). – P. 443 – 456.

259. Principles for a succesful future of banking in Europe [Електронний ресурс] / European Banking Federation. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.sff.is/media/ebf/10-0190-EBFFinalversion.pdf>.

260. Regulation (EU) No 1093/2010 of The European Parliament And of The Council [Електронний ресурс] / Official Journal of the European Union. – 2010. – November. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.esrb.europa.eu/shared/pdf/ЕВАen.pdf?42f904af0283ca7db70043b7598c7c3f>.

261. Roy A.D. Safety first and the holding of assets / A.D. Roy // Econometrica. – 1952. – Vol 20. – P. 431 – 449.

262. Scholtens B. Corporate Social Responsibility in the International Banking Industry / Bert Scholtens // Journal of Business Ethics – 2009. – N 86(2). – P. 159 – 175.

263. Stiglitz J.E. Information and Economic Analisis / J.E. Stiglitz // Current Economic Problems. J. M. Parkin and A. R. Nobay, (eds). Cambridge: Cambridge University Press – 1975. – P. 27 – 52.

264. The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (HR 4173) [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_cong_bills&docid=fi4173enr.txt.pdf.

265. The Global Competitiveness Report 2012–2012 [Електронний ресурс] / World Economic Forum, 2011. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf.

266. The World's Biggest Public Companies [Електронний ресурс] / Forbes. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/global2000/list/>

267. Timewell St. New World Order [Електронний ресурс] / Stephen Timewell. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.thebanker.com/Banker-Data/Banker-Rankings/New-World-Order>.

268. Top Banks in the World 2012 [Електронний ресурс] / Banks around the World. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.relbanks.com/worlds-top-banks/market-capitalization-2012>.

269. Towards a banking union [Електронний ресурс] / European Commission. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-656_en.htm.

270. Trokhymenko V. The role of banking service market in the market economy / Viktoriia Trokhymenko // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. – Караганда, 2012. – № 1 (23). – С. 88 – 92.

271. Trokhymenko V. The social function of the banking service market / Viktoriia Trokhymenko // Соціальні аспекти процесів глобалізації та інтеграції: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон – Прага: ПП Вишемирський В.С., 2010. – Т. III. – С. 9 – 13.

272. Trokhymenko V. Transformation of competitive relations at banking service market at the current stage of the world economy / Viktoriia Trokhymenko // Nauka i studia. – Przemysl, 2011. – NR 5(36). – P. 34 – 42.

273. World Retail Banking Report [Електронний ресурс] / European financial marketing association. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.wrbr11.com/pdf/wrbr11_etude.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Підходи до визначення банківської конкуренції

Трактування банківської конкуренції	Автор	Визначення
1	2	3
Суперництво лише між банківськими установами	Лютий І.О., Солодка О.О.	Конкуренція в банківській сфері – динамічний процес, у ході якого комерційні банки шляхом використання інструментів маркетингу намагаються розширити ринкову частку, збільшити обсяги продаж банківських продуктів і послуг, досягти високого прибутку. Сферою банківської конкуренції є ринок банківських продуктів і послуг [95, с.75]
	Мизгулін Д.А.	Конкуренція в банківській сфері – суперництво між банками, за якого їхні самостійні дії ефективно обмежують можливості кожного односторонньо впливати на умови надання банківських послуг [103, с.12]
	Нікітін А.В., Бортнікова Г.П., Федорченко А.В.	Банківська конкуренція – динамічний процес суперництва суб'єктів банківського ринку, у процесі якого вони намагаються забезпечити собі міцне положення на цьому ринку [119, с.9]
	Реверчук С.К., Сива Т.В., Реверчук Л.С.	Банківська конкуренція – економічне суперництво комерційних банків за вигідні позиції на ринку банківських послуг [148]
	Дубовик О.В., Бойко С.М., Вознюк М.А., Гірченко Т.Д.	Конкуренція в банківському секторі – це боротьба між суб'єктами господарювання на ринку, в ході якої створюються відмінні конкурентні переваги власної установи та її продуктів, що зумовлюють залучення найпривабливіших споживчих сегментів [55, с.171].
	Коваленко В.В.	Банківська конкуренція – економічний процес взаємодії, взаємозв'язку та суперництва між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами з метою забезпечення кращих можливостей задоволення різноманітних потреб клієнтів у банківських послугах та отримання найбільшого прибутку за цих обставин [77, с.88].
Суперництво між банківськими й небанківськими фінансовими установами	Самсонова Є.К.	Конкурентне середовище банку – сукупність діючих зовнішніх і внутрішніх суб'єктів та чинників для банку, які обумовлюють включення механізмів саморегулювання відносин на банківському ринку між найбільшою кількістю кредитних установ і споживачів банківських послуг при загальній тенденції до збільшення [164, с.4].

Продовження таблиці А.1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	Уткін Е.О., Морозова Г.І., Морозова Н.І.	Банківська конкуренція – динамічний процес зобов'язань комерційних банків та інших кредитних інститутів, у межах якого вони намагаються забезпечити собі стійке положення на ринку банківських послуг [210, с.149].

Джерело: Складено автором самостійно.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Визначення ринку банківських послуг вітчизняними та зарубіжними вченими

Автори	Визначення
1	2
Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Міщенко В.І., Науменкова С.В.	Ринок банківських послуг (ринок фінансових послуг банків) є структурним елементом ринку фінансових послуг (Financial Services Market), що виступає сукупністю економічних відносин, які виникають між його учасниками при формуванні попиту та пропозиції на послуги, пов'язані зі здійсненням операцій з фінансовими активами; сферою діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг [2, с.390].
Брегеда О.А.	Ринок банківських послуг – законодавчо обумовлена система взаємовідносин між його суб'єктами, які складаються в процесі купівлі-продажу банківських послуг [19, с.6].
Горбач Л.М., Каун О.Б.	Ринок банківських послуг – це специфічний вид ринку, на якому купуються і продаються кредитні ресурси та банківські послуги [37, с.138].
Дзюблюк О.В.	Ринок банківських послуг – система економічних відносин, що забезпечують реалізацію попиту на різного роду послуги з боку клієнтів банків, пропозицію цих послуг банківськими установами та формування ціни на них [47, с.27].
Дзюблюк О.В., Адамик Б.П., Васильчишин О.Б., Балянт Г.Р., Галалуп Н.Д., Галицька Ю.М., Малахова О.Л., Михайлюк Р.В., Прийдун Л.М., Сороківська З.К.	Ринок банківських послуг – це ключовий елемент фінансового ринку, виокремлений за критерієм головних інститутів, які забезпечують його функціонування, а саме: банків, оскільки вони домінують у цій сфері, то власне цей сегмент є основою і головною складовою фінансового ринку [156, с.207]. З функціонального погляду ринок банківських послуг є ринковим механізмом, який акумулює і перерозподіляє вільні грошові кошти суспільства між різними секторами і галузями, що дає змогу забезпечити практичний перерозподіл вартості для нормального перебігу індивідуальних відтворювальних процесів та створити належні можливості для регулювання грошово-кредитних відносин в економіці для підтримання оптимальних умов неперервності суспільного відтворення з метою досягнення критерію найвищої ефективності [156, с.208]. З організаційного погляду ринок банківських послуг – це сукупність банківських установ та механізмів ринкової інфраструктури, що пов'язані між собою й утворюють певну підсистему, яку можна розглядати як самостійно діючу [156, с.208].
Желтоносов В. М., Спружевникова М.К.	Ринок фінансових послуг – сукупність фінансових фірм, що надають фінансові послуги. При цьому комерційні банки виступають як інституційні фірми фінансових послуг, що піддаються інтенсивному регулюванню з боку держави [57].

Продовження таблиці Б.1

<i>1</i>	<i>2</i>
Курманова Л.Р.	Ринок банківських послуг є сукупністю суб'єкт-суб'єктних соціально-економічних відносин, регульованих системою формальних і неформальних правил, що складаються з приводу надання послуг інвестиційного посередництва в інтересах задоволення фінансових потреб економічних суб'єктів на основі ряду операційних дій [89, с.273].
Луцишин О.О., Юрій С.І, Подкатилова Е.В.	Ринок фінансових послуг – це сукупність відносин продавець-покупець, здійснюваних через фінансову послугу як сферу господарської діяльності, де фінансові послуги споконвічно виробляються для обміну чи купівлі-продажу. При цьому на основі класифікації фінансових послуг на банківські, страхові та інвестиційні, у структурі ринку фінансових послуг виділяють ринок банківських, ринок страхових та ринок інвестиційних послуг [135; 231, с.59]
Родин Д.Я.	Ринок банківських послуг – система інституційних відносин суспільства, цілісна категорія, яка має двоїсту соціально-економічну природу, що виражається, з одного боку, в створенні специфічних економічних цінностей, що задовольняють фінансові потреби суб'єктів ринку, а з іншого у виконанні соціальної місії по формуванню умов, що забезпечують якість життя споживачів [153, с.4].
Савелко Т.В.	Ринком банківських послуг можна назвати законодавчо зумовлену сферу формування та реалізації попиту і пропозиції на послуги банків, що задовольняють потреби клієнтів і створюють банківський прибуток [162, с.31].
Сизоненко В.О., Циганов С.А.	Сутність ринку банківських послуг, як складової ринку фінансових послуг, полягає в організації законодавчо обумовленої системи взаємовідносин між його суб'єктами, які складаються в процесі купівлі-продажу послуг специфічного характеру, спрямуванні фінансових ресурсів від власників до позичальників [166 с.43].
Ткачук В.О.	Ринок банківських послуг – це специфічна сфера економічних відносин, функцією яких є балансування попиту і пропозиції на банківські продукти [182, с.24].

Джерело: Складено автором самостійно.

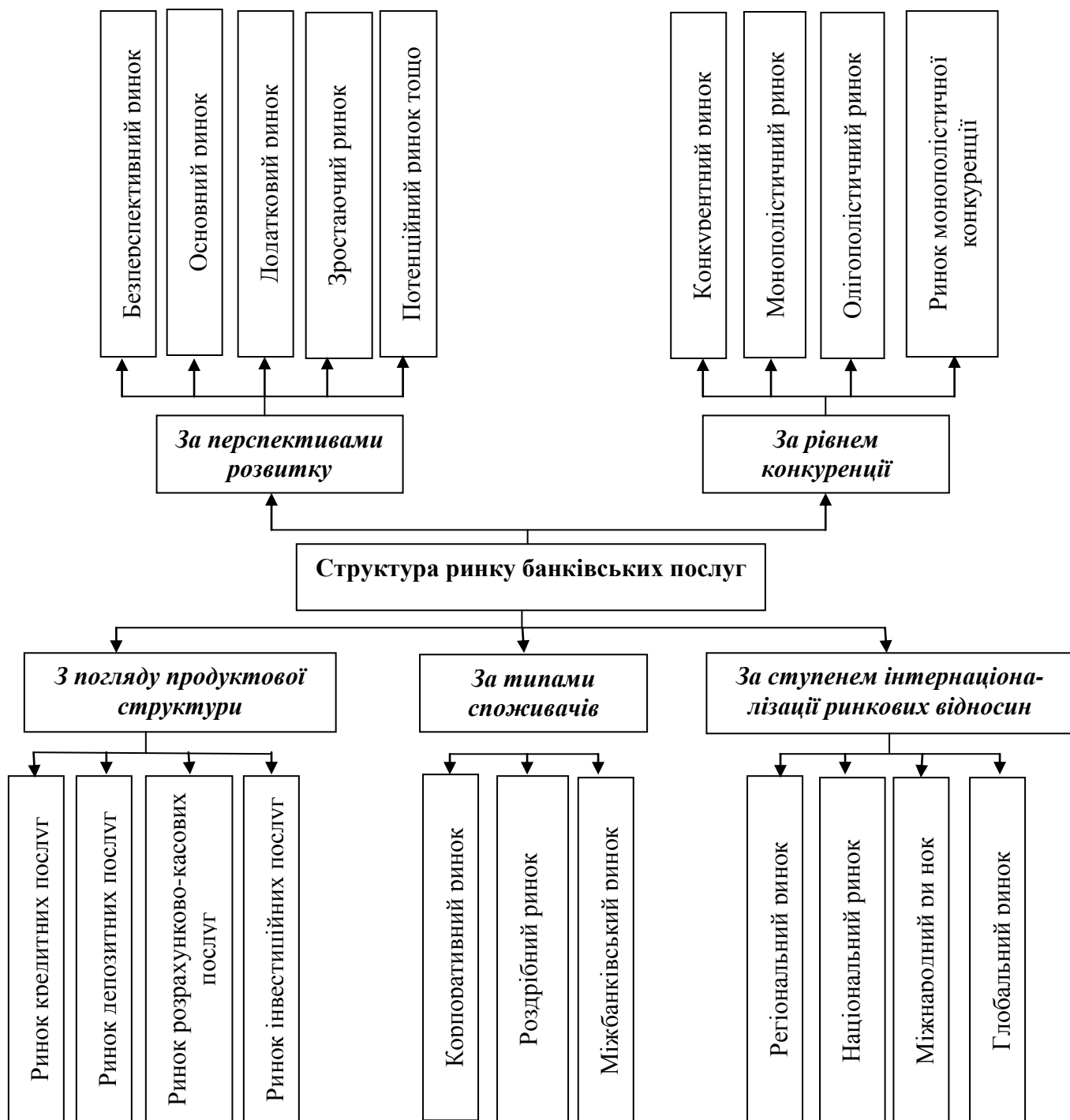

Рис. Б.1. Структура сучасного ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором за [95, с.60–64; 89, с.275; 182, с.29–30].

Додаток В

Таблиця В.1

Класифікація банківських послуг

№ п/п	Критерії класифікації банківських послуг	Види банківських послуг
1	2	3
1.	За специфікою діяльності банківської установи	<p><i>Традиційні</i> – послуги, пов’язані з наданням позичальникам коштів на умовах їх повернення, платності і строковості (кредитні), послуги з обслуговування платіжних документів, прийому вкладів від юридичних і фізичних осіб, відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і операцій з валютними цінностями, надання гарантій і поручительств відповідального зберігання, а також здавання в оренду сейфів для зберігання цінностей і документів (операційні), послуги, що полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних і фізичних осіб, тобто послуги банків з організації купівлі-продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, здійснення капіталовкладень у статутні фонди інших юридичних осіб (інвестиційні) тощо.</p> <p><i>Нетрадиційні (або інноваційні)</i> – послуги, які раніше не були притаманні банківській діяльності: гарантійні, факторингові, лізингові, довірчі, консультаційні, дистанційні тощо, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>гарантійні послуги</i> виконуються банком від імені та за рахунок іншої сторони на основі повернення, якщо це передбачено чинним законодавством, або на основі встановленого в договорі доручення за згодою сторін. - <i>факторингові послуги</i> здійснюються банками шляхом придбання права вимоги на виконання зобов’язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги і прийняття на себе ризику виконання таких вимог та прийом платежів. - <i>лізингові послуги</i> надаються банками, які купують за власні кошти у постачальників засоби виробництва для передачі їх у довгострокову оренду підприємству, що використовує майно у своїх інтересах. - <i>довірчі (трастові) послуги</i> – це послуги банків щодо управління майном і виконання інших послуг в інтересах та за дорученням клієнтів. - <i>консультаційні</i> – послуги банків, що передбачають консультування з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності тощо.

Продовження таблиці В.1

1	2	3
		<p>- <i>дистанційні</i> – банківські послуги, що ґрунтуються на використанні технологій віддаленого доступу, тобто послуги, що реалізуються на підставі розпоряджень клієнта, які передаються віддаленим способом (тобто без візиту клієнта в банк), найчастіше з використанням комп'ютерних мереж.</p>
2.	Відповідно до суб'єктів ринку – споживачів банківських послуг	<p><i>Оптові (корпоративні)</i> – послуги, що покликані задовольняти потреби у банківському обслуговуванні корпоративних клієнтів.</p> <p><i>Роздільні</i> – послуги, що покликані задовольняти потреби у банківському обслуговуванні приватних осіб (домогосподарств).</p>
3.	За специфікою потреби, що задовольняється	<p><i>Прямі (direct services)</i> – послуги, що задовольняють безпосередні потреби клієнта (платіжні, комерційні, інвестиційні послуги).</p> <p><i>Непрямі або супутні послуги (related service)</i> полегшують або роблять зручнішим надання прямих послуг без отримання клієнтом додаткового прибутку (клірингові послуги, телефонне керування рахунком, консультаційні послуги, видача пластикової картки на базі депозитного рахунку тощо).</p> <p><i>Послуги, що приносять додатковий дохід або зниження витрат (added-value services)</i> при використанні прямих послуг (наприклад, інвестування поточних залишків за рахунками в одноденні депозити – овернайти).</p>
4.	В залежності від маркетингової стратегії банку	<p><i>Перший рівень</i> – основні банківські послуги, які в дійсності купує клієнт. Вони, як правило, утворюють базовий асортимент банку: кредитування, послуги з інвестування капіталу, послуги з розрахунково-касового обслуговування та ін.</p> <p><i>Другий рівень</i> – банківські послуги в реальному виконанні, тобто поточний асортимент банку. Такий асортимент постійно розвивається, не змінюючи базових напрямів функціонування банку. Реалізація поточного асортименту спрямована на перетворення випадкового клієнта на постійного, стимулювання його до користування якнайбільшою кількістю послуг банку.</p> <p><i>Третій рівень</i> – розширені банківські послуги, спрямовані на формування дружніх відносин з клієнтом, надання йому різнобічної допомоги (наприклад, обслуговування та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, розробка фінансового менеджменту клієнта тощо).</p>

1	2	3
5.	З погляду інформаційної сегментації клієнтів	<p><i>Традиційні чи стандартизовані послуги</i>, орієнтовані на масового споживача (відкриття рахунків, депонування, валютнообмін).</p> <p><i>Послуги, які хоча й можуть бути масовими</i>, проте їх надання вимагає спеціальних професійних знань менеджерів банківської установи (операції з цінними паперами, довірче управління активами)</p> <p><i>Послуги, орієнтовані на ексклюзивний, так званий VIP-сервіс</i>, коли кожен з VIP-клієнтів обслуговується персональним менеджером. У загальному розумінні це комплекс фінансових послуг, які максимально враховують потреби приватних клієнтів у банківському обслуговуванні та супутніх сферах, таких як: оперативне управління рахунками, операції з конвертації валют, надання кваліфікованих консультацій з фінансових та інвестиційних питань тощо. У міжнародній практиці обслуговування VIP-клієнтів (на прикладі банків) має різні, але за змістом тотожні назви: Private Banking (обслуговування приватних клієнтів); Affluent Banking (обслуговування заможних клієнтів); High Net Worth Individual Banking (індивідуальний бенкінг для осіб зі значним капіталом).</p>
6.	В залежності від оплати за обслуговування	<p><i>Платні</i> – послуги, в результаті надання яких банк отримує дохід у вигляді відсотка чи комісійних платежів.</p> <p><i>Безкоштовні</i> – послуги, за надання яких банк не стягує плати з клієнта.</p>
7.	В залежності від завдань, які вирішують споживачі банківських послуг	<p><i>Стратегічні послуги</i> дозволяють клієнту банку розробити і досягти істотних стратегічних перетворень в напрямках і масштабах діяльності (інвестиційні кредити, розміщення позик, пластикові картки, синдіковані позики, послуги зі злиття і поглинання банків, заставні операції, ведення ощадних рахунків, заснування фінансово-промислових груп тощо).</p> <p><i>Поточні послуги</i> дозволяють клієнту банку оптимальним чином досягти цілей, поставлених в річному плані (споживчі кредити, овердрафт, операції на грошовому ринку, депозитні рахунки, бюджетні рахунки тощо).</p> <p><i>Оперативні послуги</i> покликані сприяти швидкому вирішенню незапланованих проблем, що можуть виникнути в процесі надання-споживання банківських продуктів. До них належать депонування цінностей, кредитні картки, страхування кредитів, факторинг, лізинг тощо.</p> <p><i>Спеціальні послуги</i> дозволяють клієнту отримати вчасну професійну допомогу в непередбачуваних кризових ситуаціях (рефінансування, вторинні заставні, страхова відповідальність тощо).</p>

Джерело: Складено автором за даними: [19, с.7–8; 38, с.5; 81, с.33–35; 113, с.22–25; 156, с.209–212; 181].

Додаток Д

Таблиця Д.1

Характеристика основних етапів розвитку транснаціональних банків

Етап	Хронологічні межі	Характерні ознаки розвитку транснаціональних банків
I	кінець 1960-х – початок 1970-х років	Розгалуження банківської мережі провідних банківських установ і переважання поліцентричної орієнтації бізнесу внаслідок значної лібералізації фінансових ринків європейських країн і зростання обсягів операцій на євrorинках
II	1970-ті роки	Підвищення рівня конкурентної боротьби серед міжнародно-орієнтованих банків, утворення банківських синдикатів з розміщення єврокредитних позик внаслідок розвитку єврокредитного ринку та послаблення позицій американських фінансових інститутів в результаті нафтових криз і рециркулювання нафтодоларів
III	початок 1980 – початок 1990-х років	Переважання процесів сек'юритизації і підвищення ролі портфельного менеджменту в банківських установах, посилення тенденції до інвестиційно-засновницької діяльності банків, збільшення кількості міжнародних фінансових угод за рахунок швидкого розвитку інновацій та інтернаціоналізації фінансових ринків
IV	1990-ті роки – початок XXI ст.	Формування єдиного європейського ринку фінансових послуг, загострення конкурентної боротьби між банками та небанківськими фінансовими установами, утворення міжнародних банківських союзів, активізація процесу міжнародних, регіональних і національних банківських злиттів та поглинань
V	2007 – понині	Розгортання глобальної фінансово-економічної кризи й посткризовий період, що супроводжується суттєвим падінням вартості акцій, банкрутствами глобальних універсальних банків, масовою рекапіталізацією системних банків за рахунок державних коштів, перерозподілом власності й подальшою концентрацією банківського капіталу, уповільненням темпів експансії іноземного банківського капіталу, скороченням кількості філій, масовою реструктуризацією, утвердженням під егідою G20 нових основ монетарної політики та вимог банківського нагляду «Базель III».

Джерело: Складено автором за даними [75, с.259; 208, с.472; 14, с.20–22; 116, с.4–5].

Таблиця Д.2

**Найбільші світові транснаціональні банки за ринковою
капіталізацією (станом на 1 січня 2012 р.), млрд. дол. США**

№ у рейтингу	Банк	Країна	Ринкова капіталізація
1.	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	240,95
2.	China Construction Bank	Китай	195,85
3.	Wells Fargo & Co	США	160,72
4.	HSBC Holdings	Великобританія	180,29
5.	Agricultural Bank of China	Китай	141,73
6.	JP Morgan Chase	США	140,95
7.	Bank of China	Китай	128,80
8.	Itau Unibanco	Бразилія	88,17
9.	Citigroup	США	86,67
10.	Commonwealth	Австралія	82,62
11.	Royal Bank Canada	Канада	76,56
12.	Bank of America	США	71,77
13.	Toronto-Dominion Bank	Канада	70,53
14.	Banco Santander	Іспанія	67,32
15.	Westpac	Австралія	65,77
16.	Mitsubishi UFJ Financial	Японія	64,25
17.	Banco Bradesco	Бразилія	63,91
18.	Sberbank of Russia	Росія	59,36
19.	ANZ Banking	Австралія	58,48
20.	Bank of Nova Scotia	Канада	58,16
21.	Standard Chartered	Великобританія	57,68
22.	National Australia Bank	Австралія	56,04
23.	US Bancorp	США	54,85
24.	BNP Paribas	Франція	54,21
25.	Goldman Sachs Group	США	53,53
26.	UBS	Швейцарія	52,00
27.	Bank of Communications	Китай	48,11
28.	China Merchants Bank	Китай	45,15
29.	Sumitomo Mitsui Financial	Японія	43,62
30.	BBVA	Іспанія	42,98

Джерело: Складено автором за даними [268].

Додаток Е

Таблиця Е.1

Присутність іноземних банків в банківських системах окремих країн світу

Країна	2007		2008		2009	
	Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	Частка активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи, %	Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	Частка активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи, %	Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	Частка активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи, %
Китай	7	-	15	2	19	1
Білорусь	45	-	53	19	53	18
Болгарія	54	72	67	76	67	79
Естонія	57	95	71	97	71	99
Грузія	23	13	58	66	67	64
Казахстан	32	27	39	13	39	17
Латвія	41	51	57	65	62	66
Литва	67	91	70	92	70	92
Росія	14	-	17	11	19	12
Україна	23	28	37	46	45	-
Австрія	9	24	10	19	10	20
Чехія	57	84	64	85	67	86
Данія	12	7	9	18	10	20
Фінляндія	11	-	22	65	22	65
Канада	42	4	42	4	42	5
Франція	6	-	6	6	6	6
Німеччина	12	5	13	11	14	12
Угорщина	85	65	93	64	92	64
Ірландія	89	-	90	61	90	56
Італія	5	-	10	7	10	6
Японія	1	0	2	0	1	0
Люксембург	99	100	99	95	99	95
Нідерланди	50	-	42	10	39	2
Норвегія	1	-	1	17	1	16
Польща	69	72	69	74	69	68
Португалія	31	-	30	15	33	15
Словаччина	89	95	88	92	87	88
Іспанія	5	-	7	2	7	2
Швеція	2	14	1	0	1	0
Швейцарія	23	2	24	4	24	5
Великобританія	53	9	56	14	57	15
США	23	20	27	19	32	18

Джерело: Складено автором за даними [242, с.30–32].

Таблиця Е.2

Наслідки лібералізації ринку банківських послуг

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Позитивний вплив на макроекономічну динаміку (рівень заощаджень, інвестицій, темпи економічного зростання)	Наявність «ефекту порогу», коли втрати від лібералізації ринку банківських послуг перевищують вигоди до тих пір, поки фінансовий ринок не досягне певного рівня розвитку
Підвищення ефективності секторіального та міжнародного розміщення фінансових ресурсів	Підвищення вразливості фінансового сектору до внутрішніх і зовнішніх шоків у випадку його нерозвиненості
Розширення можливостей управління ризиками	Збільшення потоків капіталу та посилення його волатильності, що призводить до підвищення про циклічності економіки
Інтенсифікація можливостей розвитку банківського та фінансового сектору в цілому	Високий ризик перегріву економіки в результаті масового притоку капіталу після лібералізації ринку банківських послуг
Підвищення ефективності здійснення макроекономічної політики	Надзорстка конкуренція, в якій національні банки зазвичай поступаються іноземним конкурентам
Зниження вартості залученого капіталу в результаті підвищення ефективності його використання і зниження ризиків, пов'язаних з його розміщенням та розподілом між національними та іноземними інвесторами	Підвищення схильності економіки до ризику ланцюгової реакції й транскордонної трансмісії шоків в результаті посилення міждержавних фінансових взаємозв'язків
Трансферт технологій та навичок управління, що пов'язано, в першу чергу, зі збільшенням присутності нерезидентів на внутрішньому ринку	Протиріччя корпоративних культур, що в окремих випадках створює проблеми для ефективної реалізації транскордонних угод у банківській сфері
	Неспівпадання інтересів іноземних інвесторів з пріоритетами розвитку національної економіки, що може негативно позначатись на темпах економічного зростання

Джерело: Складено автором за даними [13, с. 184–185; 21, с.30–33; 118, с. 56–57; 82, с.118–119].

Додаток К

Таблиця К.1

Двадцять найбільших компаній світу за результатами 2011 року згідно з рейтингом ForbesGlobal 2000 у 2012 році

Ранг	Компанія	Країна	Вид діяльності	Дохід (млрд. дол.)	Прибуток (млрд. дол.)	Активи (млрд. дол.)	Ринкова вартість (млрд. дол.)
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Exxon Mobil	США	Видобування та переробка нафти і газу	433,5	41,1	331,1	407,4
2	JPMorgan Chase	США	Банківські послуги	110,8	19	2265,8	170,1
3	General Electric	США	Транспортне машинобудування	147,3	14,2	717,2	213,7
4	Royal Dutch Shell	Нідерланди	Видобування та переробка нафти і газу	470,2	30,9	340,5	227,6
5	ICBC	Китай	Банківські послуги	82,6	25,1	2039,1	237,4
6	HSBC Holdings	Велико-британія	Банківські послуги	102,0	16,3	2550	164,3
7	Petro China	Китай	Видобування та переробка нафти і газу	310,1	20,6	304,7	294,7
8	Berkshire Hathaway	США	Фінансові операції	143,7	10,3	392,6	202,2
9	Wells Fargo	США	Банківські послуги	87,6	15,9	1313,1	178,7
10	Petrobras-PeryleoBrasil	Бразилія	Видобування та переробка нафти і газу	145,9	20,1	319,4	180
11	BP	Велико-британія	Видобування та переробка нафти і газу	375,5	25,7	292,5	147,4
12	Chevron	США	Видобування та переробка нафти і газу	236,3	26,9	209,5	218

Продовження таблиці К.1

1	2	3	4	5	6	7	8
13	China Construction Bank	Китай	Банківські послуги	68,7	20,2	1637,8	201,9
14	Citigroup	США	Банківські послуги	102,6	11,1	1873,9	107,5
15	Gazprom	Росія	Видобування та переробка нафти і газу	117,6	31,7	302,6	159,8
16	Wal-Mart Stores	США	Роздрібна торгівля	447,0	15,7	193,4	208,4
17	Volkswagen Group	Німеччина	Автомобілебудування	221,9	21,5	328,7	79,5
18	Total	Франція	Видобування та переробка нафти і газу	216,2	15,9	213	132,4
19	Agricultural Bank of China	Китай	Банківські послуги	62,4	14,4	1563,9	154,8
20	BNP Paribas	Франція	Банківські послуги	119	7,9	2539,1	61,5

Джерело: Складено автором за даними [266].

Додаток Л
Характеристика розвитку дистанційного банківського
обслуговування

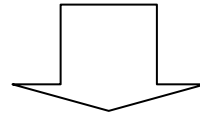
Таблиця Л.1

Технології дистанційного банківського обслуговування згідно типів
інформаційних систем

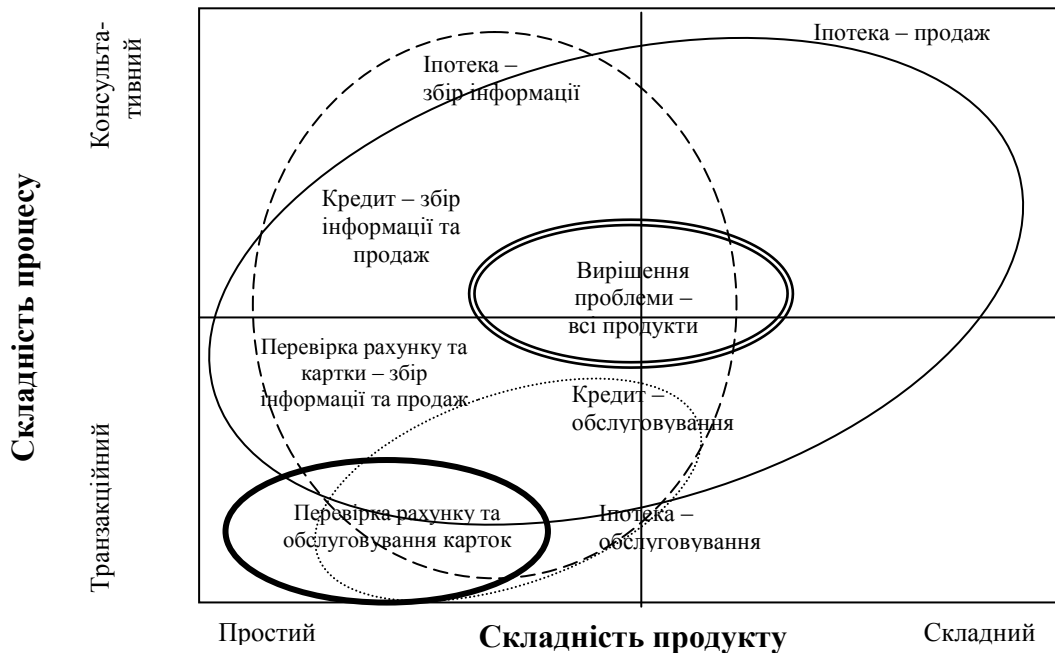
Тип технології дистанційного банківського обслуговування	Опис технології дистанційного банківського обслуговування
<i>Телефонний банкінг (phone-banking, телебанкінг)</i>	Технологія дистанційного банківського обслуговування, яка надає можливість отримувати по телефону інформацію про стан рахунків, пластикових карт і платежів у банку; спеціальна програма, яка дозволяє клієнтам здійснювати базові банківські операції за допомогою телефону.
<i>PC-банкінг (банкінг з використанням персонального комп'ютера, PC-banking)</i>	Технологія дистанційного банківського обслуговування, що передбачає установку на комп'ютер клієнта відповідного програмного забезпечення (клієнтської частини). Підключення до відповідного сервера відбувається через мережу Інтернет. Прикладом PC-банкінгу є система «Клієнт-Банк».
<i>Інтернет-банкінг (Internet-banking)</i>	Технологія дистанційного банківського обслуговування, за якої доступ до рахунків і операцій по рахунках надається в будь-який час і з будь-якого комп'ютера, що має доступ в Інтернет. Для виконання операцій використовується браузер, тобто відсутня необхідність установки клієнтської частини програмного забезпечення системи.
<i>Мобільний банкінг (mobile-banking)</i>	Технологія дистанційного банківського обслуговування, яка передбачає установку на мобільний телефон клієнта необхідного програмного забезпечення (клієнтську частину). Підключення до відповідного сервера здійснюється через мережу Інтернет. Повноцінний сервіс передбачає, що мобільний телефон є таким же засобом платежу, як і банківська карта.
<i>Обслуговування з використанням банкоматів (ATM-banking) та засобів банківського самообслуговування</i>	Технологія дистанційного банкінгу, заснована на самообслуговуванні (за допомогою банкоматів та терміналів). Сучасні банкомати, крім традиційного зняття готівки, додатково надають можливість здійснювати грошові перекази, оплачувати рахунки, купувати різного роду ваучери, поповнювати рахунки мобільних телефонів тощо. Все більшої популярності набувають банкомати з депозитною (check-in) функцією, обладнані зчитувальним пристроєм номіналів грошових купюр, що дозволяє держателям карток поповнювати свої карткові рахунки в режимі реального часу.

Джерело: Складено автором за даними [38 с.5–10; 174, с.14–16].

Канали доступу до банківських послуг, 1980 – 1990-ті рр.

Сучасні канали доступу до банківських послуг

— Філії   == Телефон   — Банкомати   -- Інтернет   ..... Мобільний телефон

Рис. Л.1 Еволюція каналів доступу до банківських послуг

Джерело: [273, с. 23].

Таблиця Л.2

**Використання інтернет-банкінгу в країнах Європи за період 2003–
2012 рр., у % від загальної кількості користувачів банківських послуг**

Країна	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
ЄС-27	- ¹	16	19	21	25	29	33	36	37
Бельгія	-	-	23	28	35	39	46	51	54
Болгарія	-	1	-	1	2	2	2	2	3
Чеська Республіка	3	5	5	10	12	14	18	23	30
Данія	38	45	49	57	57	61	66	71	75
Німеччина	21	26	-	32	35	38	41	43	45
Естонія	-	35	45	48	53	55	62	65	68
Ірландія	8	10	13	21	25	28	30	34	33
Греція	1	1	1	2	4	5	5	6	9
Іспанія	10	12	14	15	16	20	24	27	28
Франція	-	-	-	18	34	40	43	50	51
Італія	-	-	8	9	12	13	16	18	20
Кіпр	-	4	6	6	12	11	15	17	20
Литва	3	7	10	15	21	27	32	37	41
Латвія	-	12	16	22	28	39	42	47	53
Угорщина	-	3	6	8	12	13	16	19	21
Нідерланди	-	-	50	59	65	69	73	77	79
Австрія	13	18	22	27	30	34	35	38	44
Польща	-	4	6	9	13	17	21	25	27
Португалія	6	8	8	10	12	14	17	19	22
Румунія	-	0	-	1	2	2	2	3	4
Словенія	-	9	12	16	19	21	24	29	31
Словаччина	-	10	10	13	15	24	26	33	34
Фінляндія	43	50	56	63	67	72	72	76	79
Швеція	38	40	51	57	57	65	71	75	78
Велико-британія	22	22	27	28	32	38	45	45	-
Ісландія	48	54	61	67	72	68	72	77	80
Норвегія	49	55	62	67	71	75	77	83	85

Джерело: Складено автором за даними [254].

Примітка:

¹ – інформація відсутня.

Додаток М

Таблиця М.1

Етапи еволюції банківської системи та ринку банківських послуг в Україні

Етап	Характеристика етапів становлення банківської системи	Характеристика етапів становлення ринку банківських послуг
I етап (1988–1992)	Прийняття Закону УРСР «Про банки та банківську діяльність», на підставі якого було створено два рівні банківської системи. Перереєстрація банків, зареєстрованих Держбанком СРСР та створення нових банківських установ. Цей процес був практично некерованим, а суми акціонерного капіталу – мінімальними.	Ринок розвивається стихійно, суб'єкти конкурентного середовища постійно змінюються, нормативно-правове регулювання не повністю сформоване. Основними видами банківських послуг є кредити, ощадні вклади, розрахунково-касові операції.
II етап (1993–1994)	Поява банків «другої хвилі» – масове утворення дрібних малопотужних «кишенькових» банків, які основну увагу зосереджували на обслуговуванні потреб засновників, що підвищувало ризиковість їхньої діяльності.	Значний рівень недовіри населення та суб'єктів господарювання до банків, більшість з яких не ставили перед собою завдання розробки та впровадження нових послуг, а головний стратегічний орієнтир вбачали в утриманні позиції на ринку шляхом збільшення обігу коштів (збільшення обсягів вкладів та кредитних операцій).
III етап (1995–2000)	Прийняття нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність». Побудова чіткої системи регулювання банківської системи, скорочення кількості малих та середніх банків та зростання банківських установ зі значним статутним капіталом. Поява перших іноземних банків.	Поява нових технологій та впровадження інноваційних послуг, що пов'язано з приходом іноземних банків на ринок. Активізація залучення депозитних вкладів та кредитування банками реального сектору економіки.
IV етап (2001–2007)	Період оздоровлення та відносної стабілізації банківської системи. Активне входження іноземного капіталу, зростання обсягів залучених депозитів та наданих кредитів (особливу сектору домогосподарств), що, в свою чергу, призвело до органічного зростання активів і відповідно доходів всієї банківської системи.	Динамічний розвиток ринку банківських послуг, розширення банками філіальної мережі, удосконалення асортименту послуг та підвищення їх якості, поява пластикових карток, впровадження каналів дистанційного банківського обслуговування та маркетингових підходів для просування послуг банків на ринку.
V етап (кін. 2008–2009)	Системна банківська криза, що проявлялася у втраті довіри до банківської системи, зменшення обсягів залучених коштів та зростанні зовнішнього боргу банківської системи України.	Посилення нестабільності ринку банківських послуг. Зниження обсягів банківського обслуговування, призупинення впровадження інноваційних технологій, збільшення недовіри клієнтів.
VI етап (2010–позичні)	Посткризовий період: поступове підвищення рівня капіталізації банківської системи, відновлення рівня довіри до банківських установ, збільшення обсягів залучених депозитів та попри високі відсоткові ставки й заборону валютного кредитування – обсягів наданих кредитів.	Поступове збільшення обсягів банківського обслуговування. Інвестування коштів в інноваційні технології з метою зниження собівартості та підвищення якості банківських послуг. Переорієнтація стратегії банків на утримання позицій на ринку. Зміна географічної структури іноземних інвестицій. Активне залучення клієнтів за допомогою маркетингових заходів.

Джерело: Складено автором за даними [25; 41; 82, с.59–61; 126; 154, с.29–32].

Додаток Н

Таблиця Н.1

Порівняльна характеристика банківського сектору України та країн Центральної і Східної Європи у 2011 р.

№ п/п	Країна	Показники										
		ВВП на одну особу, тис. євро	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	Вартість банківських активів на душу населення, тис. євро	Середні активи 1 банку, млн. євро	Співвідношення банківського капіталу до ВВП, %	Співвідношення банківського капіталу до банківських активів, %	Співвідношення кредитів до депозитів, %	Співвідношення кредитів до ВВП, %	Вартість банківських кредитів на одну особу, тис. євро	Співвідношення депозитів до ВВП, %	Вартість банківських депозитів на одну особу, тис. євро
1.	Польща	9,27	88,07	8,161	441,192	11,88	13,49	112,31	61,569	5,705	54,822	5,080
2.	Угорщина	9,83	127,92	12,575	666,303	10,048	7,85	134,34	82,424	8,103	61,357	6,032
3.	Чеська Республіка	13,81	120,87	16,687	3 187,684	13,36	11,05	88,21	72,134	9,958	81,774	11,289
4.	Словенія	17,57	147,37	25,900	2 120,652	11,79	8,00	102,27	108,360	19,043	105,952	18,620
5.	Словаччина	12,15	88,20	10,716	2 004,530	10,62	12,04	87,56	56,339	6,844	64,345	7,817
6.	Румунія	5,68	74,77	4,248	2 170,864	10,55	14,11	144,39	54,929	3,121	38,041	2,161
7.	Болгарія	4,76	111,26	5,300	1 336,348	14,19	12,76	127,91	86,017	4,098	67,249	3,204
8.	Хорватія	10,37	115,53	11,982	1 657,121	16,12	13,95	101,34	80,478	8,346	79,416	8,236
9.	Сербія	3,94	83,36	3,287	750,605	16,38	19,65	115,08	56,975	2,247	49,508	1,952
10.	Боснія і Герцеговина	3,29	85,16	2,803	359,200	5,01	17,62	116,41	58,909	1,939	50,606	1,666
11.	Албанія	2,76	80,94	2,234	446,166	7,61	9,40	60,10	40,109	1,107	66,735	1,842
12.	Росія	7,73	76,15	5,883	825,037	10,66	14,00	105,02	49,874	3,853	47,487	3,669
13.	Україна	2,26	86,1	1,946	506,262	14,70	17,08	174,92	66,213	1,468	37,892	0,857

Джерело: Розраховано автором за даними [249].

Динаміка розвитку банківського сектору країн Центральної і Східної Європи за період 2007–2011 рр., на початок року

№ п/п	Показник	Роки				
		2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7
Україна						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	83,2	97,7	96,4	86,1	80,6
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	152,4	205,1	219,3	174,9	162,9
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	59,2	77,4	78,7	66,2	60,4
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	38,9	37,7	35,9	37,8	37,0
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	13,2	17,4	33,8	42,0	40,0
6.	Частка іноземного капіталу, %	37,5	45	46,6	42,6	37,5
Росія						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	60,5	67,9	75,8	74,8	76,6
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	100,4	112,5	94,4	86,5	89,8
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	37	40	41,5	40,2	42,8
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	36,8	35,6	44	46,5	47,7
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	1,5	2,5	6,2	5,7	4,8
6.	Частка іноземного капіталу, %	17,2	17,3	18,3	18	16,9
Польща						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	75,3	72	88	88	82,7
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	103,4	120,7	113,1	112,6	116,1
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	37,7	38,5	50,1	49,8	52,5
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	36,5	31,9	44,4	44,2	45,2
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	5,5	4,7	7,1	7,8	7,5
6.	Частка іноземного капіталу, %	66,6	67	62,9	66,2	63
Чеська Республіка						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	101,5	108	112,9	114,8	118,7
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	75,4	80,8	77,9	78	79,1
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	48,8	53,9	56,2	57,6	59,3
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	64,7	66,7	72,2	73,9	75
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	2,6	3,2	5,2	6,3	6,0
6.	Частка іноземного капіталу, %	96,4	88,5	87,1	86,9	86,5
Словаччина						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	68,8	97,4	84,1	83	80,8
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	76,4	77,2	84,9	84,4	90,6
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	34,2	49,1	50,6	50,8	53
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	44,8	63,5	59,5	60,1	58,5
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	2,5	3,2	5,5	6,1	5,8
6.	Частка іноземного капіталу, %	97	96,3	94,3	93,4	88,8

Продовження таблиці Н.2

1	2	3	4	5	6	7
Угорщина						
1.	Співвідношення банківських активів до ВВП, %	106,8	118,6	134	123,1	123,6
2.	Співвідношення кредитів до депозитів, %	126,3	137,8	133,2	140,3	132,7
3.	Співвідношення кредитів до ВВП, %	53	57,6	62,4	60,9	59,3
4.	Співвідношення депозитів до ВВП, %	41,9	41,8	46,8	43,4	44,7
5.	Частка непрацюючих кредитів, %	2,3	3	5,9	7,8	16,1
6.	Частка іноземного капіталу, %	78,4	91,1	90,6	89,8	89,3

Джерело: Складено автором за даними [243].

Додаток П

Основні показники розвитку банківського сектору України

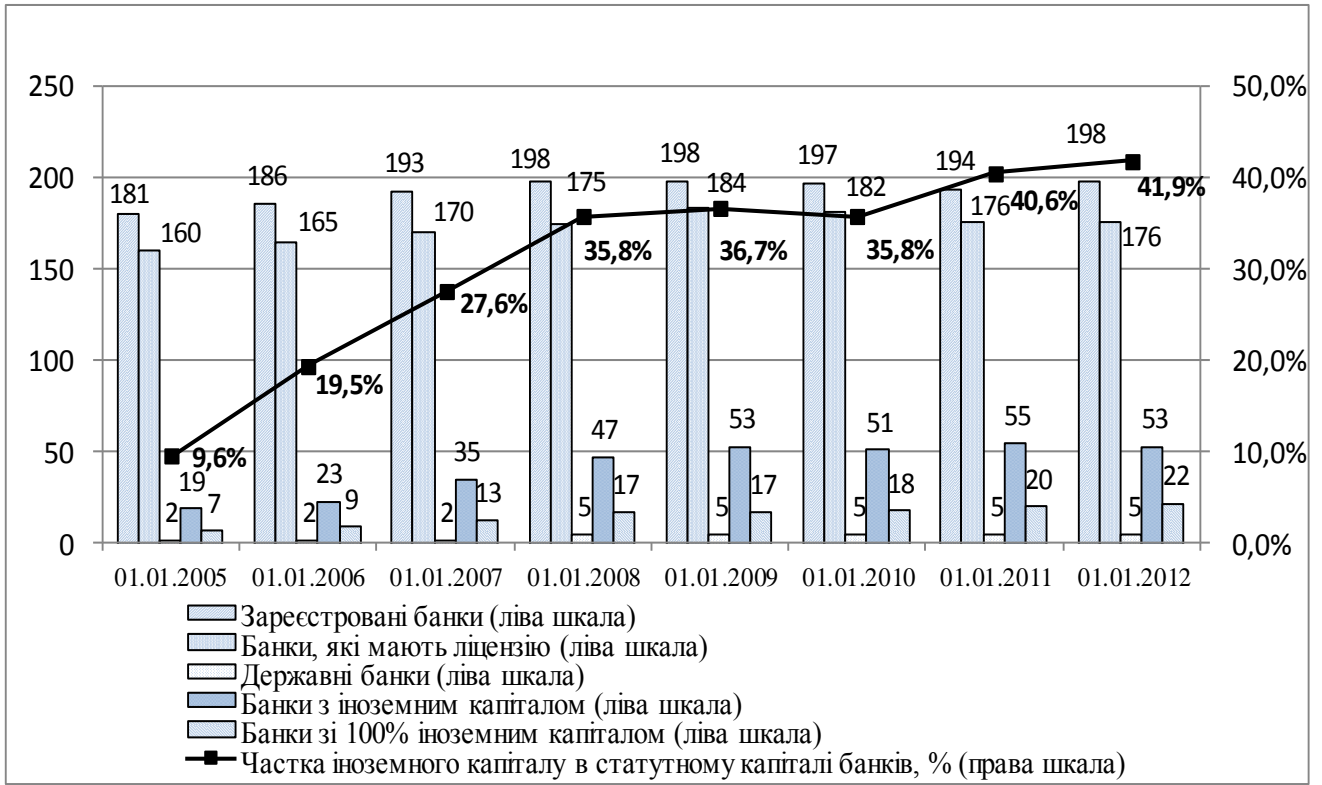

Рис. П.1. Інституційна структура банківської системи України

Джерело: Складено автором за даними [127].

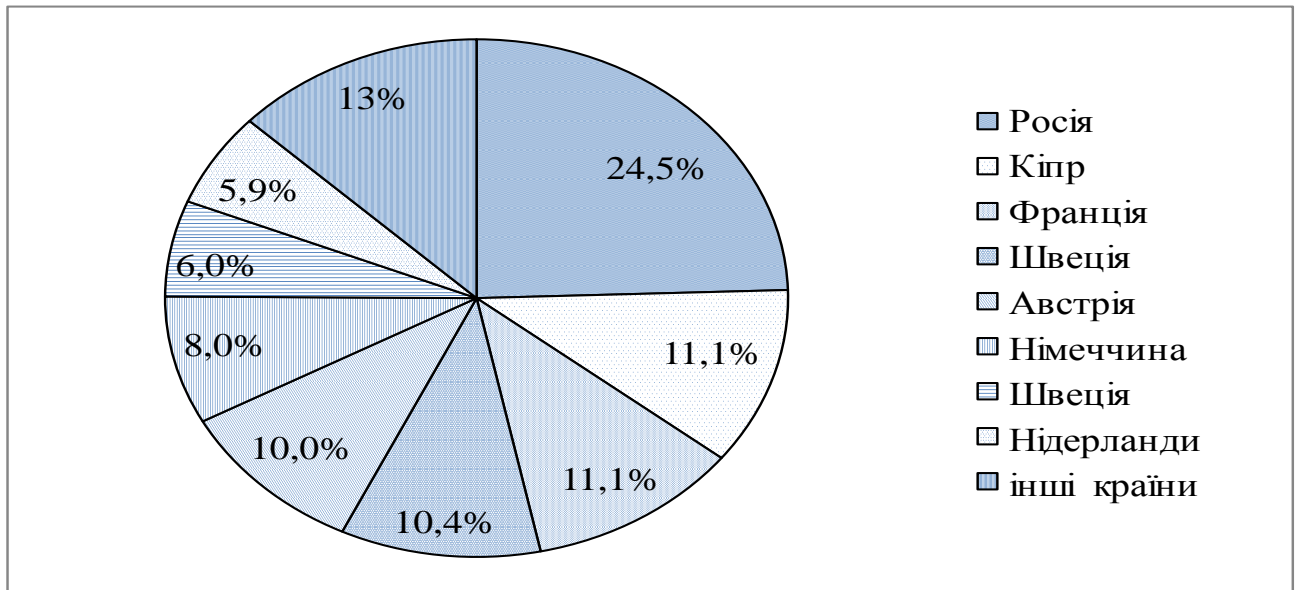

Рис. П.2. Розподіл банківських активів України, які контролюються іноземними резидентами, на 01.01.2011 р.

Джерело: Складено автором за даними [151, с.55–56].

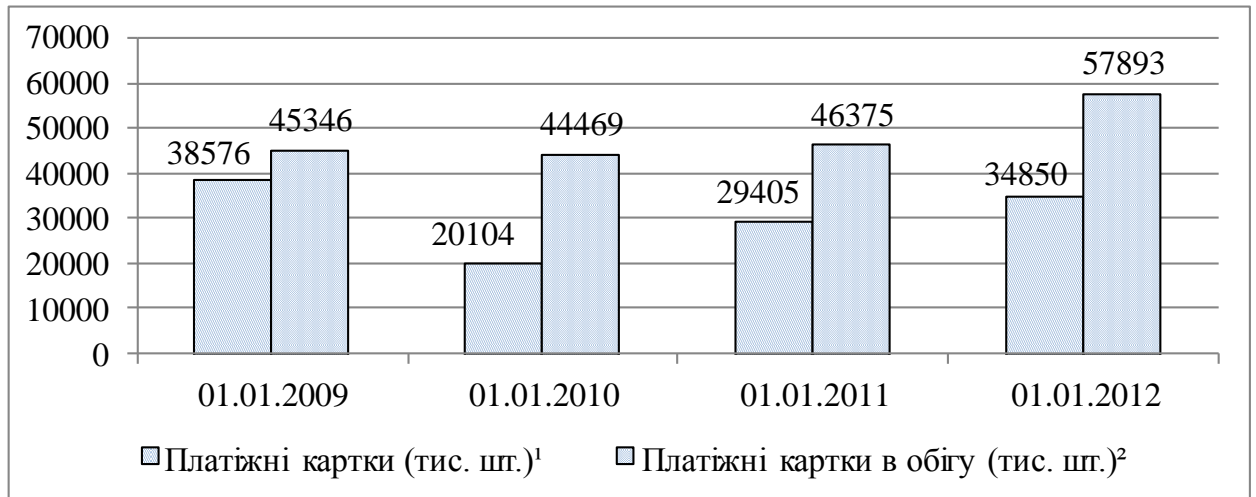

Рис. П.3. Кількість платіжних карток на ринку банківських послуг

Джерело: Складено автором за даними [51, с.15–16].

Примітка:

¹ – зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, за якими була здійснена хоча б одна видаткова операція за останні дванадцять місяців;

² – зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, термін дії яких не закінчився.

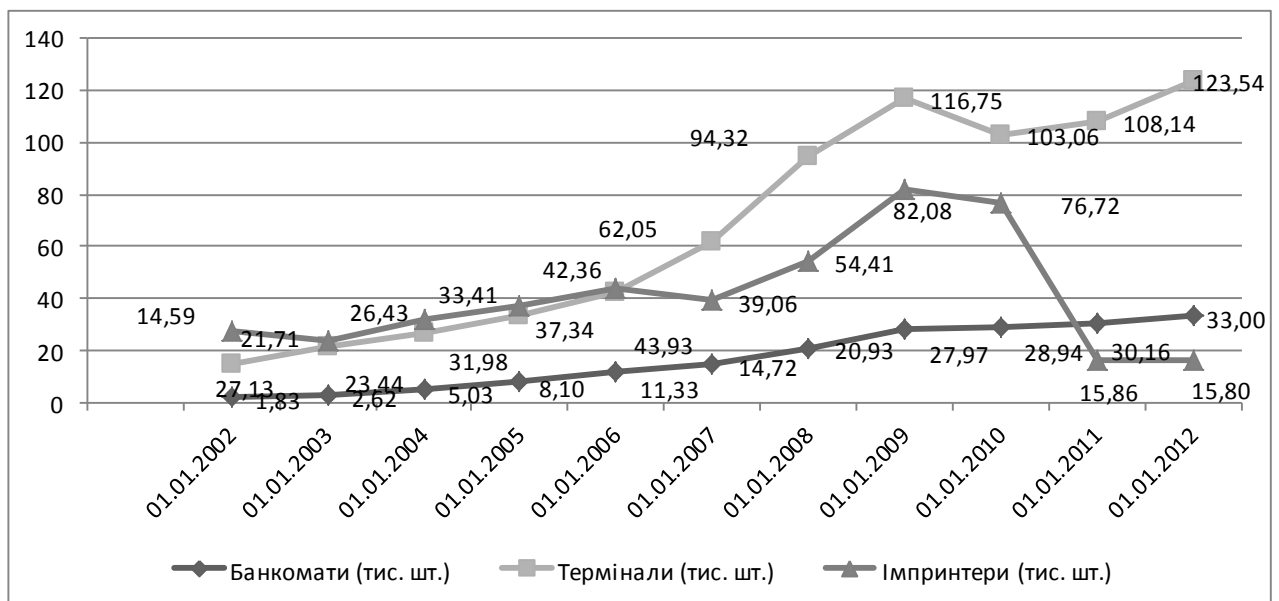

Рис. П.4. Інфраструктура обслуговування карткового бізнесу в Україні

Джерело: Складено автором за даними [51, с. 15–16].

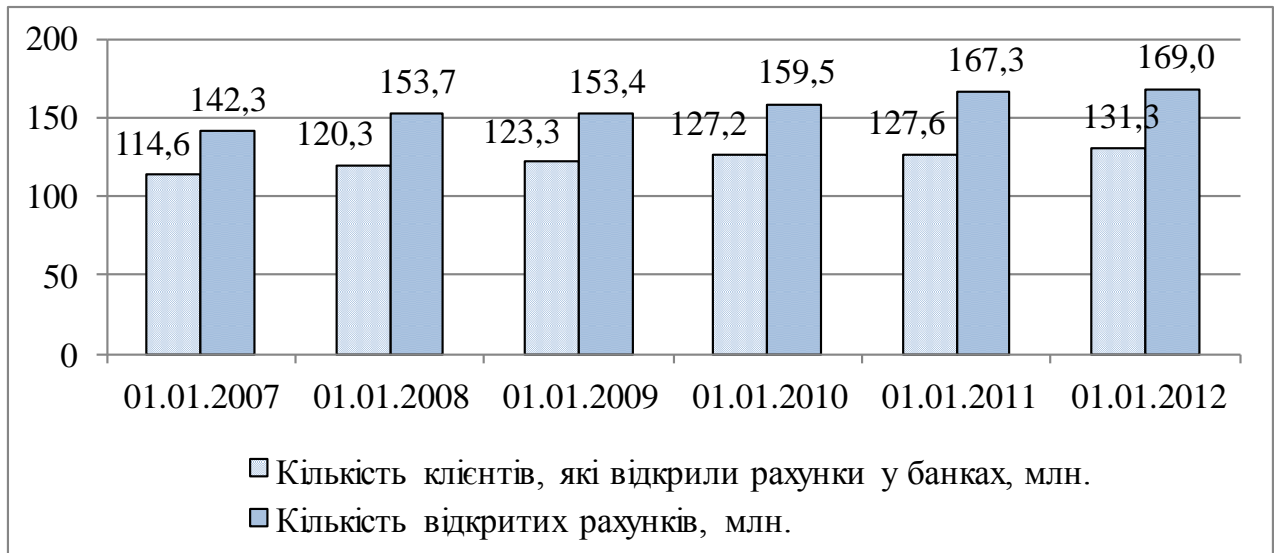

Рис. П.5. Показники розрахунково-касового обслуговування клієнтів банківських установ України за період 2007–2012 р., на початок року

Джерело: Складено автором за даними [51, с14].

Рис. П.6. Темпи зростання кредитів, виданих українськими банками за період 2006–2012 р., на початок року, у %

Джерело: Складено автором за даними [127].

Рис. П.7. Темпи зростання депозитів, залучених українськими банками, за період 2006–2012 р., на початок року, у %

Джерело: Складено автором за даними [127].

Додаток Р

Таблиця Р.1

**Міжнародні угоди злиття і поглинання банківських установ
України за період 2004–2011 рр.**

№ п/п	Продавець	Покупець	Країна покупця	Вартість угоди, млн. дол. США	Кількість проданих акцій, %
1	2	3	4	5	6
2004 рік					
1.	Кредит Банк Україна	PKO BP S.A.	Польща	30,6	66,65
2.	Енергобанк	Национальный резервный банк	Росія	Н.Д.	21,88
3.	Ажіо	Vilniaus Bank (SEB Group)	Литва (Швеція)	27,5	98
2005 рік					
4.	Аваль	Raiffeisen International	Австрія	1028	93,75
5.	Форум	The Bank of New York	США	20	7,81
6.	ВаБанк	TBIF Financial Service (Kadan Group)	Нідерланди (Ізраїль)	8,75	9,55
7.	Укрсиббанк	BNP Paribas Group	Франція	325	51
2006 рік					
8.	НРБ-Україна	Сбербанк	Росія	100	100
9.	Мрія	Внешторгбанк	Росія	70	98
10.	Укрсоцбанк	BancaIntensa	Італія	1161	85,42
11.	Індекс-Банк	Credit Agricole S.A. (Caylon)	Франція	260	98
12.	Мегабанк	Ринковий продаж/IPO	Швейцарія, Німеччина, Росія	19	20
13.	Приватінвест	PPF Group	Чехія	10	100
14.	Міжнародний іпотечний банк	IMB Group Public Limited	США	30,1	45
15.	Львів	Нью Прогрес Холдинг (Vostock Holdingsehf. i Hraunbjarbehf)	Ісландія	5,8	95
16.	Укрінбанк	Ринковий продаж/IPO	Інвестиційні фонди з Європи і США	36,1	20
17.	Райффайзен банк Україна	OTP Banka Slovensko	Угорщина	812,5	100
18.	Універсальний	EFG Eurobank	Греція	50	99,34
19.	Престиж	Erste Bank der osterreichischen Sparkassen AG	Австрія	35,3	50,85
20.	Агробанк	PPF Group	Чехія	40,0	100
21.	Укргазбанк	Ринковий продаж/IPO	Росія	20	7
22.	Надра	Ринковий продаж/IPO	Швеція	53	7,7

Продовження таблиці Р.1

1	2	3	4	5	6
23.	Аис-Банк	Банк «Русский Стандарт»	Росія	12,0	100
24.	Родовід	Ринковий продаж/ІРО	Інвестиційні фонди з Європи і США	36,7	18,9
25.	Прикарпаття	GetinHolding	Польща	35,0	81,8
26.	Електрон Банк	VolksbankAG	Австрія	71,0	98
27.	Престиж	ErsteBankderostereichishenSparkassen AG	Австрія	104	49,5
28.	Кредобанк	PowszechnaKasaOszczednosciBankPolskiSpolkaAkcyjna (РКОБPSA)	Польща	26,02	28,25
2007 рік					
29.	Укрінбанк	Bank Napolim	Ізраїль	136	75,8
30.	Правекс-Банк	IntesaSanpaolo	Італія	750	100
31.	Факторіал-Банк	SkandinaviskaEnskildaBanken AB	Швеція	120	97,25
32.	Радабанк	КИТ Финанс	Росія	10	100
33.	НРБ Банк	СбербанкРоссии	Росія	150	100
34.	Правекс-Банк	IntesaSanpaolo	Італія	750	100
2008 рік					
35.	Астра	Alpha Bank	Греція	Н.Д. ¹	90
36.	Дельта	Icon Private Equity	Росія	350	49
37.	Південний	East Capital Explorer Financial Institutions Fund	Швеція	79,31	10
2009 рік					
38.	Промінвестбанк	Внешэкономбанк	Росія	1080,0	75
39.	ПроКредит	ProCredit Holding	Німеччина	52,5	20
40.	УкрСиббанк	BNP Paribas	Франція	Н.Д.	25
41.	Мегабанк	EBRD, KfW	Німеччина	41,16	30
2010 рік					
42.	Астрабанк	Alpha Bank Group	Греція	Н.Д.	10
43.	Західнокомбанк	Компанія з обмеженою відповідальністю «Парадокс корпорейшинЛімітед»	Великобританія	Н.Д.	51
2011 рік					
44.	«Донергобанк»	ПУМБ	Україна	Н.Д.	Н.Д.
45.	Банк «ВіЕйБі»	Н.Д.	Н.Д.	73	84

Джерело: Складено автором за даними [67; 173, с. 12–14].

Примітка:

¹ – Н.Д. – немає даних

Додаток С

Таблиця С.1

Структура кредитів, наданих банками України підприємствам реального сектору економіки

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %
Всього наданих банками кредитів:	260476	100,0	443665	100,0	462215	100,0	500961	100,0	575545	100,0
<i>За призначенням</i>										
Кредити на поточну діяльність	217271	83,4	359140	81,0	373759	80,9	415706	83,0	484243	84,1
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	10618	4,1	18262	4,1	17670	3,8	13612	2,7	10318	2,1
Інші кредити на інвестиційну діяльність	32587	12,5	662633	14,9	70786	15,3	71643	14,3	80985	14,1
<i>За видами валют</i>										
в національній валюті	151135	58,0	214774	48,4	271907	58,8	310929	62,1	369763	64,2
в іноземній валюті	109341	42,0	228891	51,6	190308	41,2	190032	37,9	205782	35,8
<i>За строками погашення</i>										
до 1 року	107921	41,43	190299	42,89	199323	43,12	208201	41,56	251298	43,66
від 1 до 5 років	128239	49,23	203247	45,81	206536	44,68	224112	44,74	224076	38,93
понад 5 років	24315	9,33	50119	11,3	56356	12,19	68647	13,7	100171	17,4

Джерело: Складено автором за даними [172, с.105–108].

Структура кредитів, наданих банками України домогосподарствам

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %
Всього наданих банками кредитів:	160386	100,0	280490	100,0	241249	100,0	209538	100,0	201224	100,0
<i>За призначенням</i>										
Споживчі кредити	115032	71,7	186088	66,3	137113	56,8	122942	58,7	126192	62,7
На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	40778	25,4	88352	31,5	98792	41,0	81953	39,1	70447	35,0
Інші кредити	4577	2,9	6050,0	2,2	5343	2,2	4643	2,2	4585	2,3
<i>За видами валют</i>										
в національній валюті	58403	36,4	78821	28,1	66669	27,6	64758	30,9	86675	43,1
в іноземній валюті	101983	63,6	201668	71,9	174580	72,4	144780	69,1	114549	56,9
<i>За строками погашення</i>										
до 1 року	20733	12,9	27803	9,9	22523	9,3	26560	12,7	35869	17,8
від 1 до 5 років	50433	31,4	70382	25,1	50852	21,1	38485	18,4	43046	21,4
понад 5 років	60624	37,8	115886	41,3	98258	40,7	83989	40,1	70913	35,2
понад 10 років	28597	17,8	66420	23,7	69616	28,9	60505	28,9	51396	25,5

Джерело: Складено автором за даними [172, с.115–116].

Депозити нефінансових корпорацій, залучені банками України

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %
Всього залучених депозитів	283875	100,0	359740	100,0	334953	100,0	416650	100,0	491756	100
Всього депозитів нефінансових корпорацій	95583	33,7	118188	32,9	94796	28,3	116105	27,9	153120	31,1
<i>В тому числі за строками погашення</i>										
Депозити на вимогу	47504	49,7	61204	51,8	55225	58,3	74871	64,5	93173	60,8
Депозити терміном до 1 року	20616	21,6	27791	23,5	22557	23,8	24221	20,9	38060	24,9
Депозити терміном від 1 до 2 років	18865	19,7	17985	15,2	11205	11,8	11004	9,5	14952	9,8
Депозити терміном понад 2 роки	8598	9,0	11208	9,5	5810	6,1	6009	5,2	6935	4,5
<i>В розрізі валют</i>										
В національній валюті	72 104	75,44	75281	63,7	58866	62,1	80646	69,5	101435	66,2
В іноземній валюті	23 479	24,56	42907	36,3	35930	37,9	35459	30,5	51685	33,8

Джерело: Складено автором за даними [172, с.84–86].

Депозити домогосподарств, залучені банками України

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %	Залишки, млн. грн.	Частка у загаль- ному обсязі, %
Всього залучених депозитів	283875	100,0	359740	100,0	334953	100,0	416650	100,0	491756	100
Всього депозитів домогосподарств	167239	58,9	217860	60,6	214098	63,9	275093	66,0	310390	63,1
<i>В тому числі за строками погашення</i>										
Депозити на вимогу	40123	24,0	40578	18,6	57265	26,7	66164	24,1	70921	22,8
Депозити терміном до 1 року	32504	19,4	55878	25,6	98157	45,8	99966	36,3	104440	33,6
Депозити терміном від 1 до 2 років	81901	49,0	98626	45,3	46638	21,8	91938	33,4	113824	36,7
Депозити терміном понад 2 роки	12711	7,6	22777	10,5	12038	5,6	17025	6,2	21206	6,8
<i>В розрізі валют</i>										
В національній валюті	102 379	61,22	110016	50,5	101081	47,2	142924	52,0	160530	51,7
В іноземній валюті	64 860	38,78	107844	49,5	113016	52,8	132169	48,0	149860	48,3

Джерело: Складено автором за даними [172, с.91–92].

Додаток Т

Таблиця Т.1

Структура банківської системи України у розрізі областей за період 2007–2012 рр., на початок року

Адміністративно-територіальні одиниці України	01.01.2007		01.01.2008		01.01.2009		01.01.2010		01.01.2011		01.01.2012	
	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій	Кількість банків, що мають ліцензію	Кількість діючих філій
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>
м. Київ та Київська область	101	148	106	141	114	131	115	106	111	83	115	56
Дніпропетровська область	13	89	14	82	14	76	13	65	13	48	13	37
Донецька область	10	127	10	126	11	121	11	112	11	90	10	48
Харківська область	12	73	11	59	11	51	10	41	9	28	9	16
Одеська область	10	70	10	71	10	71	9	61	9	49	8	29
Львівська область	5	74	5	72	5	74	5	66	4	52	5	35
Запорізька область	3	49	3	46	3	44	3	35	3	16	3	12
Полтавська область	2	59	2	57	3	57	3	46	3	30	3	21
Чернігівська область	3	35	3	36	3	36	3	34	3	18	3	6
Сумська область	2	46	2	45	2	44	2	37	2	23	1	13

Продовження таблиці Т.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
АР Крим	3	82	3	79	2	73	2	60	2	40	2	26
Луганська область	2	65	2	64	2	65	2	58	2	45	2	27
Волинська область	2	24	2	23	2	21	2	17	2	11	1	7
Івано-Франківська область	1	44	1	44	1	42	1	36	1	24	0	10
Закарпатська область	1	39	1	39	1	36	1	30	1	16	1	7
Миколаївська область	0	56	0	53	0	53	0	43	0	25	0	14
Черкаська область	0	50	0	50	0	48	0	40	0	29	0	19
Херсонська область	0	43	0	40	0	38	0	23	0	15	0	11
Вінницька область	0	40	0	39	0	37	0	27	0	13	0	9
Житомирська область	0	32	0	34	0	34	0	27	0	14	0	9
Хмельницька область	0	43	0	44	0	39	0	33	0	18	0	9
Рівненська область	0	28	0	27	0	25	0	22	0	15	0	10
Кіровоградська область	0	39	0	37	0	34	0	26	0	17	0	9
Тернопільська область	0	36	0	36	0	35	0	25	0	12	0	8
Чернівецька область	0	24	0	25	0	27	0	22	0	11	0	8

Джерело: Складено автором за даними [67; 172, с.171].

Додаток У.1

Оцінка конкуренції на ринку банківських послуг в Україні за допомогою моделі Панзара-Росса

Таблиця У.1.1

Результат залежності процентних доходів вітчизняних банків
(в середовищі Eviews)

Sample: 2007Q2 2011Q4
 Periods included: 19
 Cross-sections included: 75
 Total panel (balanced) observations: 1425

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG(AFR)	0.200363	0.021241	9.432785	0.0000
LOG(DPS)	9.79E-06	0.014561	0.000672	0.0095
LOG(EQ)	0.063694	0.026627	2.392096	0.0169
LOG(LNS)	0.093269	0.013573	6.871873	0.0000
LOG(OI)	-0.129388	0.008882	-14.56814	0.0000
LOG(ONEA)	0.184573	0.025541	7.226401	0.0000
LOG(PONILE)	0.033264	0.009579	3.472603	0.0005
LOG(PPE)	0.355899	0.022727	15.65974	0.0000
LOG(A4)	1.077305	0.016163	66.65179	0.0000
C	-1.788423	0.223624	-7.997444	0.0000

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Period fixed (dummy variables)

R-squared	0.970902	Mean dependent var	11.56194
Adjusted R-squared	0.968680	S.D. dependent var	1.959265
S.E. of regression	0.346739	Akaike info criterion	0.788399
Sum squared resid	159.0616	Schwarz criterion	1.165042
Log likelihood	-459.7344	Hannan-Quinn criter.	0.929073
F-statistic	437.0640	Durbin-Watson stat	2.077046
Prob(F-statistic)	0.000000		

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Fixed-effects (within) regression				Number of obs	318
Group variable: var24				Number of groups	17
R-sq: within	= 0.9150			obs per group: min =	1
between	= 0.8920			avg =	16,7
overall	= 0.9169			max =	19
corr(u_i, xb)	= 0.1939			F	311,18
				Prob > F	= 0
ll	Coef.	std. Err.	t	P> t	[95% Conf. interval]
TA	,9172839	,0353469	25,95	0,000	,8477139 ,9868539
AFR	,4269887	,0363823	11,74	0,000	,3553808 ,4985965
PPE	,4618315	,0249765	21,29	0,000	,4826725 ,5809905
PONILE	,0273759	,0212857	1,29	0,099	-,0145189 ,0692706
OI/II	1107902	,0136241	-8,13	0,000	-,1376052 -,0839753
EQ/TA	,0060466	,0358176	0,17	0,066	-,0644497 ,0765429
LNS/TA	,2466395	,0814493	3,03	0,003	,0863305 ,4069484
ONEA/TA	,1371677	,0249672	5,49	0,000	,088027 ,1863084
ERA/ERP	-,02667	,0169305	-1,58	0,016	-,0599928 ,0066528
DPS/F	-,0607805	,0230871	-2,63	0,009	-,1062206 -,0153404
_cons	2,115786	,5772251	3,67	0,000	,9796879 3,251884
sigma_u	0,245783				
sigma_e	,21093058				
rho	,5758695	(fraction of variance due to li-i)			
F test that all u_i=0:		F(18, 289)	8	19	Prob > F = 0.0000
		,9161961			

Рис. У.1.1. Оцінка моделі залежності процентних доходів для банків I групи (у середовищі SPS Statistica)

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Fixed-effects (within) regression				Number of obs	331
Group variable: var24				Number of groups	19
R-sq: within	= 0.8491			obs per group: min =	4
between	= 0.8345			avg =	13,2
overall	= 0.8100			max =	19
corr(u_i, xb)	= -0.4445			F	166,53
				Prob > F	= 0,0000
ll	coef.	std. Err.	t	P> t	[95% Conf interval]
TA	1,06047	,0496086	21	38	0,000 ,9628396 1,1581
AFR	,5002439	,0373812	13	54	0,000 ,4326773 ,5798104
PPE	,2520849	,0338938	7	73	0,000 ,1953815 ,3287883
PONILE	,0804964	,0148033	5	71	0,000 ,0553634 ,1136294
OI/II	-0,02564	,0159465	-1	61	0,010 -0,057023 0,005743
EQ/TA	,1928308	,038479	5	01	0,000 ,1171038 ,2685578
LNS/TA	,0159546	,0216592	0	74	0,062 -0,026671 ,0585801
ONEA/TA	,0817809	,0599742	1	36	0,074 -0,036249 ,1998109
ERA/ERP	0382395	,0231359	-1	65	0,099 -,0837712 ,0072921
DPS/F	,0094285	,0147158	0	64	0,022 -,0195323 ,0383892
_cons	1435747	,7656168	0	19	0,051 -1,650317 1,363167
sigma_u	,27719289				
sigma_e	,25593017				
rho	,53981998	(fraction of variance due to			
F test that all u_i=0:		F	=	10	74
		,8328252			

Рис. У.1.2. Оцінка моделі залежності процентних доходів для банків II групи (у середовищі SPS Statistica)

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Fixed-effect (within) regression					Number of obs	337	
Group variable: var24					Number of groups	22	
R-sq: within = 0.8426					obs per group: min =	3	
between = 0.9406					avg =	13,0	
overall = 0.8880					max =	19	
corr(u_i, x) = -0.2955					F	- 161,16	
					Prob > F	= 0,0000	
II	coef.	std. Err.	t	P> t	[95% Conf. interval]		
TA	1,127399	,0443746	25	41	0,000	1,040076 1,214723	
AFR	,1734152	,0313955	5	52	0,000	,1116337 ,2351967	
PPE	,5055413	,0403849	12	52	0,000	,4260689 ,5850138	
PONILE	,0680794	,0167061	5	27	0,000	,0552039 ,1209549	
O/II	0676523	,0158396	-4	27	0,000	-,0988227 -,0364819	
EQ/TA	,1357704	,0474622	2	86	0,005	,0423706 ,2291703	
LNS/TA	-0,018525	,0308229	0	60	0,048	-,0791806 ,0421307	
ONEA/T	,0378652	,0612484	0	62	0,037	-,0826641 ,1583944	
ERA/ERP	1091256	,0321227	-3	40	0,001	-,1723391 -,0459122	
DPS/F	0229956	,0172072	-1	34	0,082	-,0568573 ,0108661	
_cons	-1,640611	,5933582	-2	76	0,006	-2,808267 -,4729558	
sigma_u	,2074709						
sigma_e	,31366958						
rho	,30434369	(fraction of variance due to u_i)					
F test that all u_i=0: F					=	3 99	
						Prob > F = 0.0000	
						,7470359	

Рис. У.1.3. Оцінка моделі залежності процентних доходів для банків III групи (у середовищі SPS Statistica)

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Fixed-effect (within) regression					Number of obs	2395	
Group variable: var24					Number of groups	117	
R-sq: within = 0.6215					obs per group: min =	1	
between = 0.9329					avg =	11,1	
overall = 0.8262					max =	19	
corr(u_i, x) = -0.2063					F	356,27	
					Prob > F	0,0000	
II	coef.	std. Err.	t	P> t	[95% Conf. interval]		
TA	1,177595	,0349332	33	71	0,000	1,109089 1,246101	
AFR	,2280236	,0176061	12	95	0,000	0,193497 ,2625502	
PPE	,5608464	,0220864	25	80	0,000	,5265337 ,6131592	
PONILE	,0556748	,0087267	6	38	0,000	,0385612 ,0727883	
O/II	1622211	,0082504	-19	66	0,000	-,1784006 -,1460415	
EQ/TA	,0869231	,0317215	2	74	0,006	,0247155 ,1491307	
LNS/TA	,0956652	,0132859	7	20	0,000	,0696107 ,1217197	
ONEA/T	,0887539	,029525	3	01	0,003	,0308537 ,1466541	
ERA/ERP	0010387	,0152534	0	07	0,046	-,0309515 ,0288741	
DPS/F	0,018589	,0085149	2	18	0,029	,0018908 ,0352871	
_cons	-2,040461	,4374196	-4	66	0,000	-2,898266 -1,182655	
sigma_u	,29603263						
sigma_e	,51481866						
rho	,24848847	(fraction of variance due to u_i)					
F test that all u_i=0: F					=	2,04	
						Prob > F = 0.0000	
						,8445448	

Рис. У.1.4. Оцінка моделі залежності процентних доходів для банків IV групи (у середовищі SPS Statistica)

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 2008Q2 2011Q4				
Included observations: 15 after adjustments				
HAC standard errors & covariance (Bartlett kernel, Newey-West fixed bandwidth = 3.0000)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
HSTAT(-1)	-27.70506	14.38863	-1.925483	0.0804
FBA(-1)	0.335262	0.699119	0.479549	0.0409
HHI(-1)	0.996993	0.069000	14.44928	0.0000
C	16.51933	41.62004	0.396908	0.0990
R-squared	0.950734	Mean dependent var		386.8038
Adjusted R-squared	0.937297	S.D. dependent var		32.79136
S.E. of regression	8.211110	Akaike info criterion		7.272032
Sum squared resid	741.6456	Schwarz criterion		7.460845
Log likelihood	-50.54024	Hannan-Quinn criter.		7.270021
F-statistic	70.75885	Durbin-Watson stat		1.430882
Prob(F-statistic)	0.000000			

Рис. У.1.5. Оцінка моделі взаємовпливу рівня концентрації з рівнем конкуренції на ринку банківських послуг в Україні (в середовищі Eviews)

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Додаток У.2.

Встановлення взаємозв'язку між рівнем конкуренції та стабільністю банківської системи в Україні за допомогою підходу Роя

Суть підходу Роя

Підхід Роя до визначення взаємозв'язку між рівнем конкуренції та стабільністю банківської системи полягає у наступному: якщо максимальна ймовірність того, що можливі збитки банківської системи не перевищать власний капітал банків, то така система вважається стабільною.

Нерівність Чебишева
$$P\{|x - E(x)| > \mu\} \leq \frac{Var(x)}{\mu^2},$$

де x – випадкова величина, E_x – її математичне очікування, Var_x – її дисперсія, μ – довільно задана величина, формалізує заданий підхід у випадку

$$x = ROA_{i,t} \text{ і } \mu = E(ROA_{i,t}) + \frac{EQ_t}{TA_t} : P\left\{ROA_t < -\frac{EQ_t}{TA_t}\right\} \leq \frac{Var(ROA_t)}{\left(E(ROA_t) + \frac{EQ_t}{TA_t}\right)^2},$$

де $ROA_{i,t}$ – прибутковість активів (Return-on-Assets ratio) банківського сектору в кварталі t , $\frac{EQ_{i,t}}{TA_{i,t}}$ – відношення власного капіталу в кварталі t до сукупних активів в тому ж кварталі; $E(ROA_{i,t})$ і $Var(ROA_{i,t})$ – середнє і дисперсія ROA за ковшні три місяці.

Таким чином, оцінка максимальної ймовірності перевищення можливих збитків банківського сектору над величиною його власного капіталу здійснюється за допомогою формули:

$$\frac{Var(ROA_t)}{\left(E(ROA_t) + \frac{EQ_t}{TA_t}\right)^2}.$$

При цьому показник стабільності банківської системи повинен бути обернено пропорційним цій величині, що відображено у запропонованому Роем індикаторі:

$$Z_{stat} = \frac{\left(E(ROA_t) + \frac{EQ_{i,t}}{TA_{i,t}}\right)}{Var(ROA_t)^{1/2}}.$$

За цих обставин Z_{stat} (Z-статистика) може використовуватись як щоквартальний індикатор, зростання якого відображає підвищення стабільності банківської системи в кварталі t , і навпаки, зниження означає погіршення стабільності.

При цьому поріг стабільності встановлюється на рівні 1%. Таким чином, якщо розрахункова ймовірність становитиме менше 1%, то, вважається, що банківська система знаходиться в стабільній області, якщо ж суттєво перевищує 1% – то в нестабільній. Водночас значення Z-статистики при 1%-й ймовірності кризових явищ дорівнює 10 [98, с.23].

```

Call:
lm(formula = Zstat ~ Hstat + CR + log(bival) + 0)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-3.0338 -1.6765 -0.5388  1.3053  3.4409

Coefficients:
              Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
Hstat        -12.5069     6.3905  -1.957 0.072159 .
CR             88.9985    17.6725   5.036 0.000228 ***
log(bival)     0.6404     0.3652   1.754 0.103031
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 2.188 on 13 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.9167,    Adjusted R-squared:  0.8974
F-statistic: 47.66 on 3 and 13 DF,  p-value: 2.833e-07

```

Рис. У.2.1. Результати моделювання взаємозв'язку між рівнем конкуренції та стабільністю банківської системи України

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

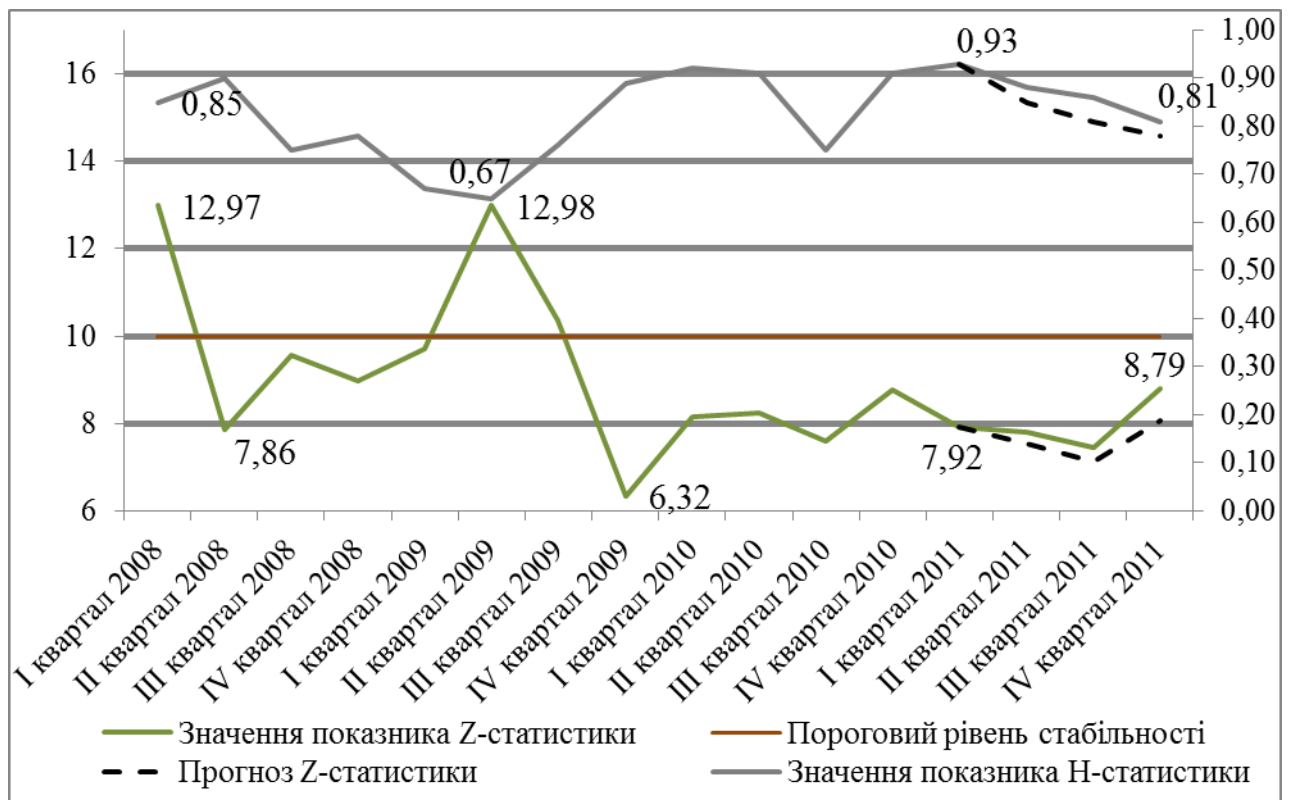

Рис. У.2.2. Прогнозна оцінка індикатора стабільності ринку банківських послуг в Україні

Джерело: Розраховано автором за даними [44].

Додаток Ф

Дослідження цінової та нецінової конкуренції на ринку банківських послуг в Україні

Рис. Ф.1. Рівень відсоткових ставок за депозитами та кредитами домогосподарств у національній валюті, у %

Джерело: Складено автором за даними [172, с.132–143].

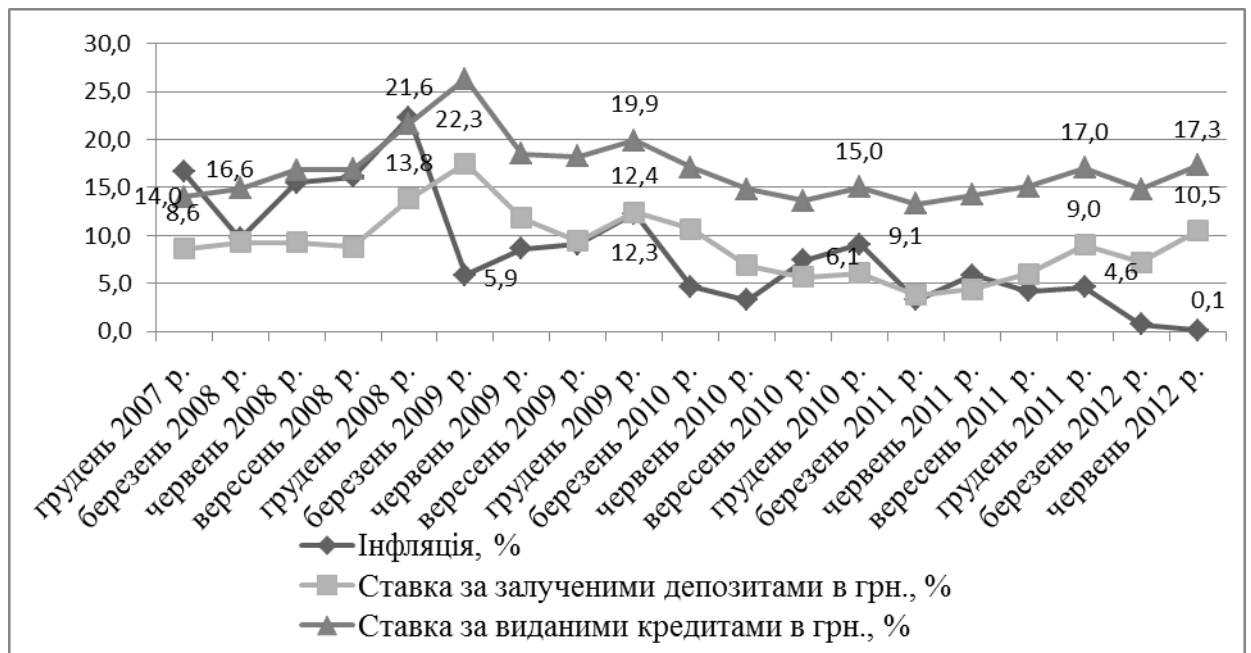

Рис. Ф.2. Рівень відсоткових ставок за депозитами та кредитами юридичних осіб – нефінансових корпорацій у національній валюті, у %

Джерело: Складено автором за даними [172, с.132–143].

Таблиця Ф.1

Структура витрат банків України, на кінець року, у %

Статті витрат	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Процентні витрати	38,0	41,3	39,8
Комісійні витрати	1,8	1,8	2,1
Адміністративні та інші операційні витрати	21,3	26,3	33,6
Відрахування до резервів	38,5	30,8	23,7
Податок на прибуток	0,4	0,1	0,8
Усього:	100,0	100,0	100,0

Джерело: Складено автором за даними [44].

Таблиця Ф.2

Структура зобов'язань банків України, у %

Статті зобов'язань	Станом на 1 січня 2011 року	Станом на 1 січня 2012 року
Кошти НБУ	8,8	7,8
Кошти фізичних осіб	33,7	34,1
Кошти суб'єктів господарювання	17,9	20,7
Міжбанківські кредити та депозити	21,5	18,5
Кредити, отримані від міжнародних та інших фінансових організацій	4,9	4,0
Цінні папери власного боргу	0,4	0,8
Субординований борг	4,4	3,8
Кошти небанківських фінансових установ	2,0	2,0
Інші зобов'язання	6,4	8,3
Усього:	100,0	100,0

Джерело: Складено автором за даними [44].

Таблиця Ф.3

Структура доходів банків України, на кінець року, у%

Статті витрат	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Процентний дохід	86,9	86,4	84,1
Комісійний дохід	11,8	11,7	13,1
Торговельний дохід	1,4	1,9	2,2
Усього:	100,0	100,0	100,0

Джерело: Складено автором за даними [44].

Таблиця Ф.4

**Основні інструменти цінової та нецінової конкуренції на ринку
банківських послуг України**

№ п/п	Інструменти конкуренції на ринку банківських послуг в Україні
Цінова конкуренція	
Кредити:	
1.	Ставка по кредиту;
2.	Збори та комісії банку при оформленні кредиту;
3.	Знижки та бонуси за позитивну кредитну історію;
4.	Знижки та бонуси постійним клієнтам;
5.	Ануїтетна система платежу;
6.	Диференційована система платежу (платежі щомісяця зменшуються);
7.	Плата за обов'язкове страхування позичальника;
8.	Штрафні санкції за прострочення платежу;
9.	Зниження ставки за допомогою рефінансування чи перекредитування;
Депозити:	
10.	Ставка по депозиту;
11.	Період нарахування відсотків та строки їх капіталізації;
12.	Виплата проміжних відсотків;
13.	Ставка при достроковому вилученні коштів з депозиту;
Розрахунково-касове обслуговування:	
14.	Вартість відкриття та закриття банківського рахунку;
15.	Плата за обслуговування рахунку (щомісячно/щорічно);
16.	Плата за здійснення платежів;
17.	Підключення та щомісячна плата за користування системами віддаленого доступу;
18.	Комісія при купівля-продажу іноземної валюти;
19.	Комісія при внесення готівки на рахунок;
20.	Комісія при отриманні готівки з банківського рахунку;
21.	Плата за надання виписки по рахунку;
22.	Плата за надання довідок, пов'язаних з розрахунково-касовим обслуговуванням;
23.	Плата за переоформлення рахунків клієнта у зв'язку з реорганізацією, зміною форми власності або назви;
Платіжні картки:	
24.	Вартість випуску кредитної картки;
25.	Комісія за зарахування коштів на картковий рахунок;
26.	Комісія за зняття готівки в мережі банкоматів банківської установи-емітента картки та інших банківських установ;
27.	Комісія за безготівкове поповнення коштів на картковий рахунок;
28.	Комісія за безготівкову оплату товарів/послуг в торговельних точках;
29.	Нарахування відсотків на залишки по карткових рахунках;
30.	Встановлення кредитних лімітів для кредитних карток тощо.
Нецінова конкуренція	
1.	Якість послуг, що надаються банківською установою;
2.	Доступність інформації про послуги;
3.	Асортимент банківських продуктів;
4.	Можливість користуватися послугами безкоштовно або на пільгових умовах;

Продовження таблиці Ф.4

5.	Місцезнаходження банківської установи;
6.	Зручність режиму роботи банківської установи;
7.	Програми лояльності для постійних клієнтів;
8.	Наявність пакетних банківських продуктів;
9.	Можливість дистанційного банківського обслуговування;
10.	Наявність банківських автоматів, терміналів;
11.	Можливість здійснення розрахунків та платежів за допомогою платіжної картки;
12.	Рекламна підтримка;
13.	Прямий маркетинг;
14.	Довіра до банківської установи;
15.	Проведення акцій, розіграшів та лотерей серед клієнтів банку;
16.	Кваліфікація персоналу;
17.	Рівень обслуговування;
18.	Швидкість обслуговування;
19.	Наявність фірмового стилю тощо.

Джерело: Складено автором самостійно.